

7187 III

Lühike
eesti kirjanduse ülevaade
keskkoolidele
II vihk

Koostanud Karl Mihkla

Tartu Kommertsgümnaasiumi väljaanne, Tartus, 1931

A-7187₁₁

Lühike
eesti kirjanduse ülevaade
keskkoolidele

II vihk

Koostanud Karl Mihkla

Romantiline ärkamisaegne kirjandus
Tekstide, ülesannete ja kirjandusteooriaga

Tartu Kommertsgümnaasiumi väljaanne, Tartus, 1931

100654

Tartu Kommertsgümnaasiumi toimetised V

Trükikoda Ed. Bergmann, Tartus.

A-7187^{III}

Saateks.

Käesolev teine vihk on otseseks järjeks varem-ilmunud esimesele vihule (teine, täiendatud trükk). Kuna keskkooli III klassi kirjandusõpetuse kursuses seisavad kesksel kohal Kreutzwaldi ja Koidula kirjandustooted, seepärast on püütud nimetatud kirjanikkude elu ja tähtsamaid teoseid lähemalt ja üksikasjalisemalt käsitleda. Teised kaasaegsed sulemehed on pidanud jääma tahaplaanile vastavalt praegustele õppekavadele.

Töö koostamisel on autor kasustanud peale üldiste kirjanduslooliste ülevaadete viimasel ajal avastatud kirjanduslikke uudisleitisi, samuti ta on ise käinud koha peal (Vändras, Pärnus, Rakveres, Võrus) hankimas lisamaterjale. Kirjandusloolisi teateid on saadud: 1) *Kreutzwaldist* — V. Luigelt, M. Michelsonilt, Anna ja Alma Kerstenilt, W. Stammilt ja M. Lambertilt Võrus; A. Riikmannilt Rakveres; 2) *J. V. Jannsenist ja Koidulast* — Elise Jannsenilt, J. Mihhelsilt †, M. Kodaralt ja L. Vimsonilt Pärnus; 3) *J. V. Jannsenist ja C. R. Jakobsonist* — köster Rossmannilt, Ants Pauluselt, J. Rungilt ja L. Petersonilt Vändras. Avaldan neile kõigile suurimat tänu. Siinkohal tarvitan juhust tänulikult meelde tuletada dir. G. Kõöselit, agr. A. Piiskot, ametn. R. Glöcknerit, dir. M. Madissoni, koolijuh. J. Andresoni ja õpet. J. Martsoni minule osutatud vastutulekkuse ja kaasabi eest ainstiku kogumisel. —

Kirjanduslike nähtuste täpsamaks jälgimiseks ja läbi-võetud aine püsivamaks omandamiseks peaksid õpilastel olema *kirjanduslike ülesannete vihud*, kuhu õpilased kas klassis või kodus kirjutavad kokkuvõtlikult harutlustelemused ühiselt käsitletud küsimuste kohta. Säärane kirjandusloo harjutusvihk soodustab õpilasile iseseisvat tööd, harjutab neid sõnastama ning põhjendama oma seisukohti ja võimaldab neile ka hiljem kontrollida ning täiendada oma varem-avaldatud arvamusi. Pikemate teoste harutlusel kasustatagu *individuaalset* meetodit.

Tartus, 20. sept. 1931.

K. M.

Romantiline ärkamisaegne kirjandus.

Möödunud sajandi esimesil aastakümneil ulatusid Lääne-mere maile kogu haritud maailma vallutanud inimsus- ja vabadus-ideed, mis nõudsid muuseas ka väikerahvaste eluõigustamist ja sütitasid rahvuslikku liikumist. Ka eesti rahva ammu-igatsetud vabaduspüüded leidsid osalist rahuldamist pärisorjuse kaotamisega (1817, 1819). Kuigi pärisorjust asendas karm teoorjus ja rahva majanduslik olukord jäi peaaegu samaks, siiski tekitas priiusetulek rahvahulkades suurt elevust. Võõraste võimude poolt kurnatud ja kaole mõistetud rahvas virgus ning tundis end inimesvääriliselt.

Suuremal määral kandus rahvuslik liikumine meie maale vaimustusega jälgitud rahvaluuleharrastuste kaudu. Missugust üllast eneseväärtuse tunnet äratas eestlasis teadmine, et nende rahvaluule osutus võrreldavaks kultuurrahvaste omaga! Rahvaluule leiutamine viis meie rahva eneseleidmisele ja meie rahvusliku kirjanduse uuestisünnile.

Kõikide pilgud suundusid 19. sajandi keskpaigu rahvaste muistsesse minevikku, sest üldine ajavaim oli kujunenud romantiliseks. Irduiti olevikust ning reaalelust ja siirduti endistesse aegadesse ning aadeteilma. Noor rahvuslik kevad kutsus kõikjal esile pateetilisi tundeväljendeid ja lüürilisi igatsusi.

Eesti rahvuslik-romantilise kirjanduse algataja oli „Kalevi-poja“ koostaja, Virulaulik Fr. R. Kreutzwald ja ajajärgu sütitava innustuse ning luulesära kehastajana esines naislaulik Koidula. Need kaks vaimset suurkuju olid oma aja ideede ning mõtete keskendajad ja levitajad. Nad mõistsid õieti, et nad elasid pöö-

rangul, mil võis „inimene aega luua“, ja nad täitsid oma rahvusliku kutsumuse säärase innu ja hooga, et nende äratatud aateist vaimustusid ka kaasaegsed kirjandusharrastajad ning löid laule samas vaimus.

1. Fr. R. Kreutzwaldi elu ja looming

1. Kujunemisaastad.

Lapsepõlv. Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 14. detsembril 1803. a. Rakvere lähedal Jõepera mõisas kingsepa pojana, nagu osutab Kadrina kirkuraamat: „1803. den 14. Dezember wurde im Jömper-Hof geboren und den 22. Dezember 1803. getauft: *Friedrich Reinhold*. Vater: *Kingsep Juhhan, M. Ann*“. Kreutzwaldi isa kui pärisori võis pojale anda ristimisel ainult eesnimed. Perekonnanime omandas Kreutzwald hiljem. Sünnipaigas polnud kulunud Kreutzwaldil aastatki, kui ta vanemad siirdusid Kaarli mõisa, kus isa sai aidamehe ja ema pereemanda koha. Siin keset kaunist loodust veetis väike Aida-Vidri (nõnda nimetas teda mõisarahvas) oma muretud lapsepõlveaastad. Suved möödusid Aida-Vidril moonakate laste seas päikesepaistelisel mängumurul. Pikil talveõhtuil ta kuulas teritatud kõrvu ketrajate jutustisi ja rahvalaule. Erilise tähelepanuga jälgis teadmishuviline aidamehe poeg vana mõisateenri Kotlepi jutustatud haaravaid lugusid nõidadest, kangelastest jm. Kord viis Kotlep Aida-Vidri Päide tee äärde ja näitas talle Kalevipoja kurnipakku. Kümneaastasena vaatles terane poiss imestunult Kalevipoja hobuse jalajälgi Kadrina ja Aruküla vahel. Nii algasid õige varakult Kreutzwaldi rahvaluulelised tähelepanekud, mille kohta ta ise hiljem mainis: „Juba lapsepõlves oli mul rõõm vanaaegseid lugusid laulu- ja jutuvormis tundma õppida, ehk ma küll sel ajal veel seda ei osanud ära tunda, mis jutuvarrs otsas kaun, ehk mis kui iva kasvas. Niisugune vahetegemine ilmus vast mõni hea aasta hiljemini, ja seal pidin sagedasti kahetsema, ja mõnda järsku polnud paremini tähele pannud“.¹⁾

Kooliaastad. Kreutzwald asus oma katkendlikule kooliteele emalt omandatud eesti keele lugemisoskusega 1815. a.

1) „Maa-rahva kasuline kalender“, 1859.

sügisel, astudes köster Gööri elementaarkooli Rakverre. Juba järgneva aasta sügissemestril ta lõpetas elementaarkooli heade algteadmistega. Köster Gööri saatis oma andeka õpilase 1817. a. jaanuaris Rakvere kolmeklassilisse kreiskooli¹⁾ õpinguid jätkama, temale sõbralikult sõnades: „Friedrich! See on nüüd teine trepiaste. Tõuse kuni kõrgema astmeni!“²⁾ Sama kreiskooli oli neli aastat varem lõpetanud ta pärastine sõber Fr. R. Faehlmann.

Õpiahimuline Kreuzwald töötas kreiskooliõpilasena hoolasti ning korralikult, nagu seda tõendavad ta koolitunnistused. Tema ülespidamine on läbi aasta esimeses klassis *väga hea*; tähelepanemise hinnetena esinevad: *väga osavõtlik*; *laitmatu*; *hästi tähelepanelik* jm.; kodune usinus — *rahuldav*; *täppis ja hoolikas*; *osutab alati head tahet* jt.; edasijõudmine — *väga tähelepanev*; *edeneb* („nehmen zu“); *silmanähtav* jms.³⁾ Vaatamata oma harukordsele püüd-

Friedrich Kreuzwald

<i>Aufführung</i>	<i>Aufmerksamkeit</i>	<i>Häusl. Fleiß</i>	<i>Fortschritte</i>
<i>b. b. Sehr gut.</i>	<i>b. ohne tadel</i>	<i>b. sehr sorgfältig</i>	<i>b. Unverkennbar</i>
<i>b. b. Sehr gut.</i>	<i>b. fehlt nie</i>	<i>b. Pünktlich</i>	<i>b. Nehmen zu</i>
<i>b. b. Очень хороша</i>	<i>b. тожъ</i>	<i>b. тожъ</i>	<i>b. тожъ.</i>

„Friedrich Kreuzwald.

<i>Aufführung.</i>	<i>Aufmerksamkeit.</i>	<i>Häusl. Fleiss.</i>	<i>Fortschritte.</i>
Sehr gut	Ohne Tadel	Sehr sorgfältig	Unverkennbar
Sehr gut	fehlt nie	Pünktlich	Nehmen zu
Очень хорошаго	тожъ 'sama'	тожъ	тожъ."

Fr. R. Kreuzwaldi veerandaastane koolitunnistus.

(1. aprillist — 1. juulini 1817.)

1) Tolleaegne kreiskool teotses nüüdse Rakvere III Algkooli majas (Pikal tänaval) alumisel korral.

2) A. Riikmannilt saadud teade.

3) Rakvere kreiskooli „Zensur-Buch der Schüler der III-ten Klasse“ 1812—1817, Riigi Keskarhiivis.

likkusele pidi Kreutzwald vanemate vaesuse tõttu 1818. a. kevadel õpingud pooleli jätma ja lahkuma kreiskoolist. Maha jäid ta koolisõbrad ja Rakvere vallimägi, kus ta oli sageli käinud mõtisklemas oma tulevikukavatsustest.

Vanemad soovides, et poeg omandaks kaupmeheameti, saatsid ta Tallinna Karu kontorisse õpipoisiks. Kuna Kreutzwald ei omanud ärilisi kalduvusi, oli ta peagi sunnitud tagasi tulema vanemate juurde, kes olid vahepeal asunud elama Harjumaale Ohulepa mõisa.

Järgneval aastal avanesid talle uued võimalused õpingute täiendamiseks. Kreutzwald kui tubli, andekas noormees võeti Tallinna ühe koolijuhataja perekonda, et ta valmistuks seminari õpetaja kutsele. Seal tutvustati teda kuulsale kasvatus-teadlase ja vaeslaste hooldaja Heinrich Pestalozzi pedagoogiliste põhiete ja ideedega. Kirjandust ja eesti kirjakeelt õpetas talle kirjamees Holtz, kes laskis saksakeelseid klassilisi kirjandustooteid tõlkida eesti keelde. Holtzi õhutusel elustusid Kreutzwaldi kirjanduslikud kalduvused ning juba 1820. a. valmis käsikirjas tema „sule sünnituse esimene laps“¹⁾ *Wagga Jenowewa ajalik elloaeg*, mis alles 22 aastat hiljem ilmus trükituna.

Kolme aasta pärast ta õiendas algkooliõpetaja kutseeksami. Kuna varem kavatsusel olnud seminar jäi asutamata, hakkas Kreutzwald kodukooliõpetajaks. Esialgu ta töötas Tallinnas, hiljem Peterburis. Kreutzwald ei loobunud kodukooliõpetajana omist õpinguist, vaid jätkas neid erilise hoolsusega, nii et ta 1825. a. omandas eksternina keskkooli lõputunnistuse.

Teostamatuks jäänud kavatsusega — astuda Peterburi sõjaväe arstiteaduse akadeemiasse — lõppesid Kreutzwaldi muutlikud ja vaheldusrikkad kooliaastad 1825. a. lõpul.

Mõjustisi Toa-Jaagupilt. Kooliaastail suurenes Kreutzwaldi huvi rahvaluuleliste ainete vastu. Tiivustatud rahvaluuleharrastajate „rahvaste ülesleidmise“ aateist, asus Kreutzwald 1818. a. alates üles kirjutama eesti rahvalaule, et nende kaudu avastada eestlaste muistset minevikku. Temale jutuvestjaks oli Ohulepa mõisa romantiliste kalduvustega, luuleandeline teenija Jaagup, keda mõisarahvas nimetas Toapapaks. „Tema oli nooremol päivil mitmes teenistuses, feige fauemini toapoifi

1) „Waga Jenowewa ajaliku eluaja“ (IV trükk, 1878. a.) eessõna.

ammetis olnud ja sõi nüüd juba tül aega mõisas armuleiba . . . Suhtund wanate kõrre topji wiina eht natuke rohtem õlle-märge wõtma, siis liitus teel juus kui leigatud laulu räästa poel" ¹⁾).

Mainitud rahvalaulikult kuulis Kreutzwald enneõulustel hämarail talveõhtuil nii õudseid kui ka naljakaid muinaslugusid. Eriti ta oli haaratud Toa-Jaagupi kaunist viiulimängust, mis teda niivõrt vaimustas, et ta sellest lüürilisest viiuldajast kirjutas saksakeelse romantilise proosakäsitse.

Üliõpilasena. 1826. a. alul astus Kreutzwald Tartu ülikooli arstiteaduskonda, kus ta tutvus Faehlmanniga. Ühiste huvide ja püüete tõttu tekkis mõlemate eesti arstiteaduse üliõpilaste vahel südamluk sõprus, mis kestis Faehlmanni surmani. Ülikoolilinnas ei unustanud Kreutzwald nagu Faehlmanni oma lemmikala — kirjandust. Ta käis järjekindlasti kirjandusloolistel loenguil ja luges kodus innukalt klassitsistlikke ja romantilisi kirjandustooteid. Jälgides lähemalt Kreutzwaldi lektüüri, selgub, et ta on üliõpilaspõlves lugenud paljusid kirjanikke, nagu: Jean Paul Richterit, Goethe't, Schillerit, Herderit, Kotzebue'd, W. Scotti jt. ²⁾ Loetud teoseist kirjutas Kreutzwald väljavõtteid ja märkmeid oma kirjanduslikku päevikusse. Säärane hoolikas kirjanduselugemine mõjus harivalt Kreutzwaldi kirjanikuande väljakujunemisele.

Oma viimaseil üliõpilasaastail võitles Kreutzwald vabahtlikult Tartus, Vastseliinas ja Riias koolerataudi vastu. Ta lõpetas a. 1832 ülikooli arstidiplomiga ja asus 1833. a. märtsis Võrru linnaarsti kohale.

Perekondlik elu. Siirdunud vaiksesse Võru linna, naitus Kreutzwald sama aasta sügisel tinavalaja-meistri tütre, sakslase Marie Elisabeth Saedleriga Tartust. Välimuselt ja hingelaadilt erines abikaasa tunduvalt Kreutzwaldist. Ta oli tüse, lühikese kasvuga, osav perenaine, kel vaimsed huvid puudusid. Kreutzwald sellevastu oli pikakasvuline, kuivetu, andekas ja iseloomult juurdlev. Seepärast nad jäid teineteisele siseilmalt võõraiks.

Kreutzwaldil oli kaks tüdart ja poeg. Vanem tütar Adelheid pidas neiuena isamajas Võrus saksakeelset erakooli ja hiljem naitus kooliõpetaja Blumbergiga. Kreutzwaldi ainus poeg Aleksis oli meheas Kadrina raudteejaamas, isa sünnipaiga läheduses, esimeseks jaamaülemaks. Tema abikaasa olnud hea laulik.

1) „Maa-rahva kasuline kalender“, 1859.

2) G. Suitsu artikkel „Postimehes“ 1930, juulis.

Isaliku helluse ja õrnusega kohtles Kreutzwald oma teist tütart Marie Ottilie't. „Hilisel sügisel, lõikusrikkal, tervitas sind päeva valgus! Olgu heategu kord sinu kohus, siis saad sa ustavalt sügise sarnaseks“¹⁾ — nii luuletas õnnelik isa oma tütrekese sünni puhul. Oma lapseliku õrnatundelisuse ning südamlikkusega valmistas Marie Ottilie alatisest tööst tüdinud isale põhjatut rõõmu ja head meelt. Aga kahjuks kaotas Kreutzwald varakult oma noorema tütre, selle olles alles viieteistkümnepäevane. Kadunud unustamatu tütre mälestisele pühendas Kreutzwald jutustise „Paar sammukest rändamisteed“.

Saksakeelne luuletoodang. Kreutzwald pole üle-öö tõusnud eesti lauluisaks, vaid ta on pidanud enne „Kalevipoja“ koostamist palju katsetama ja harjutama luulepõllul. Tema esimesed luuletiskatsed on kirjutatud saksa keeles, kuna ta oli omandanud hariduse saksakeelseis õppeasutis ja ta lektööriks oli peamiselt saksa kirjandus.

Kreutzwaldi saksakeelsed luulekatsed algasid Tallinnas a. 1824 ja lõppesid 1845. a. Võrus. Sel kahekümneaastasel vahemaal ta luuletas kolme liiki laule: 1) juhuluuletisi, 2) elamuslüürikat ja 3) ballaade. Juhuluuletised pühendas Kreutzwald oma tütreile, parimaile sõbrule ja tuttavaile. Nad on vähese kirjandusliku väärtusega, algaja puudulikud värsikatsed. Kunstipärasema osa ta saksakeelsest luuletoodangust moodustab elamuslüürika. Siin väljenduvad Kreutzwaldi noorpõlve unistuslikud meeliskelud armsast isamajast ja autori usulised veendumused. Kreutzwald loomuliku religiooni pooldajana austas looduses avalduvat Jumalat. „Ühte Jumalat, nägematut, palvelen ma looduses; kus ma tema võimus olen teadunud, seal ma jälgin tema jälgi.“²⁾ („Der Gottesdienst“).

Arvatakse, et Kreutzwaldi kirjutatud on 5 saksakeelset ballaadi: „Beverini piiramine a. 1207“, „Kuradikoopa tekimine“, „Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest“, „Porkuni preili“ ja „Kalevipoeg“.³⁾ Esimeses nimetatud ballaadidest käsitleb autor ülistavalt eestlaste isamaa-armastust pidulikult sõnades: „Oma esivanemate püha pinda, oma jumalate suitsevaid altareid, oma vabadust, naisi ja lapsi

1) Prof. G. Suitsu tõlge „Postimehes“ 1930.

2) Prof. G. Suitsu tõlge samas.

3) A. Anni „Eesti Kirjandus“ 1926, lk. 562—576, 639—634.

kaitseb eestlane, ja oma au.“¹⁾ Kolmes vahemises lugulaulus jutustatakse rüütli- ja krahvipreilide armastusest ja nende traagilisest elulõpust. Viimases ballaadis iseloomustab Kreutzwald, vabalt kasutades üksikuid rahvasuust kuuldu teateid, hiiglasuurt mehemürakat, koll-elajat Kalevipoega, kes tunduvalt erineb kangelasloos esitatud peategelasest.

Vaadeldud Kreutzwaldi saksakeelsed luuletised tekkisid tolaeagse saksa kirjanduse otsesel mõjustusel. Kreutzwaldi isikuline loomevõime oli veel arenemas ja kujunemas.

Kalevipoeg ¹⁾. Eesti muinasjutu ainetel.]

Kes laulab lugu Kalevipojast, sest mehemürakast, keda nurjatute tegude paha karistus nõiduse paeltesse löi? Kalevipoeg oli rõõvel, ilmatusuure kehaga, tal oli palju naisi, ja elas Virumaa piirides.

Ühel nõial Soomemaal oli ilus tütar. See armastas jahedal mere-rannal jalutamas käia. Kalevipoeg oli kivi taga varitsemas ja varastas tüdruku kareda, nurjatu rõõvlikäega.

Isa läheb rõõvli taga ajama kaugele üle laia mere ja vandus, et tahab armsa tütre teotud hirmsasti kätte maksa. Ta ütleb Kalevipojale: „Sina võtsid mu tütre, selle eest pead nüüd kannatama ja siit saadik tige elajas olema.“

Kalevipoeg pandi kui suur koll-elajas kõide ja anti temale kaunike koppel karjamaaks. Seal ta siis hüppas ja rõõkis jäledasti õõd ja päevad, nõnda et kõigile hirmu peale ajas ja isegi maa raksus.

Ükskord kihutas sealt mööda vaimude vägi, üks jahimehe vaim pistis Kalevipoega oma odaga. Koll-elaja silm kustus. Varsti kajas rõõmusõnum Kalevipoja surmast üle maa ja kõik eesti rahva suguharud tulid ümberringi kokku.

Ja tõmbavad tal naha maha ja laotavad ta orus maa peale ja kaevavad keha hauda suure rõõmupeoga. Seda orgu nimetatakse praegu veel „Kalevipoja naha ase.“

Ülesanne 31. Võrrelge Kreutzwaldi noorpõlve Faehlmanni noorusaastatega. Iseloomustage üldiselt rahvalaulikuid ja kirjanikke, kes mõjustasid Kreutzwaldi ta kujunemisaastail. Karakteriseerige esitatud ballaadi alusel Kalevipoja tüüpi. Tutvuda **romantismiga** (vt. poetika).

2. Arsti ja rahvakirjanikuna.

Väike, looduslikult kaunis ümbruses asetsev provintsi-linn Võru kujunes Kreutzwaldile peagi mugavaks ja koduseks tegevuspaigaks. Ehkki tal tuli esimesil aastail seal võidelda ainelistel raskustega, ta ei läinud mujale, vaid **töötas Võrus** vahetpidamata **44** aastat (1833—1877). Üksildane, vaikne Võru

1) Mag. A. Anni tõlge „E. Kirj.“, 1926.

2) K. Leetbergi tõlge brošüüris „Kui pikalt on Kalevipoeg rahvaluletus?“

tundus talle sobiva kodulinnana. „Elamine suures linnas, kus igaltpoolt kivimüürid mind kitsendaksid, oleks mulle kõige raskemaks nuhtluseks. Võru linnake on otsekui minu tarvis ehitatud, sest et siin vesi, puud ja puhast tuuleõhk iial ei puudu“ — nii ta lausub ühes kirjas Koidulale¹⁾.

Kreutzwald oli suur loodusesõber ja lindude armastaja. Ta ehtis oma maja ja aia rikkalikult lillede ja puudega, luues endale meelepärase kodu. Ta saal olnud nagu lehtla täis lilli ja kauneid roose. Aed aga kujutanud imeilusat parki pikkade ristlevate tamme- ning vahtrapuisteedega ja kunstimaitseliste lillepeenardega. Kreutzwald jälginud rõõmuga enda istutatud puude sirgumist ja oleks meeleldi veetnud hiljem kogu päeva varjukate puude all. Jalutuskaaslaseks olnud tal vanaduspäeval sageli kodukasvatatud toonekurg.²⁾

Oma eluruume ja aeda ta ei kaunistanud mitte ainult oma perekonna jaoks, vaid ka sõbrule, tuttavaile ja võõraile. Iga külastajat kohtles Kreutzwald südamlikult, võõrastelahkelt. Sageli kogunesid tema juurde seltskondlikule olengule saksa haritlased. Siinkohal ei saa märkimata jätta, et tol ajal kõigjal juurdunud *saksa vaim* valitses ka meie tähtsama rahvusliku ärkamisaegse kirjaniku perekonnas, kus koduseks keeleks oli saksa keel. — Eestlased käisid Kreutzwaldi majas peamiselt arstiabi otsimas. Ta ei keeldunud kellelegi andmast sõbralikku nõuannet ja aitavat kätt. Vaeseid ta arstis maksuta ja andis neile rohudki kaasa oma koduapteegist. Lohutavalt sõnanud Kreutzwald kehvadele arstiabi-otsijaile: „Kõigil on tohter, nii vaeseil kui ka rikkail.“³⁾ — Hea, tark ja osav arst Kreutzwald elab tänapäevalgi veel Võru vanemate elanikkude mälestusis. Aukartuses ja tänupisarais tuletavad hallpäised vanakesed meelde oma kadunud kallist arsti mainides: „Kreutzwald oli väga hea tohter. Kas oli öösel või päeval, alati ta tuli sõbralikult haiget vaatama. Ta aitas **kõiki**, vaestelt ei võtnud raha. Oli **väga kallis mees, kõik teda armastasid.**“⁴⁾

Võrus jätkusid Kreutzwaldi kirjanduslikud harrastused tõusvas suunas. Vabanenud õhtuti väsitavast arstiametist, ta siirdus oma vaiksesse madalasse töötuppa, mis asus teisel korral.

1) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus, I lk. 242.

2) M. Michelsonilt saadud teade.

3) Wilhelmine Stammilt saadud teade.

4) Marie Lambertilt ja Marie Michelsonilt saadud teated.

Seal ta võis segamatult anduda luule lugemisele, teoste tõlkimisele ja uute toodete loomisele.

Kreutzwald omas suurt raamatukogu. Pea kõik väärtuslikumad kirjandustooted olid tal isiklikult olemas. Raamatuid oli niivõrt palju, et mitmete kohustistega koormatud Kreutzwaldile ei piisanud aega oma raamatukogu korraldamiseks ja raamatute tagasiasetamiseks endisele kohale. Ta ise juhib tähelepanu mainitud halvale harjumusele ühes kirjas: „Mu raamatud on kolmes eri toas, ja üht tarvitatud teost endisele kohale tagasi panna turgatub mulle harva pähe.“¹⁾

Arstina tutvunud lähemalt rahva hädade ja muredega, jõuab Kreutzwald veendumusele, et senist **rahvavalgustuslikku tööd** on hädavajalik **edasi arendada**. Oma sõbra Faehlmanni virgutusel ta hakkab saksakeelseid õpetlikke jutujätke tõlkima eesti keelde, neid kohastades meie toleaegetele oludele.

Esimese rahvaraamatuna ilmus Kreutzwaldilt a. 1840. karskussisuline tõlketeos *Wina-Katk*. Sellest ajast alates kujunes temast innustunud karkusaate propageerija. Joomapahede selgitamise kõrval levitas Kreutzwald rahva sekka tulusaid õpetusi maarahva kalendrite kaudu. Ta toimetas 30 aastat järgimööda õpetlikku laadi „Ma-rahva kassulist kalendrit“. Samal ajal ilmusid trükist tema eestistatud, üldtuntud noorsooraamatud *Reinowadder Rebbane* (1850) ja *Kilplaste* „imevärklikud, wäga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud“ (1857). Nende põnevasisuliste jutustistega seltsisid Kreutzwaldi rahvaraamatud kaugeist maist ja rahvaist pealkirjaga „Maa- ja merepildid“ (kolmes osas, 1850—1861), kus jutustati sellekohaste saksakeelsete teoste järele imelikkudest lugudest ja juhtumeist Lõuna-Aafrikas, Tseiloni saarel ja pakasel Põhja merel. Kõige rahvapärasemaks Kreutzwaldi õpetlikkude juttude seerias osutus õpetusraamat „Sipelgas“ (I—II, 1843—1861) motoga: „Mine sipelga juurde, sina latsk, vaata tema majapidamist ja õpi!“ Selles teoses pole Kreutzwald unustanud tähistamast eesti muistsete jutundite ja rahvalaulude väärtust. „Tänini pole eestlastel veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahvalaul . . . Meie eesti rahvalaul jäägu kalliks paranduseks meile ja meie lastele!“²⁾.

1) G. Suitsu artikkel „Loomingus“ 1927, lk. 360.

2) „Sipelgas“ II, 1861.

Kreutzwaldi rahvavalgustuslik jututoodang, mis suurimalt jaolt tõlgitud saksa keelest, oli kirjutatud kasulikuks õpetuseks ja meeldivaks ajaveeteks nagu varemadki sellelaadilised juturaamatud. Raskepärase keele tõttu polnud tema rahvaraamatute levik suur. Ometi oli nende tõlkimine ja koostamine Kreutzwaldile vajalikuks eelharjutuseks enne eestikeelsete kunstiteoste loomist.

3. Paar sammukest rändamisteed.

A. 1853 üllatab Võru arst Kreutzwald eesti lugejaskonda omapärase jutustisega *Paar sammukest rändamise-teed*. „Keskümbruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantilisest hingest, raske tõelisest tundest.“¹⁾

Nagu eespool nimetatud, kaotas Kreutzwald 1851. a. oma noorema tütre Marie Ottilie, keda ta väga armastas. Sügavas leinas mälestades oma vara-surnud armsat tütrekest, tuleb talle meelde varem-loetud, saksa kirjaniku Jean Paul Richteri romantiline idüll *Rõõmsa koolmeistriks Maria Wutzi elulugu Auenthalis*, milline teos oli kirjutatud kirjaniikule lähedaste, kadunud kalliste sõprade mälestisraamatuna. Mainitud teose mõjustusel tärkab Kreutzwaldile mõte, avaldada oma südamlikud mälestised kaotatud tütre Marie Ottilie lühikesest eluloost jutustisena. Oma proosatöö raamina ta kasustab Jean Paul'i idüllilist teost kooliõpetaja Wutzi elukäigust, seda kohastades meie oludele. Sellesse eestistatud juturaami ta põimib enda loodud kujutise noorena hauda-varisenud eesti tütarlapselt Suntsi Marist.

Paar sammukest rändamise-teed.

1853.

Üks

elo-puu küllest nopitud mälestuse-leht.

Kuis oli sinul elo ja suremine nii pehme ja merewaik, mino unustamata lapsoke! Vaik lahe kewadine taewas ei ripunud pilwes, waid õitsewa lille puhkes sino kitsalt piiratud elo ümber; ja

Rõõmsa koolmeistriks Maria Wutzi elulugu Auenthalis. (Jean Paul, 1793)

Kuidas oli sinu elu ja suremine nii pehme ja meriwaikne, sa rõõmus koolmeist-

1) Fr. Tuglase eessõna „Paar sammukest rändamise teed“, III tr. 1922.

sino aastakesed olid kui kullerkupu kõikumised tuule õhus ja sino suremine ühe õispuu mahavariseva õilmete sarnane, mis kui walged lumekibemed õitsewa õdede rüppe langewad — ja juba wäljaspool hauasängi magasid sa pehmeste.

Aga nüüd, mino sõbrad, enne kui pikemalt jutustan, tõstke järid ahjo ligemale tulejala ümber, naisterahwas wõtawad wokid ette ehk sukawardad näpule; Tio tõstab söögilaua kaljakiboga minno ette, kust igamees keelekastef leiab, ja siis tahan teile rahosängi läinud lapsokese kena elokäiki westa. Sina, armas Mart! kellele Looja õrnemad hingamisetarblased põue walmistanud, mis neid ainokesi tulewastokestawaid elorõemusi, igapäiwitsist majalikuiust olemisest wäljaauratud, oma kärjetesse oskab tõmmata, et hingeõhust sulanud mesi südant soendab; — sina, poeoke! istu mino põlwede ette pakukese otsa, ja toeta pead, kui silmawesi laugusi raskendab, mino naale! — Meie oskame rääkimata teine teise mõted; sina ei wõi mind jutu jälgiit kõrwale eksifada, mis woki faga tukkumine iga kord teeb.

Juba kaua enne Rootsi aega, mõnimgad arwawad enne „wana katko“, elaswad E h a n u r m e külas S u n t s i suguwõsa esiwannemad, üks H i o s t pärilte sohk, . . . mis wanast üks priisugu oli olnud . . .

(Kreutzwald põimib siia loo, milles ta lähemalt tutvustab lugejaile Suntsi suguwõsa, siis siirdudes iseloomustama Suntsi R e i n u.)

Juba lapsepõlwes nähti tema mitmes tükis natuke l a p s i k a s . . . L a p s i k a s tähendab ligi niisama palju kui lapselik . . . Weike Suntsi Rein ei olnud mängides ial muud kui üks jännes, kanapoeg, ehk wana kana ise, mõnikord kaa karo, hunt, rebane ja hobune, ehk wanker hobuse taga . . .

Wahe aeal nähti Reinul, kui kõigil tarkadel, juba püksata päiwil wäga tõtelikud toimetused — ja kõrgemad tunnid olewad . . .

rike Wutz! Waikne leebe hillisuwe taewas ei piiranud sinu elu mitte pilwestikuga, waid lõhnaga: sinu aastad olid nagu kõikumised ja sinu suremine nagu liilia warisemine, mille lehed puistuwad alles seiswatele lilledele — ja juba wäljaspool kalmu sa magasid pehmesti.

Nüüd aga, minu sõbrad, enne kõike asetagem toolid ahju ümber, nihutagem laud joogiweega meie põlwede juurde ja tõmmakem eesriided ette ning õõmütsid pähe, ja ärgu keegi meist mõelgu suurele maailmale ja *Palais royal*ile teisel pool tänawat, juba seepärast, et ma jutustan Teile rõõmsa koolmeistriku rahuliku eluloo — ja sina, minu armas Christian, kuna sul on wastuwõtlik süda ainsateks tulekestwateks elurõõmudeks, kodusteks rõõmudeks, istu wana naise-tooli leenile, kust ma jutustan, ja wahel nõjata end minu wastu. Sa ei eksita mind sugugi.

Rootsi ajast saadik olid Wutzid Auenthalis kooliõpetajaiks, ja ma ei usu, et ühtki neist süüdistati pastori wõi tema koguduse poolt . . .

Juba lapsepõlwes ta oli natuke lapsik . . . Wutz polnud mängimisel muud kui jännes, turteltuwi wõi selle poeg, karu, hobune wõi koguni wankriks.

Wahepeal tal oli, nagu kõigil filosoofidel, ka tõsisemaid toiminguid ja tunde . . .

Senni kui tuisk õues akna ruutudele väljastpoolt katet ette seadis ja toa kot-pimedaks tegi, ja senni kui mõned leeaugu tuhasta walguse kibemed, tuppä hiilgawad süsininad pisut kuuma loime-fasid: pigistas tema silmalaud kinni ja lassis külmetanud elouhadel peale tüki-kese ammugi närtsinud kewadet maha unustada, mis kui see wihmuke põldu, nõnda südant idule paisutas. Seal ehitas ta eneselle (kõik mõttes) weike õega heinakuhja alla toa, ehk sõitis kõrge heinakoorma määrajal koeo ja arwas kinni pigistatud silmadega, kus kohal nad praego wõisid sõia.

Suntsi Reinu pulmapäewa laupäew.

Ja kui allaweerew päike tööä ja määraha ammugi puhkama wiinud, kõndis ta õue peäl, tõstis silmad taewa poole, kus ühtainust pilwekest näha ei olnud. Õõ otsani jäi ehapuna taewa sõrwa seisma, kuhu allaläänud päike oma palge punetuse külwanud. Ja kui puna koido wasto uue pääwa ärkamiseks hakas waoma, seal kuulutasid lõukesed ja õõpikud loomuse õne lugu; weel kenamast ilutses Reino süda. — Siiski puges ta enne koitu natuke puhkama. Päiwi täw unenägu raputas teda hellast, kui madala heäleaga ema lapsokese, unest ärkamise rüppe, ja tema astus joowa rindadega loomuse kärina sisse, kus päike maad ueste lõi ja kus mõlemad teine teise kaela ümber t kinni wõtes rõemomeresse woalasisid. Iga puuksa peäl ja tuuleõhus lauliwad sulgiskuubes laulikud Loojale lugusi. Sest elo ja rõeino hommiko ilust astus Rein tuppä tagasi, mis pulma ehtes hiilgas . . .

Katkeid Suntsi Mari eluloost ¹⁾.

Mari armastas wanemaid ja kõiki, mis lial pisukese elu piiri ligemale juhtus; aga tema armastus oli üks sügaw waikse woolamisega jõgi, kelle ojamine ²⁾ midagi liiko muido ei näita, kui üks leheke, mis waikse laine rüppe sattus ja nüüd lainega

1) Esitatud katkeis on suuremad ortograafilised veäad parandatud poollihawa kirjaga; 2) ojamine = woolamine.

Ajal, mil tuul tumestas tema aknad lumi-eesrilettega ja tuli talle koldest wastu leegitses, ta sulges silmad ja laskis külmanud aasadele ammu surnud kewade kastena langeda; seal ta asetus õega heinakuhjasse, sõitis arhitektooniliselt wõlwitud heinakoormaharjal koju ja arwas ülal suletud silmi, kus nad küll praego wõisid sõita.

Ainsatki pilwe ei kerkinud majade tagant. Kogu õõ püsis taanduw ehapuna taewa serwal, kus loojenew päike hõõguwa roosina oma õitsmise oli igakord lõpetanud. Kell 1 lõõritasid juba lõokesed, ja loodus mängis ja fantaseeris kogu õõ õõbikute-harmonikal. Tema unistusisse kostsid wälilised meloodiad, ja ta lendles neis üle õispuude . . . Koidu aegne uni liigutas teda õrnasti nagu sositaw ema, kes oma last unest äratab, ja ta astus joobuwa rinnaga looduse kärasse, kus päike lõi uuesti maad ja kus mõlemad sulasid teineteisega woogawaks kirgede-ilmamereks. Sellest elu ja rõõmu hommikusest ülewoolawusest ta pöördus oma . . . tuppä tagasi ja otsis jälle kostust wäiksemaist rõõmudest.

ühes edasi läheb. Mari waga, sõnakuulelik süda ja mõistus oskas wanemate tahtmist nende silmast ära mõista, ja ei teinud ial, mis neil meelt oleks wõinud kurwastada . . .

Tema ei olnud weel kolmeaastane, seal walmistas ta kase tohust puurikesi, kuhu sisse sügise wilus roidunud kärblasi korjas, neid ahjo ligidale sooja elama pani ja iga päewa laualt koristatud leiwaraasokesi oma kasulastele toiduks puuri andis, ehk piisakese piima juua pakkus. Asta iljemini leiame Ehanurme kutsikad ja kassi poead Mari sõpruse kaitse warjul, ja mõni oma suhu wõttew palokene libises kutsikate suhu. Mari rõõmustas kõik päewa hommikust õhtuni ikka mingi uue õnne peale. Üles ärgates rõõmustas ta selle peale mõeldes, kuidas kutsikad õue minnes tema wasto pidid tulema. Pani ema tuld leeme wee paja alla, siis rõõmustas Mari, kui mõtles, et leem lõuneks female, ja kausi ja paja põhi koerale lakkudes rõõmo saab tegema. Pilwesel ilmal rõõmustas ta selle silmapilgu üle, kus päikese tera kätte alt jälle wälja poeb; talwel kewadise ilo peale. Õhtul magama minnes teise hommiko ärkamise peale, ja laupäewa õhtul iseäranis weel walge särgi peale, mis ema pühapäewa hommikul female saab andma . . .

Mari ei olnud weel wiieaastane, kui ema käest lugemise tähti õppima hakkas, mis nii hõlpsalt edasi läks, et Mihkli päewa ja wana Jõulo wahel Abitsa selgeks sai ja suurest aast kunni kukeni kõik lugeda oskas. Isa ei saanud salamahti koolimisest midagi teada, sest laps palus ema, lugemise kooli senni warjul pidada, kunni laste armastaja, meie Önnistegija sündimise päewa mälestuse püha kätte jõuaks. Suur, wäga suur oli Suntsi Reino rõõm, kui Jõulo laupäewa õhtul tütrikese Abitsi lugemist esimest korda kuulis. Esiotsalt pidas Rein seda silmakirjaks, arwas et Liiso naljakombel mõned tükikesed Abitsist lapsele pähe õpetanud, mis nüüd laps nõnda tehes, kui oskaks kirjatähti — raamat nina ees — female kuulutas . . .

Seitsmeaastasel Maril oli lugemine selge kui wesi, ja nüüd ei annud tema isale enne mahti, kunni female kirjotamise tähtede jälgi juhutati. Et seal juures suka warras ja nõel näpu wahel ei wõõrdunud, selle eest kandis ema muret. Ette antud suka winklid ja muud näpo tšõd kahanesid weike sõrmede kiirusel ja Maril oli ikka weel enne widewiko aega kassi- ja koerasõbrakesi waatamas ja nendega mängimas käia. Aga kaheksamal aastal, kus leetrite tõi Ehanurme külas laialte

liikus, langes ka Marike leetrite kätte ja oli pärast leetreid wäga wõimato wiis nädalat haige. Liiso ei saanud mitmel nädalal riidest lahti, aga ka Rein istus mito ööd walwates lapsokese sāngi ees. Ühel ööl näitas igapidi lugu, kui oleks miniko tund praego käes olnud. Wanemad seisid käed ristis ja silmad pisaras sāngi ümber, ja lapsokesel ei nähtud enam weresoone tuikomist ega hinge auro suust — keha oli külm kui surnul. — Seal tõmbas surma-ingel oma raske käe lapsokese pealt tagasi: hingamine tõusis ja weri hakkas soontes jooksuma; tema jäi raske une sisse magama, mis kaks ööd ja päewa kestis, siis wast awandas silmi ja maigutas suud, kui juua ihaldas. — Enam pool aastat läks aega, kui tõwest kurnatud lapsoke toibuma hakkas . . .

Mari ei olnud weel wiieteistkümnepaastane, aga juba kõige õppimisega walmis, ja mis palju enam tahab ütelda: emal ja isal ammogi igas tükis kõige targem nõuandja, kus neil seda tarwis läks. Imelikult oli Jumal waga tütarlapse mõistust wara küpsetanud. Siiski elasiwad tema sees kaks waimo: üks oli üsna laps kõige ülemal lapse kombel, teine tark wana inimene. Kes niisugust lugu ei ole näinud, wõiks asja imeks panna, ehk mõtelda: seda wõib kül kirjutada ja trükki panna, siiski, kes teab, kas lugu tõest nõnda olnud? Aga selle elopuu lehe külge ei ole ma meelega tahtnud mingi muud wilja lisada, kui üksnes seda, mis puu ise kannud ja kewadel enne suwe küpsetanud: kõik on tõsi!

Unustamata jääb mulle see waikne kena Lehe-kuu õhtokene, **1 Mai 1821**, kui widewiko aeal Suntsi wärawast mööda minnes kogemata õue silmad tõstsin ja Reino toa ukse kõrwas kurbtusrasket pead piida naale toetades pingikese peal istumas nägin. Mina astusin ligemale ja teretasin, aga Rein ei pannud mind ega minu teretamist tähele; tema mõtted näisid kaugele temast ära olewat. Palged alid temal kahwatanud, silmalaud nutuwee fursul. Kui tükk aega seal olin seisnud, wõtsin tema käest kinni, kätt pigistades. Tema wahtis kui raskest unest ärgates tükk aega mino peale, kui oleksin üks wõõras ja temal tundmata olnud; wiimaks ütles ta haleda healega: „Wäga hea, sõber! et täna õhto siia jõudsite, kus murepilwed mind kiputawad lämmatama. Meie Mari on suremisel!“ Ja nüüd woolas pisarate jõgi kahwatanud palgeid mööda maha. Need sõnad olid ka mino südant lihkunud, ei jõudnud ma sõ-

nakest female trööstimist kuulutada. Rein mõistis mino mõtted rääkimata, tõusis üles, wiis mind kambrisse, kus Liiso märja silmadega sāngi kõrwal istus... Üks kirsipuu oks õifega, kimbukene kanawarbaid ja jaanilillekesi olid Mari sāngi peal, aga õiekestē kenadus ja õhk näitasid femal kui wõõrad. Kuis oli minewal ja enne seda igal kewadel nende ilo tema südant rõõmustanud, aga nüüd ei tunnud lapsoke neid enam...

Tema¹⁾ oli ükskord minule ise ütelnud ja ka oma käega ühe pisokese raamatu sisse kirjutanud, mis nalja pärast oma wiimaseks seäduseks nimetas: midagi ei või kenam ja kergem olla, kui ühel selgel pääwal surra, kus hing luku pandud silmade läbi weel kõrget päikest näeb ja seal astub tema külmaks jahtunud kehast laia sinise walguse-mere sisse wälja...

Kesköö pöuest astusiwad weel Mari mõlemad lapsesõlwe sõbrad ükskord tema sāngi ette, uni ja unenägo, otse kui oleksid tahtnud temalt jumalaga jätta...

Meie istusime kolmekeste Mari sāngi ümber. Kõrw ei kuulnud mul muud kui haige hingetõmbamist ja mino tasko kella tiksomist, mis tema lühikest elo ofsa mõetis... Mul tuli meele, et sesama nüüd surma koeaks muudetud tuba 15 aasta ja nelja nädala eest meie haiget wasto wõtis, kui tema sieie ilma astus...

Tema oli unes näinud, kuidas ta kui laps ühe lillepeenra peal kiikunud, mis kiigelaud kombel tema jalgade alla paisunud, laud oli ülespidi tõustes roospilweks koko ojanud, mis siis temaga kuldaste hommikute koitudest läbi üle suitsewa lillewäljade ära läinud... Sest on küll, mino sõbrad! Kel löi praego õhtul koksteistkümme, tunninäitaja pörkas uue pääwa peäle ja tuletas meile kahekordset magamist meele, magamist lühikesel ja magamist pikal õöl.—

Sest ta oli mulle öelnud — ka tema wiimses traktaadikeses seisab —, miski poleks kaunim ja kergem, kui ühel selgel päewal surra: hing näeks weel läbi sulatud silmade kõrget päikest ja tõuseks nārbunud kehast awarasse, sinisesse walgusmerre...

Öösel kell 11^{1/2} tulid Wutzi kaks parimat noorussõpra, uni ja unelm, weel kord tema woodi ette, et teda otseki jumalaga jätta...

Ma olin üksinda toas. — Ma ei kuulnud muud kui haige hingetõmbamist ja mu taskukella tiksumist, mis tema lühikese elu lõppu mõttis... Mulle tuli meelde, et sama tuba, mis nüüd mustaga ehitud, oli haa eelruumiks, kuhu haige oli asunud 43 aastat tagasi, arwates homsest 13. maist.

Ihm hatte geträumt, er sehwanfte als ein Kind sich auf einem Eilienbeete, das unter ihm aufgewallet — dieses wäre zu einer emporgehobnen Rosen-Wolfe zusammen geflossen, die mit ihm durch goldne Morgenröthen und über rauchende Blumenfelder weggezogen...

Es ist genug, meine Freunde — es ist 12 Uhr, der Monatszeiger sprang auf einen neuen Tag und erinnerte uns an den doppelten Schlaf, an den Schlaf der kurzen und an den Schlaf der langen Nacht...

1) Lõpposas esineb peaaegu sõna-sõnaline tõlge. Allpool on kõrvutatud ainult üksikud katked, seejuures paar lauset algkeeles, et osutada kui- võrdt täpsalt on Kreutzwald tõlkinud.

Võrrelnud „Paari sammukest rändamisteed“ „Röömsa koolmeistriks Maria Wutzi elulooga Auenthalis“, on ilmne, et Kreutzwald on laenanud Jean Paul'ilt jutustise algosa ja lõpplahenduse, s. o. teose üldraami ja ideestikku.¹⁾ Võõrsilt laenatud ainekust ta on suurema osa esitanud täpsas, sõna-sõnalisel tõlkes, vähimat osa ta on püüdnud muuta ja lisandada, asendades võõrapäraseid tegelaste ees- ning perekonnanimesid ja tegevuspaikade nimetusi eesti nimedega, et jutustisele anda eestilist ilmet. Kuna Jean Paul piirdub oma teoses ainsa peategelase koolmeistriks Wutzi elulooga, on pidanud Kreutzwald oma proosatöö alguses Wutzi ümber nimetama Suntsi Reinuks, jutu lõpposas aga kujutama sama, juba neljakümnekolmeaastast koolmeistriks viieteistkümnepäevase külatüdruku Marina.

Kreutzwaldi puhtisikulise loometööna esineb jutustises „Paar sammukest rändamisteed“ peamiselt Suntsi Mari sünni- ja lapseõlve-aastate kujutis. Samuti on tema omad õpetlikud ja seletavad vahemärkused, mis on põimitud eestistatud jutusündmustiku vahele. Üldse on **Kreutzwaldi** enda loodud jutuosad kirjeldavat, jutustavat ja iseloomustavat laadi. Kuid **Jean Paul'ilt** on pärit jutustise lüürilised ja idüllilised katked. Kogusummana osutub Kreutzwaldi tööst ligikaudu neljandik tõlkeks Jean Paul'i varem-nimetatud novelli järele.

Vaatamata et käsitletakse Kreutzwaldi jutustis on osalt võõrast algupära, siiski on ta tähelepanuväärseid teoseid nii sisult kui ka stiililt tolaegses eesti kirjanduses. Kreutzwald on suutnud „Paari sammukest rändamisteed“ laenatud ja isiklikult vahelepõimitud ning juurdeloodud osad niivõrt tihedasti üksteisega siduda ning ühtlustada, et kogu teos jätab terviku ja algupärandi mulje. „Eesti proosastiili ajaloos oli

1) Vrdl. H. Sakaria kirjutist „Eesti Kirj.“ 1926, lk. 337—341.

raamatuke igatahes uudis oma tunderaske sentimentaal-romantilise tooniga ja tõusutatud kujundirikkusega¹⁾.

Ülesanne 32. Kirjutage „Paari sammukese rändamistee“ algus- ja lõpposast katke nüüdiskeeles kirjanduslikku vihku, alla kriipsutades J. Paul'i teosest erinevad osad (õpilastest valigu iga rühm klassis endale erikatke). Harutlege neid erinevusi. Eraldage teoses esinevad idüllilised ja karakteriseerivad jutuosad üks-teisest ning võrrelge neid stiililiselt. Iseloomustage Suntsi Marit. Kuivõrt ta vastab Kreutzwaldi tütrele Marie Otilie'le? Leidke kõne- ja lausekujundeid. Kuivõrt erineb Kreutzwaldi keel nüüdiskeelest?

4. Kalevipoeg.

A. Lõplik koostamine.

Peale Faehlmanni surma tehti Kreutzwaldile ülesandeks jätkata ja lõpule viia kangelasloo „Kalevipoja“ koostamistöö. Selleks saadeti talle materjalina *Õpetatud Eesti Seltsi* arhiivis leiduv sellekohane käsikirjaline ainestik ja kadunud Faehlmanni ülestähendised Kalevipoja lugudest. Peale meile tuntud saksakeelse ülevaate Kalevipoja seiklustest ja surmast oli Faehlmann loonud ka sissejuhatavad saksakeelsed salmid kangelaseeposele.

Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!

Denn ich hab ein hehres Lied im Sinn.

Von des Vaterlandes Wunden will ich fingen,

Von des Eftenvolkes Schmach u. Leid.²⁾

Faehlmannilt laenas Kreutzwald eesti eepose üldraamistaja põhisündmustiku, mille alusel ta hakkas isiklikult korjatud ning Õpet. Eesti Seltsilt saadud ainestikku ja trükisilmunud rahvaluuletooteid liitma kangelaseeposeks. Vaatamata et Kreutzwald noorpõlvest saadik oli jälginud Kalevipoja lugusid, puudusid siiski mitmed pikemad vahelood, mis olid hädavajalikud tervikulise kangelasloo loomiseks, nii et koostatav „Kalevipoeg“ näis esialgu Kreutz-

1) Mag. A. Anni kirjutis „Biograaf. leks.“ II, lk. 234.

2) Näiteks esimene salm, mille Kreutzwald kaunis täpsalt on eestistanud. Vt. „Eesti Kirjandus“ 1931, lk. 420.

waldile lagunud hoonena, mille seinapalgid osalt kadunud, osalt tuulest ära wiidud.

Kreutzwaldi virgutusel algas 1850. a. Kalevipoja aines-
tiku täiendav kogumine. Ta ise korraldas lühemaid
uurimisretki **Võru** ümbrusse ja **Setumaale**. Teistelt
kogujailt oli materjal aga visa tulema. Ent see ei heiduta-
nud Kreutzwaldi, kes andumusega oli pühendunud kangelas-
loo loomisele. „Kalevipoja“ koostamine tundus talle **elu-
tööna**. Härda palvega ta pöördus surma poole: „*Paikene*
kulla surm! wiiwita natoke aega, kunni ma tööga walmis
saan“¹⁾).

Ometi saabusid lisateated Kalevipoja lugudest mitmest
kihelkonnast (Kodaverest, Palamuselt, Laiuselt, Tormast ja
Viljandist). Soomest saatis aines-tikku „Kalevala“ koostaja
Lönnrot. Saadud lisamaterjalid, eriti aga isiklikult Setust
kogutud rahvalaulud, viisid Kreutzwaldi veendumusele, et
lugulaul Kalevipojast on muiste liikunud rahvasuus pikema
tervikulise rahvalauluna. Seepärast ta pidas oma
rahvuslikuks kohustiseks kogu Kalevipoega käsitledav aines-
tik, mille valdavama osa moodustasid sidumata kõnes loodud
jutundid ja muistendid, **valada rahvalaulu-vormi**, et eesti
rahvale loovutada ta muistne kangelaseepos samal kujul,
nagu see kord sajandite eest oli esinenud rahvasuus.

Kreutzwaldi elutöö edenes kiiresti. Juba kolme aasta
pärast valmis „Kalevipoeg“ algsel kujul, s. o. 12 loos. Aga
Kreutzwaldi ei rahuldanud nn. väike „Kalevipoeg“, vaid ta
kogus lisamaterjale, koostas uusi lugusid ja püüdis kogu
kangelasloo muuta enam rahvalaulude-laadiliseks. Nii ta
põimis eepose algusse vaheloo Linda pulmadest ja lugulaulu
lõppossa ilusaima loo Kalevipoja retkest maailmalõppu.
Mõne aasta möödudes, nimelt **1857—1861. a. ilmus** Kreutz-
waldi loodud ja liidetud **Kalevipoeg täielikult Ôpetatud**

1) Fr. R. Kreutzwaldi kiri E. Sachssendahlile 19. VI 1850.

Eesti Seltsi Toimetistes (IV—V) **trükituna** ühes saksakeelse tõlkega, koosnedes **20 loost** ja kogusummana **19.047 värsist**. Eepose **puht-estikeelne trükk** ilmus **1862. a.** Kuopios.

Soovituseks.

1857.

(4 esimest salmi Faehlmanni saksakeelsete värsside järel¹), muu osa Kreutzwaldi enda loodud.)

Laenä mulle kannelt, Wanemuine!
Kaunis lugu mölgub meeles,
Muistese põlwe pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.

Ärkage, hallid muistena ealed!
Sõudke sala sõnumida,
Parema pääwade pajatust,
Armsama aegade ilust.

Tule sa, lauliku targa tütar!
Jõua Endla järweesta;
Pikalt ju hõbedasses peeglis
Sidi iuksid silitasid. [warjud!

Wõtkem tõe woli, wanad
Näitkem kadunud nägusi
Wahwama meeste ja nõidade
Kalewide käikisida.

Lendagem lustina lõuneella,
Paari sammu põhja poole,
Kus neid kasusi kanarpikus,
Wõsu õitseb wõeral wäljal.

Mis mina kodu nurmelt nopinud,
Kaugelt wõeral wäljal künnud,
Mis mulle toonud tuule oogu,
Laened lustil weeretanud;

Mis mina kaua kaisula kandnud,
Põues peidula pidasin,
Mis mina kaljul kotka pesas
Ammust aega ellast audund:

Seda ma lauluna lõksutellen
Wõera kuulijatte kõrwa;
Armsamad kewadised kaimud
Warisenud mulla alla,

Kuhu mo lustina lõõritusi,
Kurwastuse kukutusi,
Ihkawa meele igatsusi
Koolja kuulmesse ei kosta.

Üksina lindu laulan ma lusti,
Kukun üksi kurba käge,
Ealitsen üksi igatsusi,
Kunni närtsin nurmedella.

Ülesanne 33. Tuletage meelde kangelasloo „Kalevipoja“ koostamine täies ulatuses (vt. ka lk. 80—83). Kirjutage „Soovituseks“ kirjanduslikku vihku praeguses keeles ja õppige pähe. Harutlege küsimust, kas Kalevipoja lugulaul võis esineda muiste tervikuna rahvasuus.

B. Kalevipoja kolmanda loo koostis.

Kolmas lugu.

1857.

1. Kalevipoeg ja paharetid.

(Kreutzwaldi o m a.²)

[Põualise pääwa paistel
Istus merekalda ääres
Kalewide noorem poega,
Waatas laente lustimängi,
Wete woode weeremista

Kerge tuule keeritusel.
Äkiliste ähwardelles
Puistas musta pilwe põuest
Tuule oogu tuiskamaie,
10 Pani laened paisumaie,
Kohisedes kerkimaie.
Äike sõitis rauda sillal
Waske ratusil wankriga,

1) M. Lepiku artikkel „Eesti Kirjanduses“ 1931, lk. 416—424.

2) U. Karttunen „Kalevipoegin kokoonpano“, lk. 75—77.

- Tuiskas tulda tulleessa;
 Sädämeida sõitenessa;
 Pikker taati põrutelles
 Kärinada käidanessa
 Wiskas wälku wäledaste.
 Kurjad waimud kohknessa
- 20 Kuulsid karistaja eale,
 Põgenesid Pikse paku
 Laja mere laenettesse . . .
 Hüpasiwad kõrgelt kaldalt
 Kukerpalli mere põhja,
 Wahtus wete woodiessa.
 Kalewide poega kargas
 Nende jälgil laenettesse,
- 30 Langes kotka kiirusella
 Kurjalaiste kaela peale;
 Püüdis neid kui wäike urkast
 Kauni kaelakoti täie;
 Mere pinda tõusenessa
 Ujus kangelase poega
 Tüki kalda ligemalle,
 Paiskas kotist kurjalaisi
 Wõimsal wiskel kalda peale
 Pikse raudawitsa alla,
- 40 Kus neid puruks kolgitie,
 Hundi roaks hukatie.]

2. Kalevipojad jahil.

(42—69 r. ja 73—166 r. muinas-
 jutu järele; vahepealsed mõ-
 ned read rahwalaulust)

(Kalewide wennikesed
 Läinud kodunt kolmekeste
 Lustil metsa luusimaie;
 Eit oli jäänud üksinessa
 Koeu kirstu kaitsejaks,
 Warakambri warjajaks,
 Taalderi toale tugiks.)

- 50 Eit pani paea tulele,
 Keetis rooga poegadelle,
 Kohendas tulda korrale,
 Kaitses tule kibemeida
 Et ei leeki peaseks lake,
 Kirg ei lennaks katukselle.
 Ni on sõlgirinna seadus,
 Leekuningana kohus.

- Kalewide noored poead
 Läinud metsa luusimaie,
 Linnu jälgi ajama,
 60 Karu jälgi otsimaie,
 Põdra jälgi püüdemaie,

Metsärga waatamaie,
 Metsakriimu kiusamaie.

- Karu oli kaeras käinud,
 Mesipuiel wõersis olnud,
 Põdra nähtud põllu ääres,
 Hunta hulges karjamaale;
 Raatmaal rohkest rebasida,
 Jäätmaal palju jänessida.)
- 70 Oli neil kolm koerukesta:
 Üks oli Irmii, teine Armi,
 Kolmas murdja Mustukene.

- (Poead olid metsa paksus
 Koerte jälgil karu leidnud,
 Mesikäpa männikusta
 Kiskus Irmii, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said karu kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 80 Kõitis karu üle õla
 Jalgupidi ripumaie;
 Tahtis kanda koduje,
 Liha söögiks, nahka kateks.

Poead läksid põllu peale,
 Läksid laanest lagedalle;
 Seal tuli wasta sarwiline,
 Wana põder wennikene.
 Koerad põdra kiskumaie,
 Sarwilista surmamaie;

90 Kiskus Irmii, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said põdra kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 Wiskas põdra üle piha
 Karu kõrwa ripumaie;
 Tahtis kanda koduje,
 Liha söögiks, nahka kateks.

- Poead läksid kuusikusse
- 100 Metsaärga püüdemaie;
 Palus olid metsapulli
 Koerte jälgil mehed leidnud.
 Kiskus Irmii, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said ärja kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 Sidus ärja sarwipidi
 Üle õla ripumaie;
 Tahtis wia koduje,
 110 Liha söögiks, nahka kateks.
 Kalewide kanged pojad,
 Läksid lustil laane poole,

- Põesastiku paksuessa ;
 Seal tuli hulka huntisida,
 Kari kõrve kutsikuida.
 Koerad hunta kiskumaie,
 Metsalisi murdemaie.
 Kiskus Irimi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene ;
 Tapsiwad tosina kaupa.
- 120 Noorem wenda, poisikene,
 Hakas hunta nülgimaie,
 Nülgis tosinada neli,
 Hakas wiet nülgimaie :
 Wennad kodu kipumaie.
 Noorem wenda wötis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru,
 Karu selga kateeksa ;
 Tahtis kanda koduje.
- Poead käsid metsa teeda,
 130 Penikoorma palu teeda ;
 Seal tuli wasta seltsikene,
 Kaunis kari rebasida.
 Koerad rebasi kiskuma
 Kiskus Irimi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene ;
 Tapsiwad tosina kaupa,
 Surmasiwad sadandalla.
 Noorem wenda, poisikene,
 Rebasida nülgimaie ;
- 140 Nülgis tosinada neli,
 Hakas wiet nülgimaie :
 Wennad aga koeu kipuma.
 Noorem wenda wötis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru
 Pödra selga paunaksa.
- Kalewide kanged poead
 Kõndiswad metsa teeda,
 Penikoorma palu teeda ;
 Juhtus kari jänessida
- 150 Neile wasta nurme peale.
 Koerad jänessi kiskuma,
 Murdma aawiku-emandaid.
 Kiskus Irimi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene ;
 Tapsid tosinade kaupa,
 Surmasiwad sadandalla.
 Noorem wenda, poisikene,
 Jänessida nülgimaie,
 Nülgis tosinada neli,
- 160 Hakas wiet nülgimaie ;
 Wennad kipusid koduje.

Noorem wenda wötis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru
 Ärja selga sadulaksa.
 Siis aga wennad kolmekeste
 Koeu poole kõndimaie.)

3. Linda röövimine.

- (167—169, 172—178, 181—183,
 185—188, 190 rahvalaulust ;
 170, 171, 179—180, 184, 189
 Kreutzwaldi oma ; 192—434
 muinasjutu järele.)
- Oh sa kawal kosilane,
 Peteliku peiukene !
 Kust sa teadsid sieie tulla ?
 170 [Kust sa mõistsid üle kalju,
 Üle laia laenetella,]
 Oskasid üle orude,
 Märkasid üle mägede
 Teeda taalderi talusse,
 Rada penningi peresse ?
 Kül sa kawal kosilane,
 Peteliku peiukene !
 Sestap tundsid sieie tulla
 [Kargades üle kaljude,
 Lennates üle laenete !]
- 180 Sestap teadsid sieie saada,
 Oskasid üle orude,
 Märkasid üle mägede
 [Sieie Kalewi koduje,]
 Sieie penningi peresse,
 Wana taalderi taluda :
 Hõbe nupp oli õuessani,
 Kaks oli warakamberilla,
 [Kolm oli aida katuksella,]
- 190 Wiisi oli wainu wärawilla,
 Kuus oli karja kopelilla.
 (Sestap peigu leidis teeda,
 Sestap pētis oskas tulla
 Kalewi lese kodaje,
 Kui ei kotka poegi kodu,
 Kõwernoake ei pesassa
 Eite olnud kaitsemassa.
 Soome tuuslar, tuuletarka !
 Kül sa sala sobitustel.
- 200 Pētis nõude pidamistel
 Pääda rohkest' raskendasid :
 Kuida leske kiusamaie ?
 Kül sa walw'sid warjulisel
 Kalda kalju rinka taga :
 Kuida Kalewide talus

- Asju korda kohendati,
Kül sa, kawal kosilane,
Peteliku peiukene,
Ootsid osawama aega,
210 Sündsamada silmapilku,
Kalewide kallist leske
Kurjal kombel kimbutada,
Nõdra naista wõrgutada.
Lootsik seisis luurimaies,
Paati kalju warjul peidus,
Sina petis ise paadis
Wara, ilja walwamaies.
- Soome tuuslar, tuuletarka,
Istus paadis parajalta,
220 Kui olid poead kodunt läinud
Lustil metsa luusimaie.
Tuuletarka tundanesse,
Kuida eite kaitsematta,
Wägewa käe warjamatta
Üksipäine koeu jäänud,
Kus ei abi olnud ood'ta,
Lastest toetust ei loota.
Kodunt läinud kotkapoead,
Kaugel lennand kaarnakesed
230 Wõind ei eide kisendusi,
Hädas api hüüdemisi,
Kiuste küüsil kiljatusi
Mite kõrwul kuuldanessa.
Tuuslar mõtles, tuuletarka :
Nüüdap wara warga wolil !
Tuba jäätud toeta,
Hoone seinad katukseta,
Iga tuule tuisatusel,
Wete woode weeretusel.
240 Pesast lennand kõwernokad,
Kõwernokad, raudaküüned,
Nüüdap woli warga wäela,
Wõimus wõtewalla käela.
- Soome tuuslar, tuuletarka,
Tõukas paadi kalju tagant,
Lootsikuda lagedalle ;
Seadis mõlad sõudemaiä,
Aerud paati ajamaie,
Laenesida lõhkumaie,
250 Pani purjed paisumaie,
Tuule puhkel tõmbamaie.
- Lootsik kõikus laente pinnal
Wete kiigel weeretelles,
Kõikus kõigul ranna poole,
Kalewide talu poole.
- Soome tuuslar, tuuletarka,
Ajast paadi kalda ääre,
Kalewide kopli alla,
Peitis paati warjupaika
260 Kalewi kalmu ligidalle,
Kargas ise kergel sammul
Kaljulise kalda peale,
Kus ta wargateede jälgil,
Rööwelkäigi radadelle
Muru warjul röömaskille,
Kiwi taga kükakille —
Ni kui kassi lindu püüdes —
Toa ligemale liuges.
- Sala roomas Soome tuuslar
270 Kalewi talu wärawasse,
Kargas lipsti ! kannu peale,
Wirgalt jalawarwastelle,
Sammus julgest' üle õue,
Astus ukse esikusse ;
Silmas korra üle sanga,
Enne kui tormas tupaje,
Leske istus lee-augul,
Kulpi segas leemepada ;
Ehmatanud eidekene
280 Saan'd ei aega wasta panna.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Wõtis leske wäekaupa
Warga kaisu kammitsasse,
Ajast kiskjad kulli küüned
Walusaste eide wõõssa,
Tahtis leske lootikusse,
Warga saaki paati wia.
- Ehk külla Linda, karske leske,
Tugewaste wasta tõrkus,
290 Rööwelille rusikada,
Kiusajalle küüsi näitas,
Hammastesta abi püüdis :
Siiski waus waese wõimus,
Rauges lese närtsind rammu
Warga wäe wolila,
Sortsi sõnade sidele,
Misga rammu raugastelles,
Misga kangust kütken lelles
Lese wõimu wangi wõtis.
- Soome tuuslar, tuuletarka,
300 Oli rikas sortsisõnul,
Osaw sõnu seadanessa :
Oskas sada salasõnu,
Teise saea tarku-sõnu,
Kolmandama kangemaida

- Kanguselle kosutuseks,
Rammuselle rohkenduseks,
Wõimuselle wägewuseks.
Teadis tuhat teisi sõnu,
310 Sala sõnu rammu raueks,
Wõimustuse wäsinduseks,
Tugewuse tülpimiseks :
Misga rammu kammitsasse,
Wõimu wangipaelu pani.
Linda, waese lesekeese,
Kisenduse kiljatused,
Hädas api hüüdemised
Tuiskasiwad tuuletiiwul,
Langesiwad laenettesse,
320 Roidusiwad rägastiku,
Wausid metsawarjudesse,
Kustusiwad kaljudesse :
Aga api hüüdemista
Poegile ei kõrwa puutund.
Linda palus ainekeelil,
Palus peastmist tuuslarilta,
Palus api metsalisi,
Api häida inimesi,
Palus api wõerikuida,
330 Warjajaida waimusida,
Palus api kaasa kuju,
Api hüwa jumalaida,
Ohkas aga Ukko poole,
Wanaisa warju poole!
Soome tuuslar, tuuletarka,
Salasõna sõlmil rikas,
Topis kinni kõrwa kuulmed,
Et ei lese ärdad palwed,
Häda kisa kiljatused
340 Meelt ei hakaks eksitama.
Jumalate walwal heldus,
Wõimsamate wägew woli,
Kangemate käte kaitsus
Kuulid Linda kutsumista,
Lese leina ohkamista,
Ainekeelil hüüdemisi.
Wanataadi tallitusel
Pidi abi pilweesta,
Tulu tuulest tulemaie.
350 Soome tuuslar, tuuletarka
Oli sammud warga saangil
I r u m ä e l e sirutanud.
Tahtis määlta teeda wõta
Otsekohe mere poole,
Kus ta paati ootamaies.
- Äike astus äkiliste
Ähwardelles rööwli teele,
Pikker põrutas pilwesta!
Raskel sammul rauda sillal
360 Sõitis wana isa wanker,
Tuiskas tulda tugewaste.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Langes minestuse kätte,
Warjusurma alla wangi.
Wälk oli wõtnud keha wõimu.
Tundmist hoopis tuimendanud :
Se'ks ta langes surnu sarna
Määle maha muru peale.
Warjuandejate wägi,
370 Taewaliste kindel tugi
Peastsid Kalewide leske,
Kulli kütisist linnukese.
Lendew kiirusega loodi
Kalewide karske leske
Kõrgeks kaljukiwi pakuks,
Kiwisambaks Irumääle.
Elupaelukesed peasid
Lahti pikast leinapiinast,
Lahti mure lepikusta,
380 Kurwastuse kuusikusta.
Ega saanud lese sāngi
Soome tuuslar solkimaie.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Ärkas tüki aea pärast
Raske minestuse paelust,
Warjusurma wangistusest.
Selitelles silmasida,
Lugusida laiendelles
Waatas tema ümberingi,
390 Kas ehk kuskil jälgi näha,
Kuhu leske Linda läinud,
Kodukanake kadunud.
Aga lesk jäi leidamata,
Tedretütar teadamata.
Kaljuks moondund kodukana,
Linda, Kalewide leske,
Wõite täna tunnistada,
Selgelt oma silmil näha.
Irumäe peal istub leske,
400 Tedre munast autud tütar,
Istub Linda maantee ligi,
Kuda linnaskäijad teadwad,
Ehk küll selle põlwe lastel,
Tänapäiwisil tuimusel
Linda nimi meelest läinud.

Rahwas kutsub kiwipaku
 Enamiste I r u - ä m m a k s.
 Esimestkord linnas-käijad
 Peawad wana seadust mööda

410 Iruämma teretama,
 Auustates ämma pähä
 Poisid kübara panema.

Ehk kül kiwi pakukesel
 Elu nähtawalt ei leita,
 Ega paigast liikumista ;
 Siiski wanarahwa sõudel,
 Targemate teadusella
 Mõnda kuuldu külwatie,
 Mõnda sõnum sahatie :
 420 Kuda kiwi paku rüpes
 Salawõim peab siginema,
 Imewägi idanema.
 Kes on ämma mäe kaldalt
 Öhtul orgu weeretanud,
 Leiab teisel hommikulla
 Teda jälle wanas paigas
 Seisma, kus ta enne seisnud.

Sellepärast, poeokene,
 Mine ämma auustama.
 430 Tedretütart teretama !
 Pane kübar ämma pähä,
 Haka eide kaelast kinni :
 Sest ei tõuse sulle süüda,
 Laiemaida laitusida !)

4. Kalevipoegade laul.

(435—442, 449—450, 453—473,
 477—517, 523—540 Kreutz-
 waldi oma ; vahepealsed read
 rahvalaulest.)

[Kalewi poead kolmekeste
 Kõndisiwad lustikäiki,
 Mööda rõemu radasida,
 Käisid mööda lagedada,
 Mööda nõmme nõtkandille,
 440 Mööda sooda sõtkutulle ;
 Seal tuli wasta neli metsa,
 Neli saledat salkusi.]
 Üks oli kulla kuusemetsa,
 Teine tarka tammemetsa,
 Kolmas kena kasemetsa,
 Neljas leske lepametsa.

Mis oli kulla kuusemetsa,
 Se'p se kuningade metsa ;
 [Mis oli tarka tammemetsa,

450 Se'p se Taara enda metsa ;]
 Mis oli kena kasemetsa,
 Se'p se kudruskaelte metsa ;
 [Mis oli leske lepametsa,
 Se'p se leinajade metsa,
 Kurwa laste warjupaika.

Wanem wenda, wennikene,
 Istus maha kuusikusse,
 Kuningade ilu metsa,
 Kulda kuuse waiba alla ;
 460 Laskis laulu lendamaie,
 Tugewama tõusemaie :
 Laulis lehed lehtapuussa
 Hiilgadelles haljetama,
 Hõiskas okad okaspuusse
 Siidi-ilul siramaie,
 Laulis käbid kuuskesesse
 Pääwa paistel punetama,
 Tõrukesed tammedesse,
 Kenad urwad kaskedesse.

470 Hõiskas õilme urwakesed
 Õilme puuela iluksa,
 Pääwa paistel paisumaie,
 Kuude walgel kaswamaie ;]
 Laulis et metsad mürasid,
 Lagedad aga laksatasid
 Kõrbed wasta kostalesid :
 [Kungla kuninga tüterid
 Noorta meesta nutasiwad.

Teine wenda, wennikene,
 480 Istus maha kaasikusse,
 Leina-kase hõlma alla ;
 Laskis laulu lendamaie,
 Tugewama tõusemaie,
 Wägewama weeremaie.
 Laulis õilmed õitsemaie,
 Lille õilmed läikimaie,
 Laulis wilja wälja peale,
 Hõiskas õunad õunapuussa,
 Sarapuussa pähkelaida
 490 Laulis marjad wislapuussa.
 Maasikad madalad murussa,
 Sinikad sambla soosse,
 Pohlakad palu äärtele,
 Murakaida mätastelle,
 Kobaraida pihlapuussa.
 Laulis, et metsad mürasid,
 Lagedad aga laksatasid,
 Rägastikud raksatasid,
 Kõrwed wasta kostalesid.

500 Näki neiid, neitsikesed,
Noorta meesta nutasiwad.

Kolmas wenda, wennikene,
Istus maha tammikusse,
Wanaisa ilu metsa
Targa tamme õlma alla ;
Laskis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie,
Wägewama weeremaie !
Tulisema tuiskamaie !

510 Laulis linnud lepikusse,
Laulukanad kaasikusse,
Laulukuked kuusikusse,
Mõistelinnud männikusse,
Targad linnud tammikusse,
Hõiskas puie ladwadesse
Käigusida kukumaie,
Tuikesi tuikamaie ;]

Laulis räästad rägestiku
Pesilinnud põesastiku,

520 Lõukesed lagedalle,
Pääsukesed pääwapaiste ;
Laulis luiged laenettesse,
[Pardid parwe äärdane,
Aned aga allikalle ;
Hõiskas kena künnilinnu
Õode iluks hõiskamaie,
Widewikul willistama,Enne koitu ealitsema,
Laulis, et mered müراسid

530 Kaljud wasta kärasiwad,
Puie ladwad paenusiwad,
Mäekingud kõikusiwad,
Pilwed lausa lõhkesiwad,
Taewas aga tarka kuulis.
Metshalija ainus tütar,
Metsapiigad, peenikesed
Kulda iuksil näkineitsid
Nutasiwad noorta meesta :
Oleks se mehe meiela,

540 Kaswaks meile kaasaliseks.]

5. Kalevipoegade kojutulek.

(541—592 muinasjutu järele ;
593, 595, 608—611, 631, 634 rah-
valaulest ; vahepealsed read
ja 635—712 Kreutzwaldi
oma.)

(Puie ladwil seistes päike,
Lahedama tuule õhku,

Weeretelles õhtu wilu,
Kuulutasid pääwa kustu,
Lustipidamise lõpu ;
Tuletasid meeste meele,
Koeu poole käidanesse.

Noorem wenda, wennikene,
Kandis metsasaagi koorma,
550 Mis ei õlgasi muljunud,
Ega piinand pihtasi.

Mehed tõtsid kolmekeste
Üle laia lagedaida

Kiirel sammul koeu poole ;
Seadsid silmad sihtimaie,
Suitsu tähte tunnistama :
Kas ehk leelta keedukatel,
Pada auru väljapaiskaks :
Aga suits ei tõusnud silma.

560 Mehed tõtsid kolmekeste

Üle laia liiwikuda
Kiirest' koeu ligemalle ;
Seadsid silmad sihtimaie,
Olwist suitsu otsimataie,
Leelta auru waatamaie.
Aga suits ei tõusnud silma,
Ega paistnud leeme paelt
Awaldawa aurukesta.

570 Mehed jõudsid õue alla,

Weeresiwad wärawalle,
Läksid lendes üle muru
Usinaste ukse ette,
Läksid kiirest läwedelle.
Kustund tule kibemetest,
Suitsuahtrast leehaugust
Märkasiwad mehепоеад :
Kuida leekuningana,
Walwil silmil tulewahti,
Kodunta ära kadunud.

580 Noorem poega pajatama :

„Jõgi jookseb kõwera,
Teede käigid lähwad metsa,
Ei ole lugu õigelta.
Õue wäraw seisab walla',
Lahti jäänud toauksed,
Wõerad sammud murupinnal
Kuulutawad kurba lugu,
Õnnetumat juhtumista.“

Poead puhusiwad ealed

590 Õisku tuulde tõusemaie,
Saatsid waiksel õhtu wilul
Kutsumista kaugusella :)

„Hüia wasta, eidekene!
[Kosta wasta, kullakene,]
Laula wasta, linnukene,
[Tõsta ealta, tedrekene!“

Aga eit ei teinud ealta,
Sõudnud wasta ei sõnakest.

600 Kustis wasta kõwersilma,
Kutsus wasta laia kõrbe,
Laulis wasta laanemetsa,
Hüüdis wasta Hiusaare,
Kukkus wasta Kuresaare.

Poead puhusiwad ealed,
Õisku teistkord tõusemaie,
Saatsid waiksel õhtuwilul
Kutsumised kaugele.]

610 „Hüia wasta eidekene!
Kukku wasta käukene,
Laula wasta, luikekene,
Tõsta ealta tedretütär!“

[Aga eit ei kostnud wasta,
Teind ei ealta tedrekene.
Kostsid wasta merekaldad,
Kukusiwad kaljuseinad,
Laulsid wasta merelaened,
Hüüdis wasta tuuleoogu.

620 Poead puhusiwad ealed,
Kutsumised kolmatkorda
Saatsid waiksel õhtu wilul
Kutsumised kaugele :

„Hüia wasta, eidekene!
Kõerutelle, kodukana,
Laula wasta, kadund leske,
Kosta meie kutsu wasta,
Laste lahke laulu wasta!“

630 Aga eit ei kostnud wasta,
Teind ei ealta tedrekene,
Kõerutand ei kodukana,
Ega laulnud luikekene.]

Kuhu eali kuulnessi,
[Senna kaljud katkenesse,
Kuhu kutsu kostaleksi,]
Senna metsad murdanesse,
[Kuhu elki lندانessi,
Senna laened langennesse,
Pilwed pikila lõhkewad,

640 Ei ol'n'd leida eidekesta,
Kuulda kana kõerutusta,
Kuulda tedre kudrutamist,
Käukese kukumista :
Kusakilta muru maalta,

Suuremaste sambla soosta.
Lala mere laenetesta,
Põesastiku paksudesta,
Ega kõrwe keskeelta.

Õhk jäi waikseks, tuuled tuku,
Uinusesse kõik see ilma.

650 Wannad läksid wärawasta,
Läksid seltsis alla õue,
Kolmekeste kopelisse :
Eide jälgi otsimaie,
Warga teeda waatamaie.
Üks neist weeres wainuelle,
Teine kõndis kopelisse,
Kolmas mere kalda peale.

Wanem wenda, wennikene,
Kesse weeres wainuelle :
Se ei leidnud eide jälgi,
660 Ega saanud tunnistmärki.

Teine wenda, wennikene,
Kesse kõndis kopelisse,
Se ei leidnud eide jälgi,
Ega rööwli radasida,
Ega saanud tunnistähte,
Kuhu kana kadunessa,
Linnukene lندانessa.

670 Kolmas wenda, wennikene,
Kesse läinud merekalda :
Se sai selgeid märkisida,
Tõteliku tunnistähte,
Kuhu ella eidekene,
Kodukana kadunessa.

Soome tuuslar, tuuletarka
Oli laentelt lootsikuga
Paku-urka põgenenud ;
Oli walwal wahikorda
Laente langul lõpetanud,
Kus ta mitu pika pääwa,
680 Mitu pimedada ööda,
Widewiku wiititusel
Wargasaagil walwamaies.

Meestel kaswas kartlik mure
Mitu mõted ema kohta :
Kas ehk kawal kosilane,
Peteliku peiukene,
Eite kipund kimbutama,
Warga küüsil wõrgutama.

690 Wanem wenda pajatelles,
Pani sõna sõudewalle ;
„Läki leiba wõtewalle,
Õhtu rooga otsimaie,

Wäsind keha karastama.
Heidame siis puhkamaie,
Ehk saab usin unenägu
Eide jälgi näitamaie ;
Lähme homme otsimaie.“

Teine wenda pajatelles

Pani sõna sõudewalle:

- 700 „Sängi rüpes suikunessa
Wõib ehk taewaliku tarkus,
Ukko unes ilmutada,
Kuda jälgi kaste kannul,
Udupilwe palistusel
Kadund eidest kätte saame ;
Kuda kallist kodukana,
Lendu läinud linnukesta
Kulli küüsisist peasta wõime.“

Pärast nõudepidamista,

- 710 Targa aru arwamista
Wenitasid kaksi wenda
Wäsind keha karastama.]

6. Kalevipoeg oma isa haul.

(713—750, 754, 755, 757, 760—761,
764—765, 767—768, 771—772,
776—787 Kreutzwaldi oma;
vahepealsed read rahvalau-
lest.)

[Noorem wenda, wennikene,

Kalewide kallim poega,

Lese leinalepitaja,

Kurwastuse kustutaja:

Oli mõteid teise teele,

Arwamisi isa radal

- 720 Lendamaie läkitanud.

Kallis kange mehe poega

Nõnda mõteid mõlgutelles:

„Tänasida toimetusi

Ära wiska homse warna ;

Igal pääwal oma iked,

Tunnil oma toimetused,

Mure koorma muljutused,

Oma soowituste sõuded.

Tahad tunnist tulu saada,

- 730 Õnnekesta õngitseda,

Ära wõta aega wiita,

Kauemini kõheldada.

Kiirul käiwad õnnesammud,

Wiitjal wiisi wiletsusta,

Kõheltajal kuusi koormat,
Seitse sala sõlmitusta.“

Kalli eide kadumise

Kurwastas mehe meelekest,

Kurnas südant mure koorm.

Kui nüüd wennad kahekeste

- 740 Sängis keha sirutasid,

Siisap tõtas noorem poega

Üle läwe ukse ette,

Kargas kergelt üle muru,

Weeres wirgalt wainuulle.

Seal agu sammu seisatelles

Käänas siis isa kalmule.

Kalewide kallim poega

Astub isa haua peale,

Istub kalmu künka peale,

- 750 Kurba südant kergitama.]

Isa hauasta küsima:

„Kesse liigub peale liiwa,

Kesse astub peale haua ?

[Sõmer kukub silma peale,

Kruusi langeb kulmudelle.“]

Poega mõistab, kostab wasta:

[„Noorem poega, poisikene,]

Se'p se liigub peale liiwa,

Se'p se astub peale haua,

- 760 [Istub mure muljutusel

Kadund isa kalmukünkal.]

Tõuse üles, taadikene !

Ärka üles, isakene !

[Tule teeda näitamaie

Kuhu eite kadunessa !“]

Isa kostab mätta alta,

[Taati kalmusta kõneleb,

Mulla alta tõstab eale :]

„Ei wõi tõusta, poega noori,

- 770 Ei wõi tõusta, ei ärata !

[Kalju rõhub peale rinna,

Kiwi raske peale keha ;]

Kulmu katwad kullerkupud,

Silmi katwad sinililled,

Punalilled palgesida.

[Tuuled juhtigo sull' teeda,

Õhud õrnad õpetago,

Taewa tähed andko tarkust!“]

[Poega tõttas kiirel sammul,

- 780 Astme lennul mere poole,

Kõrge kalju kalda peale :

Eide jälgi otsimaie,
Kadund kana püüdmaie.
Paik, kus enne seisnud paati,
Lootsik ala luuril olnud:
Seisis tühi kui pühitud.]

7. Kalevipoeg merekaldal.
(787—851 Kreutzwaldi oma.)

[Kalewide kallim poega
Waatas kõrgelta kaljulta
Ehawalgel mere peale,
Laskis silmad laenetelle;
790 Waatas, kunni silma kestis,
Waate tiiwad ulatasid:
Kas ehk kuskil mere pinnal,
Laia laente langutusel
Warga jälgi maha jäänud!
Kas ei kuskil tunnistähte,
Midagi ehk isemärki
Rööwli riisumista näitaks;
Kas ei kadund eide kanda,
Jalawarwas märki jätnud,
800 Rada kuskil raeatanud!

Laene weeres laene jälgil,
Wetewoode weeretusel,
Kiigel kalju kalda wasta,
Lõhkes wahtus kalda wasta,
Tuisatelles wete tolmu!
Aga muud ei märki olnud,
Sõnumid ei keegi toonud;
Kessa täna laente langul,
Wetepinnal weeretelles
810 Salateel käin'd sõitemaies.
Tähed taewast sirasiwad
Lahkel silmal laente peale,
Aga keelt ei olnud kuskil,
Sõna kellelgi ei suussa.

Nõnda langew laente 850
mäangi,

Wetepinna weerlemine
820 Ika ühel ilul kiigub,
Ega küsi iial: kesse
Täna tema niiskes rüpes,
Märjas kaisussurma leidnud!

Laente kiikuw lustimängi,
Wete kena weerlemine,
Taewast waatwad tähesil-
mad:

Need ei küsi meie rõemu,
Küsi meie kurwastusi!

Laene weereb laente jälgil,
Wetewoode weeretusel,
Kiigel kalda kalju wasta,
830 Lõhkeb wahtus wasta kallast,
Tuisatelles wete tolmu,
Märga auru kallastelle;
Aga ei too sõnumida,
Kostmist iial küsijalle.

Laene weereb laene jälgil,
Wetewoode weeretusel,
Kiigel kalda kalju wasta,
Lõhkeb wahtu wasta kallast!
Meie elu laenekesed
840 Weeretawad õhtu wilul
Kõigudelles kalmukünka,
Mätamuru waiba alla;
Tähesilmad waatwad tae-
wast,

Kuu waatab kõrgeelta,
Päike paistab rõemu palgel
Lahkujaida, magajaida.
Aga keelt ei ole kalmul,
Sõna ial tähte suussa,
Kuu ei oska kõneleda,
Ega päike pajatada,
Küsijalle wastust anda.]

Eespool-toodud „Kalevipoja“ kolmanda loo on Kreutzwald üles ehitanud kunstifeose kohaselt. Lugu algab ja lõpeb samas paigas — merekaldal, kus Kalevipoeg on mõlemail

puhkudel laineteliuglemist jälgimas. Alguse ja lõpu ühtlus annab loole tervikulise ilme. Loo põhisündmustiku arendamisel kasustab autor antiteesi, vastu seades teineteisele kontrastsed teosmotiivid. Näiteks, vennad lähevad rõõmsate lustilaulude saatel koju, kuid kodus nad muutuvad murelikeks, märgates ema puudumist; tagajärjetu otsimise järele heidavad vanemad vennad puhkama, aga noorem vend ruttab kurbuses isa hauale nõu küsima. Peale ühtluse ja antiteesi võib märgata loos, eriti vendade laulustseenis, tegevustiku astmelist tõusu. Vanema venna laul paneb metsad mühisema, keskmise oma — rägastikud raksatama, aga noorema venna võimas laul kõigutab mäekinke, painutab puid, pillutab pilvi. Nimetatud astmestamisega jõuab sündmustik haripunkti. Lugu lõpeb elu ja merelainete lüürilise võrdlusega, mis mõjub rahustavalt.

Rahvaluulelist ainetikku sisaldab kolmas lugu võrdlemisi piiratud arvul. Loo 851 värsist on ainult 81 värsi valitud rahvalauludest, kuna 383 v. on sepietatud muinasjutude järele ja ülejäänud 377 v. on Kreutzwaldi enda loodud.

Ülesanne 34. (*Klassis kirjalikult töövihkudesse.*) Lugege läbi „Kalevipoja“ kolmandast loost valitud katke ja leidke sellele pealkiri. Määrake selle katke algupära¹⁾ (kas Kreutzwaldi oma, muinasjutu järele või rahvalaulust). Kirjutage katkest ümberjutustis. Otsige: 1) keeleliselt väärvorme. 2) rahvalaulu-keelest erinevaid vorme. Määrake umbes 10 laulurea värsimõõt, alla kriipsutades värsimõõduliselt vigased silbid. Kas muutes värsside sõnajärjestust või kasustades uut sõnastust, kirjutage need lauluread värsimõõduliselt parandatuina.

Õppida rahvalaulude keel ja värsimõõt.

Märkus. Igale õpilasele määratakse analüüsiks 20—40-realine erikatke. Individuaalsele harjutisele järgneb kolmanda loo sisulise ja vormilise külje üldine käsitlus kogu klassi osavõttel.

C. Kalevipoja sündmustik.

Sissejuhatuses kutsub Kreutzwald esile muistsed mälestised Kalevitest ja heidab valgust lugulaulu loomissaladustesse.

1	Lehvi muistemälestusi,	Võtab pihu võltsivallast,
	Kalevite kuulutusi	Tüki teise tõsitalust,
	Kalmukünkast kerkimaie ...	Kolmandama kuuluküläst,
116	Laulik, luues lugusida,	Laenab lisa meelelaekast,
	Veerevaida värssisida:	Mõttemõisa magasista.

1) Nurksulgudesse [] on asetatud Kreutzwaldi oma, ümmarsulgudesse () muinasjutu järele loodud osad.

1. loo sissejuhatavas osas jutustatakse muinasjutu aineil **Kalevi tulekut** põhjapiirilt Viru randa. Sellega liidetakse pikem rahvalaul **Salme** ja **Linda** sünnist ning kosjadest. Salme läheb oma kolmandale peigmehele kuule, Linda, libe neitsi, aga kuuendale kosilasele Kalevile kui kangele mehele. Ülilõbusaile pulmile järgneb neiude kurb lahkumine kodutalust, millega lõpeb esimene lugu.

2. loos kujutatud **Kalevi surm** ja **Linda lein** on meile tuttavad Faehlmanni ülestähendiste kaudu (lk. 81). Kiiresti sirgub võimsaks meheks Kalevi viimne võsu.

685 Kalevite kallim poega, Tõusis tamme tugevuseks,
Linda leina lepitaja, 750 Kasvas kaljuks kindlusella,
688 Kosus künnimeheliseks, Tõusis vendadest targemaks.

Lindale ilmuvad lese põlvnes mitmed kosilased, nende hulgas ka Soome tuuslar, aga Linda saadab nad põlgusega tagasi.

4. lugu. **Kalevipoeg** viskub laineisse ja **ujub Soome** poole, et kätte maksa ta ema rõõvijale tuuslarile. Ujumismatkal kostab Kalevipoja kõrvu **Saarepiiga** igatsev laul.

188 Kaugella on minu kaasa,
Vete taga armuke . . .

Soome *Kulleroo* laulu aineil põimib Kreutzwald siia Saarepiiga eksitamise loo. Saarepiiga hukub merre ja Kalevipoeg jätkab oma retke. Vanemad ruttavad merd riisuma. Kuid tütar jääb kadunuks, merelt kuuldu ainult piiga lohutuslaul vanemaile.

827 Ära nuta, eidekene, Merella on minu kodu,
Ära kaeba, taadikene! Lainte all mul salatare.

5. lugu. Kalevipoeg **saabub Soome** ja heidab puhkama. Tema uinaku ajal oleskleme Saarepiiga vanemate pool. Nad on tütre asemel merest leidnud kotkamuna, raudkübara, tamme ning kala hõbekausikesega. Tamme nad istutavad tütre mälestuseks koplisse. — Virgunud unest, tõttab Kalevipoeg tuuslari tallu. Ägeduses ta tapab tuuslari ja jääb raskesti magama. Kadunud ema ilmub talle unenäos, millest ta järeldab, et otsitav ema on surmale suikunud.

6. lugu algab armsa ema kaotusest kurbunud Kalevipoja leinalauluga:

52 Isa läks ju enne ilmast, 60 Jäin kui lagle lainetelle,
Kui sain päeva paistusella, Kotkas kõrgele kaljula
Eite langes surma sāngi, Üksi ilma elamaie.

Soome sepalt ostab Kalevipoeg endale hiiglatugeva **mõõga**, mis kujuneb talle saatuslikuks. Ta satub tülli sepa vanema pojaga ja tapab selle. Nüüd on ta sunnitud sajatu sepa saatel lahkuma sepa talust. Kangelane, kelle südamel lasub raske veresüü, uinub Soome saludes magama. — Me viibime jälle Saarepiiga kodukohas. Tütre iluks istutatud tamm on tunginud okstega taevasse, tahtes pilvi pillutada. Leidub siiski mehike, kes maha raiub selle hiiglasuure tamme, millest valmistatakse suuri ehitisi — linnu, laevu ja **Soome sild**.

7. loos asendab Kalevipoja hooplevat võitlustuhinat kurvameelsus. Kangelane matkab venel üle Soome lahe kodumaale. Merel kajab õnnetu Saarepiiga leinalaul, Irumäelt kostavad etteheitvad hääled Kalevipojale kahekordse veresüü pärast. Jutustanud oma retkest vendadele, läheb Kalevipoeg isa hauale troosti otsima oma masendunud meeolus. Sellega lõpeb kangelasloo melanhoolsemaid lugusid.

8. lugu. Peale liisukivide viskamist Saadjärvel valitakse **Kalevipoeg kuningaks**.

627 Pärast võiduviskamista,	Võttis kätte adrasahad,
Vendadesta lõhkumista	Austelles adra tööda,
Võttis Kalevite poega	Põllumehe põlvekesta.
Valitsuse võimust kätte.	

9. lugu. Kalevipojale teatatakse, et vaenlase sõjalaevad on saabunud Viru randa. Samal ajal ilmub kangelase juurde tundmatu hallpäine vanake — **Uku**, kes Kalevipojale annab riigi juhtimiseks näpunäiteid, hoiatades teda oma mõõga eest.

647 Seni kui sina valitsed,	659 Kahju, Kalevite poega!
Vahva käega varjad valda,	Vaga vere valamine
Seni saab Virus õnneaega	Mõistab kohut sinu kohta.
Rahva keskel õitsemaie	

Sõda kui viletsuse-tekitaaja jääb seekord puhkemata.

10. loo algusosas jutustatakse Kalevi- ja Alevipoja seiklustest Kikerpera soos, kus nad kohtavad vetevaimu. Pärast võitlust vetevaimuga läkitab Kalevipoeg oma kaaslase Alevipoja Soome mõõga võlga tasuma, kuna ta ise suundub Peipsi poole, et laudu tuua linnade-ehitamiseks.

11. lugu. Kalevipoeg jõuab laua koormaga siia poole Peipsit ja heidab enda tehtud sāngi puhkama. Nagu

juba teame Faehlmanni loo järele, varastab sorts salaja kangelase mõõga, kuid kukutab selle kogemata **Kääpajõkke**. Unest ärgates laulab küll Kalevipoeg mõõgale, et see veest välja tuleks, kuid mõök jääb ikkagi veevoogudesse. Tahtes sortsile kätte maksa, sõnab sangar mõõgale:

768 „Kui aga juhtub käidanessa, Siisap, mõõka, sõbrakene,
Jalakanda pistma jõkke, Jalad murra tal mõlemad.“

Kes sind enne **ise kannud**:

Kalevipoeg tahtis küll ütelda, nagu Kreutzwald hiljem seletas: „Kes sind enne **siia** kannud“, kuid ta väaratas sõnas, sellega ise soovides endale surma mõõga läbi.

Kaotanud mõõga, ruttas kangelane lauakoormaga edasi. Teel päästis ta väikese mehikese metsapoegade küüsisist.

12. loos kirjeldatakse Kalevipoja üldtuntud võitlust sortsi dega, mil puhul talle siil annab kasulikku õpetust. Peale taplust uinutab sorts kangelase seitsmeks nädalaks magama. Toibunud kauakestnud unest, läheb Kalevipoeg Pihkva uusi laudu tooma, kuna endised olid heitlusel purunenud.

13. lugu. Tagasitulekul Pihkvast satub Kalevipoeg ootamatult Endla järve läheduses koopa juurde, mille kaudu ta pääseb esimest korda **põrgusse**.

14. loos võidab kangelane põrgus Sarviku ja põgeneb sealt kolme piigaga, kes talle tutvustasid põrgu saladusi, maapeale tagasi ühes kullakottidega.

15. lugu. Kalevipoeg teeb osavale hoonetargale Olevipojale ülesandeks ehitada kaitselinnu. Põrgust kaasa- toodud piigadega naituvad Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg.

16. lugu — *reis maailmalõppu* — on ühtlase maaid lugusid „Kalevipojas“. Loo sündmustik areneb sirgjooneliselt, ilma kõrvaltegevustikut, alates reisikavatsus- tega ja lõppedes kojusaabumisega.

1	Kalevite kange poega	Laskis lodja valmistada,
	Mõtteida mõlgutelles	Laeva teha hõbedasta,
	Alustanud arvamisi	Kallimasta hõbekarrast . . .
	Tarkusteeda toimetada —	349 Lennuk pandi laeval
	Suure ilma otsa sõita,	nimeks,
	Põhjapiirde purjetada.	Et ta lendes lõhuks laineid.
225	Kalevipoeg, kange meesi,	Siisap käskis kuldse kuue

Enesele kehakatteks,
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada.

Lennuk oli lain'te kiigul
Mõnda päeva purjetanud,
Päeval päikese juhil,
Öösel tähte õiendusel.
Paati veeres põhjapoole,

Peale tormi peatutakse Lapu rannas, kus palgatakse
sõidujuhiks Laputark Varrak. Tema osaval juhtimisel purje-
tab paat kiiresti põhjapoole. Nad pääsevad vetekurgust
yalaskala kaasabil ja satuvad Sädemetesaarele. Seal
ähvardab suur kuumus laevamehi hävitada. **Hiiglaste** maal
heidavad väsinud vennad põõsa varju puhkama.

789 Teise päeva paistusel
Äratelles enne koitu
Tugevama tütar noori
Magajaida mehe poegi;
Kes oli tulnud kapsaaeda

Ilmaotsa ligemale.

363 Soome sortsilaste sunnil
Mõllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama.
406 Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Lainetel kui laglekene.

Hiiglaneiu isa esitab mehikestele küsimusi, mida laeva-
mehed oskavad mõistatada.

Viimati saabub laev peninukkide ehk koera-
koonlaste maale. Sealt nad matkavad koduranda tagasi.

17. lugu algab *õnne-* ja *rahuaja* kujutisega.

1 Õnnerikas põlvkene
Õitses Eesti radadella,
Rahukätki kiigutelles

Lahedasti lapsukesi
Emalikns heldes kaisus
Seitse aastat segamata.

Aga rahulikule põlvele järgnevad laastavad sõjastaad. Kalevipoeg võitleb vahvasti suurte salkade väejuhina. **Asamalla** lahingus langevad kümned tuhanded vaenlase leeri-
rist. Tapluse lõppedes saab surma Kalevipoja hobunõ. Sõja-
saagi jagamisel satub kangelane oma kaaslastega koopasse,
supikeetja vanamoori juurde, kes hommiku saabudes kaob
salapärasesse maa-alusesse urkasse. Sõjasangarid heidavad
magama. Kalevipoeg näeb unes veetlevaid murueide tütreid.

18. lugu. Kalevipoeg läheb teistkordselt **põr-
gusse**, et ära võita Vanatühi, Sarvik. Põrgu hämaras ees-
toas juhatab talle teed kahvatanud emavari. Saabunud
põrgu siseruumesse, tapab kangelane Sarviktaadi kaitseväe ja
kutsub Sarviku kahevõitlusele.

19. lugu. Seitsme-ööpäevase võitluse järele **aheldab** Kalevipoeg oma ema varju märguandel **Sarviku** kalju külge ja lahkub kullakottidega põrgust. Sõprade seltsis korraldab Kalevipoeg lustilise joomapeo Lindanisas. Joobnuna ta lubab oma isa tarkusraamatu Varrakule.

928 Kallim veel kui kuld ja hõbe Vanaaegne vaba põli,
Seisis kütkendatud kirjas Meie meestepoege priius.

Kuid Kalevipoeg ei saa enam und silmadele, katet kilmudele, sest ta on Laputargale loovutanud muistse **priiuse-raamatu**. Ta tõttab kurvana isa kalmule, aga ta kurtmistele ei vastata, teda ümbritseb vaid morn vaikus.

Kahekümmes lugu.

1861.

1. Sissejuhataav osa.

(Kreutzwaldi oma.)

[Öö ilm varjab waarikuida,

Udu kuube ümberkaudu
Kattab kahvatuse karwa
Kuldse küngaste kujusi;
Merelaened murretakse
Kurwastuse krooksuliseks,
Päikese palgesida
Peidab udupilwe paksu.

10 Wihiselleb wihma-hoogu,
Raske rahe raksatelles
Põualise põllu peale?
Kas ehk Kalewide kilpi
Kaljudela kõlistelli,
Ehk kas wereraske waenu
Surma juba sünnitamas?
Laula, laula linnukeeli,
Ealitselle, hõbenokka,
Kulda kägu kuulutelle:
Mis seal kurba külwatie,]

20 Surmalista sünnitie?
Stigaw, waikne surma-orgu,
Wereahne waenwäli
Korjab tuhandete kehad
Põrmu põue puhkamaie,
Muru kaisu magamaie.

Kalewide kallis poega!
Kas sa õhtu õlmadelta
Tulid täna tunnistama
Wiimse wiltsuse wermeid?

30 Sõudsid, sõber, sõnaldama,
Aeakätkist awaldama
Lõppetuse lugusida?

Sind ei wõitnud waenuwägi,
Saan'd ei sõda suretama; —
Kurwastuse kütkendused
Wõtsid enne aegu wõimu,
Soome seppa sajatused,
Oma õnnetumad sõnad
Mõtlemata mööga kohta
40 Saiwad sulle surmajaksaks.]

2. Kalevipoeg peidab varanduse maapõue.

(41—70, 78, 107—122 Kreutzwaldi oma; muu rahwalaul.)

[Kui oli kuulnud sõakäsku
Kalewide kange poega,
Wõind ei enam wiibineda
Pikemalta pidudele;
Saatis ratsul saadikuida
Sõamehi sundimaie,
Kangemaida kiirustama,
Waenu wasta walmistama.
Enne kui ta tõttas teele,

50 Alewile awaldama,
Sulewile sõnaldama:
„Ega kulda kamberissa,
Hõbe kerstu kaane alla
Waenus wargal wõttemata,
Rõõwli käppal riisumata
Wiigem wara warju-urka
Põrmu põue peitewala,
Kust ei waras käppamaie
Ega rõõwel riisumaie.
60 Paistab parem päikene,
Õitseb jälle õnne aega:

Wõttame wara wangista,
Kullakoormad künka alta,“

Siisap hauda sõmerasse
Salamahiti sünnitama,
Kolmekeste kaewamaie,
Kuhu kulda kukkutati,
Hõbedada heidetie,

- 70 Öö sala õlma warjul
Kalewipoeg pajatama:]
„Muru põue, mulla alla
Sõmerliiwa lihtinessa,
Sawisilla stigawale
Mattan maruka magusa,
Kukkutan kullase kübara,
Langutan lahingi liiwitsa
Sõa sõlmitud sõleda,
[Wõitlemise wõidu wara,]
Hõbe elmed eide ehtel,
80 Kaelarahada ränkusa,
Wanad ristid, rublatükkid,
Kannarahad, rõngastaalrid,
Puduraha peenikese
Isa-isada päritud
Kaugelt korjatud koppikad.

„Kolm olgu musta werewenda

- Walge karwata koguni,
Kolme eluda kägista:
Musta kukke, muruarja
90 Musta kassi ehk kutsika;
Kolmas aga musta mulla alta —
Musta mutti, mis silmita.
Tõuseb tähte Jaani tuldä;
Tuldaneгу naudikene!
Tuleb meesi kolme musta
Werewägeda walama:
Tõusku kattel kolme jalga,
Kämla küüruse pealegi!
Kuulgu sõnade kilinad
100 Taara tarkuse tabada.
Kui on mehel ema eksind,
Solkinud wõõra ehk sugula:
Siis ei saagu sajatatud
Wana naudi ta näppussa!
Naud jääb neitsina emada
Laba lapsele pärida.“

[Siisap suula sõmerasse
Salasõnu sahkamaie,
Kindlamaida kuulutama,

- 110 Mis ei melle mõtteessa
Astu ial arwudessa,

Kui sel õnnekaswandikul,
Kellel palgaks paisatakse,
Aruõnneks arwatakse —
Kullakat laid kergitada,
Wara maasta wõttaneda.

- Se'p se mees weel sündimata.
Õnnelapse ilmumata!
Kesse Kalewide kulda,
120 Hõbehaljast õnnesaaki
Künkasta saaks korjamaie,
Peiduurkast pärimaie]

3. Kalevip. kogub sõjaväe kokku.

(Enamasti muinasjutu järele;
163—165, 167, 170, 198, 201, 205—
210 rahwalaulest.)

- (Kui siis koitu kerkimaie
Punetelles taewa palge.
Wõttis Kalew waenu mõõka,
Wõttis oda okkalise,
Kilpi kätte kamberista,
Talutas hobu tallista
Sõaratsu sõimeelta.
130 Ajas Alewide poega
Kannul kilpi kandamaie;
Seadis suule sõasarwe,
Hakkas sarwe ajamaie,
Kaugelt rahwast kutsumaie,
Sõamehi sundimaie
Waenu teele walmistama.
„Tuttu-luttu, tuttu-luttu!“
Hüüdis Kalewide sarwe.
140 Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie
Kalewide kutsumisel;
Kohkel wasta kostalesid,
Käsuhealta kaswatasid,
Rahwas kuulis Wiruranna,
Järwa, Arju raedelta,
Lääne laia luhadelta,
Pärnu pärnade wahelta,
Alutaga kuuldi healta,
150 Kuuldi kutsu Tartu raeal.
„Tuttu-luttu, tuttu-luttu!“
Hüüdis Kalewide sarwe,
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Mere kohin mõtlemaie
Kalewide kutsumisel;
Kohkel wasta kostalesid,

- Käsuhealta kaswatelles
Kaugemale kannatie.
- 160 Rahwas rühkis sõalasi
Surma teele saatemaie,
Waenu teele walmistama.)
Weli wihtles ahju peale,
Ema waalis walget särki,
Isa ehitelles hoosta,
(Onu seadis sadulada.)
Küla küüris kannuksida,
(Teine ihus mööga tera
Tahukiwil terawaksa.)
- 170 Õde nuttis õue pealta,
(Teine õde põrandale,
Armukene taga kambris.
- „Tuttu-luttu, tuttu-luttu!“
Hüüdis Kalewide sarwe,
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalewide kutsumisel;
- 180 Kohkel, wasta kostalesid,
Käsuhealta kaswatelles
Kaugemale kannetie.
Sarwehüüdja heale elkis
Kaugel Wiru raadele,
Kostis Järwa-, Arjumaale,
Lääne laia luhadele.
Pärnu pärnade wahele;
Eale elkis Alotaha
Tungis taha Tarto raea,
- 190 Pikil Pihkwa piiredele.
Tõttes tulid sõamehed,
Kiirul lippukandja kannul
Sõateeda tallamaie,
Wereteeda weeremaie.
Käsukandjad kihutasid
Ümberkaudo maada mööda
Kõheltajaid kiirustama.)
Õde wenda õppetama:
(„Ehitellen ella wenda,
200 Ehitellen, õppetellen.)
Minu ella welekene!
(Kui sa sõidad surma teele,
Lähed waenu wälja peale,
Ära sa ajagu eale.)
Ära sa jääga järele.
Esimesed elpitakse,
Tagumised tapetakse;
- Keerita kesket sõdada
Ligi lippukandiate
- 210 Keskmised koeu tulewad.“
(Naine nurgast nuttemaie,
Kaasakene kamberista:
„Kes mind armul audumaie
Kaisus tuleb kullatama:
Lepast ei saa leppitajat,
Wahtrast waluwõttiaida
Kasest kullal kaisutajat.“
„Tuttu-luttu, tuttu-luttu!“
Hüüdis Kalewide sarwe,
220 Mägi märkas, metsa ärkas.
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalewide kutsumisel;
Kohkel wasta kostalesid,
Käsohealta kaswatelles
Kaugemale kannetie.
Sõamehed kiirel sõidul
Lendsid mööda lagedaida
230 Kalewi kutsu kannule
Surmateeda sõudemaie.
- Kalewide kange poega
Sõitis sõaratsu seljas
Tulist Taara hie poole,
Kuhu wägi kogotie;
Laskis tuttu-luttu lugu
Sõasarwest elkimaie,
Et ei wägi eksiks teelta,
Mehed metsa läheksiwad.
- 240 Tarka lindu tammikusta
Kalewide kuulutama:
„Ihu mööka ilusaste,
Teritele enne teeki,
Pinni piigi otsukesta,
Kui sa mehi murdemaie,
Tugewaida tappamaie
Lähed lausa lahingisse.“
Kalewide poega mõistis
Targa linnu tahtemista,
250 Tõttas tahku tabamaie,
Pinni seppalt palumaie,
Misga mööka ihumaie,
Teeki hakkas teritama,
Piigi otsa pinnimaie.
Emajõe kalda ääre
Kogosiwad sõakarjad
Kalewide käsu peale;

Sulewi poeg tuli sinna
 Suure seltsi sõbradega,
 260 Olewí poeg omastega ;
 Sinna tuli tugewaida,
 Kogus kokku kangemaida
 Wiissada Wiruusta,
 Kuussada Kuressaarest,
 Seitsetsada Soomeesta.

Kalew hakkas arwamaie,
 Lagedalta lugemaie
 Sõameeste seltsisida,
 Mustakueliste kogu.
 270 Wiendamä õhtu wílu
 Praego pääwa palistamas,
 Kui neid wiimseid wiibijaida
 Kõheldajaid sinna kogus.

Kalewide kange poega
 Laskis leeri lagedale
 Sõamehed seadaneda,
 Andis pääwa puhkamiseks
 Teise teele tallituseks.
 Kolmandamal enne koitu,
 280 Wara enne walgeeda
 Ruttas wägi rändamaie,
 Sõateeda sõitemaie.
 Taara määalta wõeti teeda
 Keske hommiko keerule)

4. Kalewipoja viimne võitlus.
 (316—323 rahwalaulest, muu
 osa muinasjutu aineil.)

(Juba teise pääwa piirel
 Peasis sõda põlemaie,
 Mässamine mõllamaie
 Raudariides rüütlitega,
 Keda laewad kaugelt kannud,
 290 Wettelaened wiletsuseks
 Meie maale mängitanud.)

Kalewide kange poega
 Puistas ligi poole pääwa
 Wäsimata wõimusega
 Raudameeste ridasida.
 Hobo lõppes hommikula,
 Rauges kallis ratsukene,
 Raudalaste ropsitusel.

Nõdramaida nõrkes närtsi
 300 Surmasängi sadandala ;
 Raudalaste rasked raksud
 Sünnitellesiwad surma,
 Kuhu kukla kukkusiwad,
 Päälaele langesiwad.

Waenukerwes, wereriista,
 Tapellkult tabatelles
 Puutus Sulewide puusa —
 Liha luuni leikanessa.
 Wenda langes lagedale,
 310 Meesi maha muru peale,
 Weri jõgena woolama
 Kippus elu kustutama.

Sõnatarka tõttas sinna
 Werewoli wõttamaie
 Walusida waigistama ;
 „Wereke, wereke, ega sa wesi !
 Wereke, wereke, elula mesi,
 Kus sa lähed lätteelta —
 Kaud kaewu kaldaalta ?
 320 Kinnita soone kiwiksa
 Tarreta were tammeksa,
 Kiwisoone kitsikusse
 Tarreta, Taara, werena.“

(Kui ei weri kuulnud käsku,
 Puusasoon ei wõtnud palwet,
 Sigitelles sõnatarka
 Salasõnu sõudemaie,
 Sünnitelles rauasõnu
 Wägewamaid wastuseksa,
 330 Waotas sõrme soone wasta,
 Pani ümber puna lõnga,
 Puhus õhku haawa peale,
 Misga were waigistelles.)

Sõnatarka keetis salwi,
 Arurohtu haawa peale,
 Üheksate rohu sugust,
 Mis ta ise salamahti
 Ööde wihul, kuude walgel
 Kanarpikkusta kitkunud,
 340 Nõmme pealta oli noppind,
 Kuusikusta koristanud ;
 Pani salwi haawa peale,
 Waluwõtjat wermedele,
 Sõlmis haawad sõlmedesse,
 Mähkis nartsu mähkmetesse.

Kalewide kange poega
 Puistas pilles raudamehi
 Lademesse lagedale,
 Wiskas waenlast wankumaie,
 350 Pärast paku põgenema.
 Surnukaared katsid nurme,
 Nii kui heina niidumaada,
 Rahe raatmaa radasida ;
 Werelõugud lagedada

Kui see weerend wihma wesi
Põualiste kuiwand põldu.
Surnupäida sadandala,
Liikmetükka tuhandala.

360 Mõrtsokana sõamässu,
Päikese ägew palaw
Kurnas Kalewide keha,
Wäsitelles wõidumeesta;
Kangeks läinud keeleke
Kuiwas kinni kurgu külge.
Pika jänu piinatusel
Läks ta sõalagedalta
Järwakalda keelta kastma.

370 Kui ta keha karastuseks,
Kange jänu kustutuseks
Laenetesta keelelakket
Kõhtu oli kõristanud,
Jäänd ei põhja piisakesta.
Muud kui üsna musta muda,

Muru alla mattetie
Järwe ümber järästiku
Kahwatanud meeste kehad,
Sõas surnud sõbrakesed;
Et kui wihma weeretused,
Sala lätte lisandused

380 Laenesida lahanud
Kuiwendanud koha peale:
Sõbrad waimud sõnaldelles
Wettewoode weeretusel
Keskööl wõiksid aega wiita.

Paari päewa puhkasiwad
Wõidumehed wäsimusta,
Arstisiwad haawasida,
Muisutasid muljutusi;
Terwed tegid möögateri,
390 Tapperraudu terawaksa.
Pinnisiwad piikisida,
Nikkerdasid noolisida. |

Kolmandama pääwa koidul
Pandi pambud pihtadele,
Sõjariistad meeste selga,
Siisap jälle sammumaie,
Wereteeda weeremaie
Kalewide poea kannul,
Kesse kilbikandiaga
400 Teistel teeda tähendelles.

Püha jõe piiredele,
Wõhandale jõudis wägi.
Kalew kiwa kandamaie,
Metsast puida murdamaie,

Tugewamaid tammesida,
Paremaida pädakaida;
Olew silda seadamaie,
Parwe wiisil paigutama.
Sõda sõitis üle silla;

410 Paukusiwad aluspalgid,
Nõtkutasid nurgakiwid.
Perekada Pohlakaida,
Tappejaida Tatarlasi,
Lippukese Littukaida
Kuuljakeeled kuulutanud
Pihkwa piirel paigutamas.
Sõda peasis sõudemaie,

Waenuwanker weeremaie.
Kalewide kange poega
420 Waenlasi wemmeldama,
Pohlakaida puistamaie,
Tatarlasi tabamaie!
Mööka möllas mehepoegi
Niites maha nõmme peale,
Paiskas Pohlakade päida
Niikui marju marjamaale,
Pähkelaida põesa alla,
Rahet raatmaa radadelle;
Koolja kehad kattwad maada

430 Kolme küünra kõrguseni,
Weri weereb wirna alta
Wie waks wäärani.

Teisel pääwal tongitie
Tappetantsil Tatarlasi.
Kalewide kange poega
Wirutelles waenuwäge
Sadandala suikumaie;
Mööka möllas mõrtsukana
Mehepoegi muru peale.)

5. Sulewi- ja Alevipoja surm. (Muinasjutu aineil.)

440 (Sõda sõitis seitse pääwa
Kordamisi kohast kohta,
Wäehulka wähendelles,
Puistas mõnda pealikuda
Kalewilta künka alla,
Sulewi poeg leidis surma,
Närtsis nurmel noorusela.

Kalewida kange poega
Koristelles riismed kokku,
Wiis neid Wene wäe wasta
450 Tappetantsi tallamaie;
Andis sundi Alewile

- Esimesi elpitada,
Keskemisi kergitada.
- Alewide armas poega,
Tuiskas tuule tuhingila
Sõbra sundi sünnitama,
Waenumehi waristama.
- Mõrtsokase mööga mõllul,
Pika piigi pistamisel,
460 Wihase wikkati walula,
Tapja tapperite tantsil
Langes paljo lagedale
Närtsitelles nurme peale.
Weri wärwis kanarpiku,
Punetelles põesasida.
- Kalewide kange poega
Käskis sõda kinnitada,
Werist waenu waigistada,
Seni kui ta surnuid sõbru
470 Murule saab mattemaie.
- Sulewide poea sängiks
Kaswatati kõrge kungas,
Paigutati pottikene
Künka otsa kiwidega,
Kuhu põlend tuha põrmu
Mälestuse mattetie.
- Ehk küll Kalewide poega
Teisel pääwal Tatarlasi,
Wenelasi wirutamas,
480 Siiski langes sõbraseltsist
Palju maha Eesti poegi;
Kes weel jäiwad, kihutasid
Pelges pakku põgenema.
- Olewi poeg Alewiga,
Kalewi poeg ise kolmas
Seisiwad kui raudaseina,
Kaljokünkad kohkumata
Tammemetsa tugewusel
Waenlaeste wäe wasta
490 Önnetuma pääwa õhtul.
Päikese peitew palge
Widewiko wiludusel
Satis sõda suikumaie
Werist tööda waikunema.
- Kangelased kolmekeste
Läksid üle lagendiku
Loigukesta luurimaie,
Kust naad keelekarastusta
Laenetest saaks laenamaie.
500 Orgus oli weike järwe
Künkelkõrge kallastega;
- Laened ehal läikisiwad
Taewakumal meeste teeda.
Kangelased käisid kalda
Jänu järwest jahutama.
Alewide armas poega
Kaela kaldalt kõwerdelles,
Wääratelles wäsind jalga, —
Langes alla laenettesse,
510 Sattus kohe sügawasse.
Teised appi tõttanessa
Saand ei enam sõbrakesta
Surma suusta peastamaie.
Kandsid kangeks läinud keha
Kaldaale kuiwikule,
Kuhu künka kaswatasid
Sõbra! suikumise sängiks.
Päikese paistusela
Önnesilmal üksi nähtaw
520 Läjgib läbi laenetesta
Kangelase raudakübar,
Kolmetahuline mõõka;
Mis jäid järwe mäles tuse
Alewida awaldama.)
- 6. Kalevipoeg jätab riigi Olevile.**
(Kreutzwaldi oma.)
[Wiimsed waenu wiletsused,
Sugulaste raske surma
Kurwastasid Kalewida,
Et ei pääwal püsi paika,
Ööl ei leidnud enam õnne,
Koit ei kurba kustutanud,
530 Widewik ei wõtnud waewa.
Muretuju muljutused
Koormasiwad Kalewida.
Seal ta sõnal sõudewale
Olewile awaldama:
„Õnne aea õilmekesed,
Lusti pääwa lillekesed
Lahkusiwad luhadelta,
Närtsisiwad nurmedelta,
Kadusiwad karjamaalta,
540 Warisesid wainuelta,
Tuiskasiwad toomingasta,
Puistasiwad wislapuusta,
Langesiwad leppikusta
Keskel kewadise keeril,
Keskel kesa kündemisel
Enne suwe sündimista,
Pika pääwa paistemista.
Sestap kägu kukub kurba,

550 Lindu leskel laulab leina,
 Ööpik hüab läinud õnne.
 „Noorel nurmel närtsind tamme,
 Kewadele kuiwad kaske,
 Lehtis metsas leheaer
 Seisan keskel sõbradesta,
 Waaseks jäänud wendadesta
 Kurwastuse kütkendusel.
 Lustipääwad lahkusiwad,
 Õnne aead õhtuele.

560 „Wõtta, Olew wennikene,
 Wõtta walitsuse woli,
 Kuningliku kõrgustusi,
 Wõtta Wirus warjamista,
 Arjus hoolsat hoidemista
 Kaitsewalla käsidela,
 Lase lendes Lindanisa
 Kalewide kodudela.
 Katsu linnal kantsisida
 Tugewamaks tolmetada,

570 Kraawisida kaewandella
 Wahwa waenlaste wasta;
 Warjopaigaks wanadele
 Raudaseinaks raukadele,
 Leinakoeaks leskedele,
 Nuttunurgaks neidudele,
 Pisarkambriks piigadele:
 Kesse kurwastuse kütkes
 Leskena sõbru leinawad,
 Kahetsewad kaasakesi,
 580 Sõas surnuid silmaweela!
 Kus ei lätte alta kulmu,
 Pisar lõppe pealta palget.

„Ära pean mina minema,
 Lindu leinal lahkumaie,
 Luike teiste laenetele,
 Kotkas teiste kaljudele,
 Parti roogu pugemaie.
 Poen ehk põesa paksustiko
 Waiksemaie warju orgu,
 590 Leinakase lehtedesse
 Läänud aega leinamaie,
 Walusamat waigistama,
 Õnnetusi unustama.

„Walitsele Wiruwalda,
 Rahu põlwes rahwakesta
 Armu käela alamaida,
 Ole ülem õnneline,
 Õnnelikum kui mina olin.“ —
 Kalewide kallis poega

600 Lahkunessa leinadessa;
 Jättis nurmed nuttumaie,
 Luhad laial leinamaie.
 Pakku urka põgenedes
 Otsis üksikuda kohta
 Laialise laane keskel;
 Kuhu käijatel ei käiki,
 Ega tulijatel tungi
 Rahu tulla rikkumaie,
 Mõtteid murelt eksitama.]

7. Kalevipoja surm.

(M u i n a s j u t t u d e järele algus-
 osa; 1047—1054 K r e u t z w a l d i
 oma.)

(Salasaadikute sõidud
 Külaliste tuulekäigid,
 Tühjateede tallamised
 Pahandasad Kalew'poega.
 Murekoorma muljutusel
 820 Läks ta laane luusimaie,
 Tuskatuju tuulutama,
 Kus ei kanda enne käinud,
 Warbad enne olnud weerend.
 Kui ta tuska tuuluteles
 Kõndind pääwa, kõndind kaksi,
 Kõndind kolmandama pääwa
 Luusil mööda laanesida,
 Sealap sammud sattunesid
 Peipsi järwe piiredele,
 830 Kus tal jalad õnnikäigil
 Sagedaste enne sammund;
 Ehk kül kohta kurwal silmal
 Wõeras täna waatanessa.
 Kaugemale käidanessa
 Puutus Kalewide poega
 Kääpa-jõe kallastele,
 Kuhu enne Pihkwa käigil
 Õnne aea õitsemisel
 Warastatud werewenna —
 840 Mõõga lausund magamaie:
 Karistajaks kandijale
 Wiletsuseks wiidejale.
 Kallis Kalewide poega,
 Ei sa wõinud etteteada,
 Taga tarkusel tähend'da,
 Unenäussa ette näha,
 Magadessa mõtteleda;
 Kuda mõõgal' antud käsku
 Soomesepa sajatusel,
 850 Walmistaja wannetusel

Sulle surma sigitama,
Werist palka walmistama.

Eks sa elkind lustikäigil,
Laulnud lausa laenettesse,
Wannutanud wettewoodi,
Sajatanud sügawasse:
„Kui aga juhtub käidanessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne ise kannud;
860 Siisap mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!“

Kinnitatud kurja käsku
Sunnitie sortsiele
Mõõka kätte maksamaie
Kesse mõõka seie kannud,
Wargakäppil wiinud wette.
Aga mõõga arwamisi
Seppa wanne segatanud.

Kui nüüd Kalewide poega
870 Jalakanda pistnud jõkke,
Mõõka kohe mõtlemaie
Arwus nõnda arwamaie:
Kas ei enne ise kannud
Meesi ole mõõgakesta?
Kas ei kohus karistada?

Sajatuse sunnitusel
Murdis mõõka mõrtsukana
Kalewide kintsudesse,
Lõikas maha labajalad
880 Puretelles põlwedani.

Kalewide kange poega
Surmawalu sunnitusel
Kibedaste kiljatama,
Hädas appi hüüdmaie!
Roomas käppil kalda ääre,
Langes maha lagedale,
Weri walgus wälja peale.

Ehk kül jõkke jäänud jalad.
Põlwisist saadik puudusiwad:
890 Kattis Kalewide keha
Wakka osa werist maada.

Kalewide kiljatused,
Hädas appi hüüdemised,
Walusurma wingumised
Paisusiwad pilwetesse,
Kerkisiwad kõrgemale,
Tõusenesid taewaasse
Kõrge isa kamberisse
900 Kalewi poea kiljatuse,
Walu piinas wingumine

Kostab ika kustumata,
Waltab ala waikimata
Eestipere poegadele,
Eesti-talu tütterile!
Saab weel aasta sadandala
Sündind kahju sõnaldama,
Kuni kattew murukaisu
Wiimisel laulja wõsukesel,
910 Kuldanokkal linnukesel
Surmas suud saab sulgumaie.

Taewaliku tuttwad tulid
Wennikesta waatemaie,
Tulid walu waigistama,
Kibedusta kustutama,
Panid rohtu haawa peale,
Waluwõtjat wermetele.

Siiski sigis haawust surma,
Weri wõitis wennikese,
920 Närtsitelles mehe noore.

Kalew kemples surmaküttes.
Waakus hinge walusaste;
Weri, tarretanud wäljal
Pani kohta punetama.
Keha juba külm ja kange,
Waikus werewoolamine,
Süda tuksul seisanesse;
Siiski Kalewide silmad
Sirasiwad selgeeste

930 Taewa taadi tubadesse,
Wana isa kamberisse.

Põrmu paelust peasnud waimu
Lendis lustil linnukana
Pikil siiwul pilwetesse
Tõusenesi taewaasse.

Taewas tehti terve keha
Warjuks Kalewide waimul,
Misga wõidumeeste mängil,
Pikkerlaste lustipidul

940 Önnepäiwil hõiskadelles
Magusamat põlw: maitstes,
Põrmupõlwe waewa puhkas.

Tema istus tulepaistel
Taara kangelaste keskel,
Kuulas käsi põsakülle
Laulikute lugusida.

Misga tema tegusida,
Jumedaida juhtumisi,
Ilmas ilmund imedusi
950 Tulepaistel pajatati,
Kulla keelil kuulutati.

- Wanaisa, isatarka,
 Külap kandis murekoorma,
 Kui ta pääd ei pähitsele
 Mõnel õöl wõinud panna,
 Mõttesida mõlgutelles :
 Mis ta kangemale mehel',
 Taewas tööksa tõstanessa,
 Ammetiksa arwanessa ?
- 960 Poeg oli põrmu põlwes,
 Elu ilmas enne koolu
 Suuri töösi sünnitanud,
 Wägewaida walmistanud,
 Waenlast waenul wõitnud,
 Põrgu taati paelutanud :
 Wõind ei wõimsat wedelema.
 Tugewamat jätta tööta —
 Laiskel taewas luusimaie.
- 970 Wanaisa, isetarka,
 Kutsus perepoegi kokku
 Sala nõusi sünnitama,
 Targemaida toimetama.
 Taara taewalised targad
 Istusiwad isekeskis
 Salakambri seina taga
 Nõudenikkutuse nurgas,
 Pidasiwad paari pääwa,
 Paari ööda puhkamata
 Sala nõu ja sõnaldasid :
- 980 Kudas Kalewide poega
 Taewas tööle toimetada.
 Taara taewalised targad
 Mõtlesiwad ühel meelel
 Seltsis wiimaks seaduseksa :
 Kalewide kanget poega
 Põrgu wahi poisiks panna
 Alta ilma hoidamaie,
 Wärawaida wahtimaie,
 Sarwikuda sõitlemaie,
- 990 Et ei selli sidemesta,
 Kuri peaseks kütketesta.
 Angund kehast lahkund waimu,
 Taewa tõusnud tuikesta
 Sunnitie sedamaida
 Külma kehasse kõndima,
 Asupaika alustama.
 Kalewide külma keha
 Tõusis jälle toibumaie
 Pääst saadik põlwedeni,
- 1000 Aga jõe jäänud jalgu,
 Küllest katkend kintsusida
- Wõind ei jimalate wägi
 Taara tarkus terweks teha,
 Keha külge kinnitada
 Kalewide poega pandi
 Ratsul walge hobu selga,
 Saadetie salateedel
 Põrguriigi piiredele
 Wärawada walwamaie,
 1010 Sarwikuda sõitlemaie,
 Et ei selli sidemesta,
 Kuri peaseks kütketesta.
 Kui siis Kalewide poega
 Weeres kalju wärawasse,
 Alla-ilma ukse ette,
 Hüetie ülewalta :
 „Raksa kalju rusikaga !“
 Raske käega rabadessa
 Lõi ta kalju lõhkeela, —
 1020 Aga käp jäi kalju kütke
 Rusik kinni kiwirahnu.
 Sealep istub hobu seljas
 Praego Kalewide poega
 Käsi kütkes kalju külles,
 Walwab wahil wärawada,
 Kaitseb kütkes teise kütkeid.
 Põrgulastest püetakse
 Kahelotsal põlen piirgul
 Ahelaida abrastada,
 Kütkesida katkendala.
- 1030 Jõulo aeal lähwad lülid
 Peene hiuksekarwa paksuks ;
 Kui saab hüüdma koidu kukke
 Wanaisa wärawalta
 Jõulopüha tulikuda :
 Lähwad ahelate lülid
 Järsku jälle jämedamaks
 Kalewi poeg püab käpa
 Wahewahel wägewaste
 Kaljuseinast lahti kista,
 1040 Rapputab ja raksatelleb
 Maapõhja müdisema,
 Künkasida kõikumaie,
 Mere walgel wahutama ;
 Mana käsi hoiab meesta :
 Et ei wahti wärawasta,
 Kaitsew poega põrgust peaseks.)
 [Aga ükskord algab aega,
 Kus kõik piirud kahelotsal
 Lausa lähwad lõkkendama ;
 1050 Lausa tuuleleeki leikab

Kätte kaljukammitasasta: Oma lastel' õnne tooma,
Kül siis Kalew jõuab koju Eestipõlwe ueks looma.]

Ülesanne 35. Missugused motiivid on Kreutzwald laenanud Faehlmannilt „Kalevipoja“ loomisel. Nimetage näiteina autiteese kangelasloo sündmustikust. Missugused ilusamad kohad esinevad „Kalevipojas“? Missugused kordusvärsid esinevad 20. loos ja mitu korda nad korduvad? Jälgige 20. loo Kreutzwaldi enda loodud värsse ja kirjeldage nende laadi ja ülesannet, võrreldes neid rahvaluuleliste osadega.

Õppida rahvalaulude kordusvärsid ja kompositsioon.

D. Kangelaseepose üldine käsitlus.

Ainestik. Kangelasloo põhiainena kasustas Kreutzwald rahvasuust kogutud rahvalaule, muinasjutte, müto-
loogilisi ja etnograafilisi teateid, mis kas otseselt või kaudselt olid seotud Kalevipojaga. Kuna nimetatud ainestik ainult osaliselt käsitles Kalevipoja elu ja seiklusi, pidi koostaja lisamaterjali laenama võõrsilt ja ise mitmed osad juurde looma.

Ainestiku liitmisel võttis Kreutzwald aluseks, nagu varem nimetatud, Faehlmanni sepiõpetatud saksakeelse algvisandi. Faehlmanni Kalevipoja jutundis esineva *Kalevi naise* nimetas Kreutzwald *Lindaksi*, tuginedes rahvalt kuulnud teatele. Et Lindat ja Salmet käsitleti samas rahvalaulus, võis ta liita selle jutustava rahvalaulu täielikult kangelaseeposega. Kalevipoja sünniloo ja lapsepõlve kirjutas Kreutzwald muinasjutu aineil, täiendusena kasustades rahvalaule. Faehlmannile tundmatuks jäänud *Kalevipoja retke Soome* ta luuletas suurel määral isiklikult, vahele põimides *Kullervo* loo, et kangelase saatust traagilisemaks muuta. — Järgnevate sündmustikkude (võiduviskamine Saadjärvel, kündmine ja kuninga valimine, võitlused sortsidega jne.) jutustamiseks pakkusid rikkalikku materjali rahvajutundid. Kuna Tartumaal — kangelase peategevuspaigas — asetsevad Kalevipoja sängid võimaldasid kujutada kangelase korduvat magamist. — Rahvasvahelisi muinasjutte kasustas Kreutzwald kirjeldades retke maailmalõppu ja põrguskäike. Viimase, 20. loo ta koostas peamiselt Faehlmannilt saadud aineil.

Juba ainestiku mitmekesisus ei võimaldanud koostada ühtlast teost. Pealegi esines suurim osa materjalist sidumata kõnes, mida pidi värssidesse valama. Seepärast tuli Kreutzwaldil ületada raskusi nende erinevate materjalide liitmisel.

Kompositsioon ja peategelane. „Kalevipoeg“ on suurimaid ja kapitaalsemaid teoseid ärkamisajal. Kreutzwald on sellesse eeposesse koondanud sajanded rahvaluulelised teated, sellele vaatamata kas need üksiksündmustikud on ka lähemalt seotud kangelaslooga. Vastavalt ainekite rohkusele on „Kalevipoeg“ ulatuselt paisunud laialatuslikuks, kuid ta kompositsiooniline külg on jäänud viimistlematuks. Kangelasloogu ei moodusta ühtlast orgaanilist tervikut, sest üksikud lood pole pidevalt seotud üksteisega ning puudub kogu teost ühendav põhisündmustik. Samuti ei arene tegevustik järk-järguliselt, koondatult, vaid ebaühtlaselt ja laialivalguvalt. Sümmeetriline suhtelisus on jäänud meie kangelasloos tähele panemata. Seepärast tundub „Kalevipoeg“ üksikute, lõdvalt seotud lugude-koguna, nn. **mosaiikteosena**.

Enam on õnnestunud Kreutzwaldil „Kalevipojas“ üksiklugude kompositsioon. Ta algab ja lõpetab iga loo isiklikult loodud kujutistega, mille vahele ta põimib rahvaluulelisi aineid, neid omakorda lisandades ja kordusvärssidega täiendades. Üksiklood ta oskab kompositsiooniliselt huvitavaiks ja mõjuvaiks muuta antiteeside, võrdluste, astmestamise ja alguse ning lõpu sümmeetrilise ühtluse kaudu, nagu on viidatud kolmanda loo koostise vaatlusel.

Jälgides lähemalt kangelasloopeategelast Kalevipoega selgub, et Kreutzwald pole suutnud teda esitada ideaalse rahvuskangelasena. „Joobnult tõmbab ta oma peale raske veresüü ja kui ta seda aastate töö ja võitlusega on püüdnud lepitada, müüb ta ometi jälle purjus peaga Varrakule oma isa tarkusraamatu, maa vabaduse ja õnne sümboli.“¹⁾ Elava inimesena ja suursuguse kangelasena esineb Kalevipoeg peamiselt eepose keskosas. Ta harib palgehigis põldu, veab ennastsalgavalt laudu linnade-ehitamiseks ja kaitseb ohvrimeelselt oma maad ja rahvast. Ent arusaamatuks jääb, miks headuse eest võitleja rahvakangelane, kes isegi kuradi on võitnud, peab peale surma põrguvahina piinlema ahelais. See karistus on Kalevipojale ülekohtune, kuna ta oma veresüü on juba lunastanud saatusliku surma läbi. Nii omab Kalevipoja tüüp vastandlikke iseloomujooni, sellega suurendades eepose motiivistiku ebaühtlust.

1) A. Anni kirjutis „Eesti biogr. leks.“ II, lk. 233.

Keel ja värsitehnika. Keeleliselt jätab „Kalevipoeg“ väga palju soovida. Kreutzwald püüdis tarvitada toliaegset uuendatud kirjaviisi, kuid ta ei arvestanud küllalt keeleõpetuslikke juhiseid ega olnud järjekindel oma kirjutamisviisis. See tõttu esineb kõnesolevas eeposes järgneva keelelisi iseärasusi ning puudusi: 1) pikka vokaali märgitakse diftongiga (**ealed**, **võeras**, **põenutavad**); 2) diftongi asemel on pikk vokaal (**pääval**, **käässe**); 3) järgsilpides esineb -o (**koko**, **kuulutago**, **toogo**); 4) tugevaastmelised vormid — nõrgaastmeliste asemel ja ümberpöörduvalt (**puhkage**, **ärkage**; **kukumaie**, **hakan**); 5) ühildumine puudub omadus- ja nimisõna vahel (**armsama aegade**, **laia laante**, **lendav kiirusega**) jm. Aga eriti paistavad silma Kreutzwaldi enda väljamõeldud vormid ja tuletised, millised on sepsitsetud värsimõõdu taotlemisotstarbel, nagu: **kenadamad**, **pilvedani**, **rindanese**, **nutasivad**, **kasvatas**, **tänu dus**, **imedus** jm. (pro kenamad, pilve, rinda, nutsid, kasvas, tänu, ime). Plkendussilpidena ta kasustab samu käändelõppe eri käändeis. Nii esineb **-da** nimetava, omastava, osastava, sisse- ja seesütleva käändelõpuna. Pöördelõppe **-nessa** ja **-nekse** ta tarvitab pea kõikide pöördeliste muudete vormitunnusena.

Ka lauseehituslikult võib märgata puudulikkust koguni saksapärase väljendusviisi ja sõnajärjestust. Näit.: **Kaugelt näen kodu kasvama** (pro kasvavat); **Kulli küsist päästa võime** (pro kulli küsist võime päästa) jm.¹⁾

Arvestades neid „Kalevipoja“ osaliselt mainitud keelelisi puudusi ja väärforme, võib konstateerida, et eepose keel on üldjoontes ebaühtlane ning vigane ja ei vasta meie rahvalaulukeelele.

Samuti värsitehnikalt erineb „Kalevipoeg“ silmanähtavalt rahvalauludest. Kreutzwald on küll värsistanud kogu kangelasloo neljajalgse troheilises värsimõõdus, kuid ta pole silmas pidanud muistse rahvalaulu rütmilist ilu. Ta on asetanud pea alati rõhulised sõnasilbid värsitõusudesse, mille tagajärjel värsid mõjuvad monotoonsete ja igavatena. Neis puudub rahvalauludele omane rütmiline vaheldus, liikuvus. Muuseas ei vasta enamik „Kalevipoja“ värsse sellekohastele värsimõõduliste pöhinõuetele.

1) J. V. Veski kirjutis „Eesti Kirjanduses“, 1918—19.

Stiil. Lõpuks mainitagu meie kangelaseepose stiililist ebaühtlust. Rahvaluulelist stiili on Kreutzwald tabanud vaid üksikuks lugudes. „Näiteks sõjasõnumiku teekonna lugu üheksanda loo lõpus või laul mereriisumisest ja suurest tammest“. Samuti on eeposes „pikki episoode, nagu Salme ja Linda pulma ilu või vennaste jahilugu, mida lugedes tunneme, et siin puhta rahvaluulega pole tegemist, kuid mille elav tantsurütm ning metsamehe sammu energiline tempo meid kõik aeg kaasa tõmbab.“¹⁾ Järelikult leidub „Kalevipojas“ võrdlemisi vähe puhtrahvaluulelist väljendusviisi, sest kogu teost läbib Kreutzwaldi isikuline stiil. Mitmed Viru lauliku enda loodud osad on kujundiliselt meisterlikud ja kunstiväärtuslikud. Tuletagem näitena melde kauneid ridu *Sissejuhatuses* („Kiirest kaovad meie päevad“, „Rõõm ja mure kaksikvennad“), kolmanda loo lõpposast („Laine veereb lainte jälil“) jne. Nimetatud lüürilised eeposekatted pole küll kooskõlas kangelasloo eepilise väljendusviisiga, ometi nad elustavad ja meeolustavad laialivalguva „Kalevipoja“ tegevustikku. Aga hoopis vastandlikult mõjuvad eepose proosalaadilised jutustavad osad, milles sündmustikku arendatakse refereerivalt, venitavalt ja puiselt. Näit.: „Hõlpsalt võid sa, vennikene, juhtimata jälgi leida...“²⁾

Üldse jääb „Kalevipojast“ mulje, et Kreutzwald on olnud eeskätt huvitatud eepose laiaulatuslikkusest ja värssiderohkusest, mistõttu stiiliühtlus on pidanud kannatama.

Kuigi „Kalevipoeg“ omab sisult ja vormilt suuri puudusi ning ebatasasusi, ei saa siiski tunnustamata jätta tema põhilist kirjandusloolist väärtust. „Kalevipoeg“ on monumentaalsemaid teoseid meie kirjanduses. Ta algatas eesti **rahvuslik-romantilise kirjanduse** ja virgutas **rahvaluule-kogumist**. Kreutzwaldi kangelaseepos loovutas meie rahvale ajaloo ja **rahvusliku iseteadvuse**. „Teadmine, et eestlased on rahvaeepose omanikud, vaimustas, tulistas ja julgustas — ilma *Kalevipoja* nõiavõimuta poleks Eesti rahvuslikku liikumist iialgi niisuguse hoogjõuga võinud tekkida.“²⁾

1) Fr. Tuglase „Kriitika“ I, lk.35, 36.

2) Gustav Suits „Eesti Kirjanduses“, 1911, lk. 458—459, 453.

E. Rahvaluulekogumise elustumine „Kalevipoja“ mõjustusel.

Kreutzwaldi suurteosest „Kalevipojast“ oli eriti innustunud noor Jakob Hurt, nagu ta sellest ise jutustab oma rahvalaulukogu *Vana Kandle* eessõnas.

„Mul on veel väga elavalt meeles, kuidas ma ühel ilusal suvehommikul — see oli mingi püha — ruttasin tõsise väimustusega Dr. W. Schultzi, toleaege Õpetatud Eesti Seltsi sekretäri juurde, ja tõin sealt ühe eksemplari põnevusega oodatud rahvuslikku kangelaslugu. Tõtleva kannatamatusega loetigi leheküljed lahti, palavikulise kärsitusega loeti sissejuhatus ja üksikud laulud läbi. Kunagi polnud mind minu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud *Kalevipojast*. Emakeele magusad kõlad, armastatud kodumaahelid ja imekaunid mälestised kuldsest lapsepõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvapärane vorm ja kunstiline kompositsioon, — kõik see mõjus minusse vallutades ja kodus nõialossi uuestitekinud rahvuskangelase ümber. Kestvalt tundsin linna-lämbuvust ja -tolmu minust eemalduvat ja hingasin kosutavaimat aasalõhna ja puhtaimat metsaõhku. Minu huvi eesti rahvalaulu vastu omandas *Kalevipoja* kaudu uut elu ja aiva uut jõudu, ehkki see huvi vastavalt minu toleaegele haridus- ja arenemistasmele võis peamiselt ja oluliselt ainult esteetiline olla.“¹⁾

„Kalevipoja“ mõjustusel pühendus Jakob Hurt üliõpilasaastaist alates energiliselt eesti rahvaluuleliste ainete kavakindlale korjamisele ja korraldamisele. Ta esialgne esteetiline väimustus rahvaluulest haihtus mõne aasta möödudes.

Jakob Hurdast kujunes meie vanavara teaduslik uurija, kes esimesena püstitas kindlad põhimõtted ning juhendid rahvaluule ülestähendamiseks ja need ajalehtede kaudu teatavaks tegi kogu eesti rahvale.

Baar palviid Eesti ärrfamaile poegadele ja tütardele.²⁾ 1888.

Laulude korjamise poolest tuleb nõuda, et laulusõnad täiesti ja teravaste nõnda üles kirjutataffe, kui laulitud laulatavad ehk ette ütlevad; üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei maha jätma ega juure liigama. Elstones selle läbi saab materjaal õige ja usaldusevääriline olema, teadu-

1) Jakob Hurda „Vana Kannel“ I, lk. XI—XII.

2) „Postimees“, nr. 29., 1888.

fele tõslik ja fufiline. Ma olen tähele pannud, et mitu laulude sõbra ja üleskirjutajat feda fäädust mitte filmade ees ei ole hoidnud, nad on rahvasuust kuulnud sõnu „täiendanud“, „parandanud“, „ilustanud“. Onnis lauluisa Kreutzwaldi on oma laulude üleskirjutustele jellega suure fahju teinud, et ta neid tihti muutnud ja oma luuletustega feganud. Teaduse põllul on tema materjaal feda viisi oma hinnaft fahetsemifetväärt jau fautanud. Niifamati on tväga fahetfeda, et ta neid rahvalaulufid, milledest ta oma Kalevipoja ldi, mitte algupäralifes mundris alale ei ole hoidnud ja järele jätnud. Kalevipoega lugeses ja teaduslifult tarvitades peab uurija tihti üfna fahetvahel ofema, mis päris tvana Gesti mälestus ja mis auus lauluisa omaft pääft luuletanud ehf juure lifanud. Wana ehf materjal jäägu muutumata ja puutumata . . . Rahvas ife on enami fte ifta ülem luuletaja fui üffif inimene.

Ülesanne 36. Iseloomustage Kalevipoega. Nimetage näiteid keele- ja värsivigade kohta 3. ja 20. loost. Leidke samadest lugudest refereerivaid ja lüürilisi katkeid. Kuidas hindab J. Hurt „Kalevipoega“ *Vana Kandle* eessõnas ja omas üleskutses eesti ärksamaile poegadele ja tütardele (1888)?

5. Lüürilisi luuletisi.

Kirjandusehuviline Võru arst Kreutzwald ei piirdu kangelaseepose koostamisega, vaid ta luuletab ka lühemaid tunde-laule, et oma meeolusid väljendada värsivormis. Lüüriliste luuletiste kirjutamisel ta meelsasti tõlgib saksa klassikute ja romantikute luuletooteid eesti keelde, kuid vähe loob algupäraseid. Seepärast leidub ta luuletoodangus ainult mõni üksik algupärane, enamik ta lüürikat on aga kas täpsalt või muudetud ning täiendatud kujul eestistatud.

Kreutzwaldi lüürilised laulud on ilmunud kahes luuletiskogus *Angerwaksad* (1861) ja *Wiru lauliku laulud* (1865). Peale mainitud kogude on ta lüürikat avaldanud ka oma teistes teostes ja väljaandeis.

Kogus *Angerwaksad* esineb ainus algupärane luuletis pealkirjaga „Viru laulik“, milles kirjeldatakse luuletaja kutsust ja ülesannet — ilma kaunistada, halbust lepitada ning vaimu sütitada. See luuletis on ideerikas ja vormiliselt täiuslik.

Wiru-laulif.

1861.

Kessel taevas kallist finni,	Laulu loodi jeie ilma
Lausa laulu-annet annud,	Inimeste laste ilufo!
Mõisterikkust põhä pannud :	Eäheb elu-tuul meil wilufo,
Seda istutagem pinki	Tõsttem taeiva poole filma,
Pajataja laua taha,	Waattem säbendatwa farja :
Et ta laulu lahutelles,	Päike, kuu ja taeiva tähed —
Silmefesi otsutelles	Needap Looja laulu-lehed,
Leppitaks maa-ilmas päha.	Kojutatwad laulja farja.

Kes, kas pääwal — festel töö!
 Taewa-firja tähendesles,
 Murewaewa wähendesles
 Troostiks tuleb meile töö!
 Se on sündind õnne-faimu,
 Keda Jumal ehitand,
 Ilma peale lehitand —
 Süttitama meie waimu.

Üldtuntuks on saanud Kreutzwaldi kogust *Wiru lauliku laulud* meeleolurikas ja veetlev luuletis, mis algab värsiga *Ma teretan sind, hommik*. Kuni viimase ajani peeti seda imetlusväärset laulu algupärandiks. Ometi on lõpuks siiski selgunud, et see luuletis on sõnasõnaliselt tõlgitud saksa kirjaniku Ernst v. Houwaldi luuletise *Das Lied* järele.

Laul.

(E. v. Houwaldi järele.)

1. Ma teretan sind, hommik,	2. Kes teretab mind jälle
Sind, kaste, suve õhk!	Suiõhus, kaste sees?
Sind, vaikne metsa kohin,	Kes vaatab, kui ma ohkan,
Sind, sinitaeva võlv!	Mis minul silmades?
Ma küsin, õrnad lilled:	Kes ütleb mulle: Lille,
Kas mulle õitsete?	Pead mulle õitsemä?
Ma küsin, linnukesed:	Kes küsib, kui ma laulan:
Kas mulle laulate?	Kas laulad mulle sa?
3. Jää rahul', süda, keda	Lill tahab üksnes õitsta,
Ei ükski tereta!	Lind laulab endale,
Ja laula rõõmsaid laule,	Seepärast õitse, laula
Ehk küll ei sunnita!	Ka sina endale.

Kreutzwaldi looduslüürika sisaldab peale maastikupiltide harutlusi elu üldnähtustest. Nii käsitletakse õitsva rukkipollu kirjeldamisel elu võrsumist ja hääbumist.

Tolm ja põrm.

Kas nägid rukkipooldu sa,	Kõik eluidud warjab tolmi
Kui õitses tolmates?	Kui unerüpe sees,
Eks tunnud seda waadates	Niikaua kui õitsmise and
Sa rõõmu südames?	Meil seisab silma ees.

Mis kaduw on, see peab kui põrm
Siin hauda langema
Ja ootma, kuni Looja hää
Kord hüüab: „Tõuse sa!“

Kuigi Kreutzwald armastas üksindust, siiski ta ei eraldunud ühiskondlikust elust, vaid püüdis jälgida kõiki tähtsamaid sündmusi rahvaelus.

Tolle aja aktuaalsemaid küsimusi oli väljarändamis püü e. Paljud eestlased olid valmis siirduma võõrsile, et otsida endile lähedamaid elamisvõimalusi. Kreutzwald kui tõsine isamaalane manitses rahvast jääma oma kodumaale.

Wäljarändajatele.

(Freiligrathi järele.)

Ei wõi mul silm teid teele minnes	Küll saate kaugelt igatsedes
Sin näha kurwastuseta,	Te nutma kaunist Eestimaad,
Kui mitu elas waikses õnnes	Kus lehismetsad kohiseses
Ja oleks surnud rahuga;	Teid kattes lahkelt warjavad,
Ei puudund leib, ei puudund serwe,	Kus küla kaevud, lättekeseid
Ei kukrus rahakopikas,	Teil wäsind keha karastand,
Kõht oli täis ja keha terve:	Ja põõsas laululinnukesed
Mis häda teid siis kihutas?	Teil kurba südant rõõmustand.
Oh Eesti piigad, hellakesed,	Seal lagedal ei metsa wilu
Kel noorus läigib paletel:	Nii kaugel kui silm ulatab,
Kas omal maal teid peiukesed	Ei puud, ei põõsakese ilu,
Ei tuleks wiima sügisel?	Mis kurba südant waigistab,
Kus eit ja eide eit on leidnud,	Ei allikat, kust magus wesi
Mis Jumal neile osaks pann'd:	Sul tuleks kastma kuiwand keelt;
Kas seal ka õnn ei teile hoidnud,	Mis imitseb, on soolarõsi
Mis kõige parem armuand?	Wõi loiku wajund pilwe teelt.

Eleegilised on Viru lauliku luuletodangus need lüürlilised laulud, milles ta kurbusega tuletab meelde vara hauda-varisenud armsat tütarlast. Neis luuletistes avalduvad novelli „Paar sammukest rändamisteed“ põhimotiivid. Nähtavasti on kõnesolevad leinalaulud loodud tütre Marie Ottilie kaotuse puhul.

Närtsinud lillele.

Sa warisesid, armas lille,
 Ka wara sinna hauale,
 Kus minu rõõmud kärsitille
 Kõik närtsind külma surmale.
 Sind, õitserikka luha ilu,
 On taewas jootnud kastega,
 Nüüd lõppend õilmepõlw, ja wilu
 Tuul mängib sinu lehtega.

Kus selle maikuu kuldne päike,
 Mis sind su tupest puhetand,
 Ja taewast paistew armuläike
 Mul õnnel südant paisutand?

Ma näen sind weel, kui Tiiu rinnas.
 Sa ehteks olid kinnitud —
 Ja armsas mälestusewinnas
 Mul laulud üles ärganud.

Oh waiki, waiki! kandlekeeled!

Ei ole enam kewade.

Kus südant täitsid armumeeled —

Seal lootuspuu nüüd õilmeta..

Oh puistke, tuuled, lilleriismed
 Mu armastuse põrmule,
 Kus ükskord wäsind sammud wiimsed
 Mind wiitwad waikse rahusse.

Kuigi hilisemad uurimused on avastanud Kreutzwaldi lüürilise loomingu vööra algupära, jäävad esitatud laulud siiski esimesteks sellesarnasteks. Kreutzwaldi peen maitse ja romantiliselt häälestatud elutunne juhtisid ta õnnelikult lääne-euroopa paremate luulemeistrite juurde. Sugulushingelisena ta suutis tungida lüürika sisimasse sügavusse ja haruldasetl osavasti edasi anda nii hästi nende luuletiste tunde- ja mõttetihedust kui ka värsivormi. Tema elamuslüürika, mis oli kantud maailma-valulisest põhitoonist, haaras eeskätt tolleageid noori luuletajaid — L. Koidulat, Fr. Kuhlbari ja A. Reinwaldi. Kreutzwaldi luuletised virgutasid nimetatud kirjanikke looma algupärast romantilist isamaa-lüürikat.

Ülesanne 37. Määrake Kreutzwaldi lüüriliste laulude värsimõõt ja riim. Nimetage tema lüürikast näiteid retooriliste küsi- ning hüüdlause ja kõnekujundite kohta. Käsitlege ta luuletiste ideestikku. Hinnake paralleelselt algupärase ja tõlgitud luuletiste väärtust.

6. Kreutzwaldi kirjadest Koidulale.

„Kalevipoeg“ tõi Kreutzwaldile suurkirjaniku kuulsuse. Kogu Liivi- ja Eestimaa saksa ja eesti soost haritlaskond suhtus temasse sügava lugupidamisega. Mitmete kultuurtegelastega oli Kreutzwald tihedas läbikäimises kirjavahetuse teel. Nii ta vahetas kirju rahvalauludekoguja Neusiga, keeueuriija Wiedemanniga ja Õpetatud Eesti Seltsi tegusamate liikmetega. Ent erilist tähelepanu pälvis ta kirjavahetus ärkamisaegse naislüüriku Koidulaga (1867—1873).

Kreutzwald on Koidulale kirjade kaudu isalikuks sõbraks ja heaks õpetajaks. Ta jagab tulihingelisele eesti esimesele naisluuletajale kirjanduslikke juhendeid, arvustades tema luuletisi ja koheldes teda heasüdamlikkuse ja hellusega. Aga Koidula vastused on Kreutzwaldile suureks naudinguks ja lohutuseks. — Mõlemate eesti suurvaimume vahel tekib südamlik sõprus. Kreutzwald tunnustab avameelselt Koidulale: „Minu südame tundmused Teie vastu ei või kustuda, sest neil on igavene elu sees.“

Katkeid Kreutzwaldi 11. kirjast Koidulale. 1868.

Kevadet kuulutatavad päikesed¹⁾ lõhutavad vägeivast talve kasutat, et lõute tünta otjas lumeta puhkamise paika võiks leida. Mikspärast peafime meie pikemalt taevalikku fundimise wasta tõrkudes kunstliku tõkkesi südame woolamise ette tehes siis teiste rääkima kui tundmus sunnib?! ..

Mina ei ole küll laulik, aga kui lubate ütelda, ehk oleks minust võinud ühte laulikude kannupoissi kasvatada, kui neil päitvil üks Kalew mul ees oleks käinud, kus paras õppimise aeg oli. — „Leitva nuga“, mis mind poisikesse põlwest tänapäävani tagasihutanud, ei annud tiibadele kasvamise mahti; õilmed läksid juba tuppes siduriks, enne kui päikesed

1) päikesed terad — päikesekiired.

paiste neid laiale jõudnud lahutada . . . Minu ainuke tegu, mis peale uhtuse harjaksid tohiksin kasvatada, on: Gesti wana põlwe riismete kokkuforjamine, enne kui nemad suutumaks praeguse aea rahwa filmast ära kadusid. Oleks sada, ehk veel parem — paar sada aastat iwarem kedagi seda tööd ettewõtnud, siis wõiksid meie sugurahwas jelle waran-duse pärast mitme targemate rahwaste sugude wasta wäga uhted olla. Meie „Kalewipoeg“, kuida ta praegu filma ees seisab, on üks lappifestest kokku õmmeldud kuub, aga juba jellestki wõib näha, mis kaunis ja osaw ta täelikul kombel wõdinud olla. — Gestirahwa feie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel wiisil sõimatut nimi on nende wana mälestuste läbi üheforraga auunimeks saanud, mis, kui üksford rahwas targemaks lähäb: neid saab tõstma ja seeks tegema, et tõsplate kombel oma sugu ja sündimist ei haffa teiste ees ärasalgama.

Teiseks on meie „wainulilled“ wõi talwest läbikäiwad . . . — taimed, kelle õitsemise jõudu külm ei jaffa läm-matada, waid lillele igal uuel suwel niisamati jälle õitseb, wõib olla — ehk ühe „tamme“ warjul kõige kaunimast! Lille olemise pärast wõite kahtlased mõtted metsa wisata. „Eil tahab üksnes õits'da. Sind laulab endale, seepärast õitse laula ka sina endale!“ — Astuwad salajännitused hiljemini teiste ette, siis ei ole tarwis „kuulust nime ega maailma imes-tamist“, waid laululinnu ülem pakk on, kui südameid juhup leidma, kus õrn tundmus elab, et laulikule kandle keelte helin fealt wastufostmist saab! Se kaunis pakk wõib laulikule kurtwastuse päiwi wäga suurt troosti anda . . .

Subage nüüd veel soowimist wälja ütelda: jääge ka edespäidi, nii kaua kui wanaisa meid siin pool hauda veel teine teise kõrwas liikuda lubab, muutmata truu-usfes Teie isaliku sõbra wasta wankumata! —

Teie Teid kallistaja ja alandlik

Wõrrul 17. III 1868.

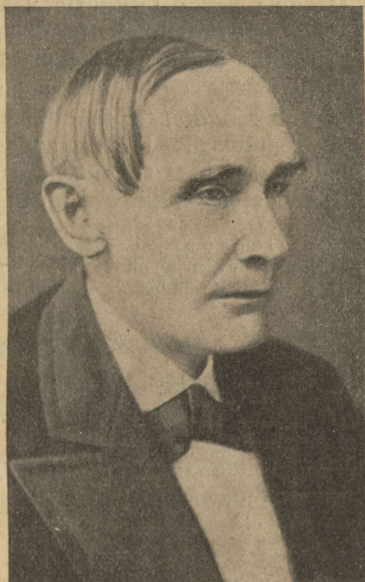
Kreutzwald.

7. Kreutzwaldi wanaduspäewad.

Kuuekümnepäevane Kreutzwald tundis end nooruslikuna ja elurõõmsana vaikes Võru linnas, ehkki ta pead ehtisid hõbehallid juuksed ja keha hoidus ettepoole looka. Endise hoolsusega ta täitis oma arstiameti kohustisi ja vabad hetked

ohverdas kirjanduslikule ja rahvavalgustuslikule tegevusele. Aga seltskondlikel olenguil ta esines üha lõbusatujulise vestlejana ja noorte ning vanade lõbustajana. Oma huumori ja südamlikkusega ta köitis kõiki oma sõpru ja tuttavaid. Eestisõbralised sakslased olid innustunud Kreutzwaldi vaimukusest ja teravmeelsusest. Nad palusid teda sageli enda poole kulla ja olid üliõnnelikud, kui Kreutzwald nende mõisades veetis oma suvised puhkepäevad. Siis sõideti üheskoos kaunisse Taevaskotta ja seal hüüti hallpäisele Kreutzwaldile, teda hõisetega üles tõstes: „*Elagu eesti Kalevipoeg!*“¹⁾

Oma vanaduspäevil oli Kreutzwald ligidases läbikäimises ka eesti edasipüüdlikumate talumeestega, olles neile sõbralikuks nõuandjaks põllunduse ja majapidamise alal. Ta ei unustanud hoolitsemast ka talurahva ajaveete eest. Kreutzwald kutsunud arukamad maapoised enda juurde ja õpetanud neile näitemängude ettekandmist. Kord etendanud Kasaritsi poisid Kreutzwaldi juhatusel tema aias näidendit Peeter Suure kroonimisest.²⁾

Fr. R. Kreutzwald.

Kreutzwald ei loobunud oma vanaduseski rahvaluulelistest harrastustest. Ta andis välja oma muistenditekogu *Eesti-rahva Ennemuistsed jutud* ja kirjutas rahvaraamatuna *Lühikese seletuse Kalevipojast*. Samuti ta täiendas oma luuletoodangut, tõlkides eesti keelde Witscheli vaimulikke laule ja E. v. Houwaldi kaks saatustragöödiat. Kreutzwaldi eestis-

1) Anna ja Alma Kerstenilt saadud teated.

2) Vilhelmine Stammilt saadud teade.

tatud usundlikud luuletised ilmusid kogus *Rahunurme lilled* ja tõlgitud näidendid — teostena *Tuletorn* ning *Wanne ja õnnistus*. Mõlemad nimetatud värsstragöödiad kui ebarahvalikud ei pääsenud näitelavale ja jäid rahvale tundmatuiks.

Saabus Kreutzwaldi 70-aastane juubelipäev. Rahvahulgad läksid rongkäigus oma head arsti ja kuulsat kirjanikku õnnitlema. Ent Kreutzwald sõnas neile tänupisarad silmis: „Ma pole nende tervituste väärt.“

A. 1877 lahkus Kreutzwald vanaduse tõttu arstiametist ja siirdus Võrust Tartu oma tütre Adelheidi perekonda elama. Siin jätkus ta kirjanduslik tegevus. Ta koostas arstliku käsi-raamatu *Kodutohter* ja viimistles oma luuleteost *Lembitu*'t.

Lauluisa Fr. R. Kreutzwald suri külmetuse tagajärjel 13. augustil 1882. ja ta sängitati Tartu Jaani koguduse kalmistule. — Talle püstitati 1926. a. sügisel Võrus mälestussammas.

Ülesanne 38. Harutlege Kreutzwaldi kirja ideestikku. Milles avaldub selle kirja alusel „Kalevipoja“ väärtus? Tuletage üldjoontes meelde kogu Kreutzwaldi elulugu.

8. Kreutzwaldi luigelaul ja põhimõtteid.

Viru lauliku luigelauluks on lüüroepiline luuleteos *Lembitu*, mis ilmus pärast tema surma 1885. a. Selle teose kirjutamisele ta asus juba 1870. a. Kuid töö valmis lõplikult kirjaniku viimaseil eluaastail Tartus.

Kreutzwaldi „Lembitu“ ainestik pole algupärane, vaid on laenatud šveitsi kirjaniku J. V. Widdmanni ilmavaate-eposest *Budda*, mille sündmustik areneb sajandeid e. Kr. Indias.

J. V. Widdmanni „Budda“ algab lahingukujutisega. Võimas prints Siddharta võidab verise lahingu järgi vaenlase väeosad. Rahuldustundega ta luusib õhtul metsas ringi ja satub juhuslikult koopa juurde, kus elutses hallpäine erakrauk. Järgneval hommikul hääbub Siddharta võitlusevalmustus, kui ta ees avaneb õudne lähinguväli langenud sõjameestega. Ta tõttab teiste väepäälikute vastupanust hoolimata malevaga oma kodulinna Kapilavastusse. Prints on masendunud meeleolus, et ta on pidanud inimeste vastu võitlema. — Oõsel hävivad tulikahjus Kapilavastu templid. Siddharta armub orvukä jäänud neiusse Sanumatisse, kellega ta kavatseb isakodust lahkuda. Kuid Sanumati jääb meelsamini inimeste seltsi elama ja Siddharta põgeneb üksinda loodusrühpe, erakrauga asupaika. — Algavad printsi piinlevad mõtisklused ja kahtlused, mille tulemusena ta kaotab usu Jumala kõikvõimsusse ning muutub jumalasalgaajaks, ateistiks. — Sinna saabub rändav Kašmiri rahvas, kes juubeldades valib Siddharta endale pühakuks, *Buddaks*. Aga rõõmupidu vaheldub peagi härraste leinahetkedega. Printsi juurde tuleb tema

endine mõrjsa Sanumati, kes jutustab pisarsilmi kodulinna Kapilavastu hukkamisest ning sureb Siddharta käte vahel. Matnud oma armsama, matkab prints Kašmiri rahvaga Kapilavastusse. Seal ta peab keset varemeid kokkutulnud rahvahulkadele kõne armastusest ja õiglustest. Kõne mõju on vapustav: vihamehed sülelevad üksteist, vaenlased lepivad, tülitsejad suruvad sõbralikult kätt. Sellega on saavutanud prints Siddharta kui rahvaste pühak oma eesmärgi.

Eespool-esitytadud ilmavaate-eepest valdavama osa on Kreutzwald kaunis täpsalt tõlkinud eesti keelde, ümber nimetades vaid tegelased ja kohanimed, et sündmustikku siduda eesti ajalooa. Suuremaid muudatusi on ta teinud oma ilma-vaate kohaselt teose kolmes lõpp-peatükis.

Kreutzwaldi luuleteos *Lembitu*,

Eesti Muusikopõlve Mälestustest kaotanud Luuletus
algab luulemõju ülistamisega,

Mu laul! ja luige, kelle pehmed tiitvad

Meid ülestandvad pilve piirteni,

Ja viimaks kõrge Taara fotta viitvad,

Kui Wanemuine tuleb tagasi —

Kui Eesti pojad ütsford sihti näetvad,

Mis tema förm neil ette rajanud :

Kes kõrgemale püüdnud ööd ja päetvad,

Neid tuleviv ei mata unust'ud . . .

Kui kuningas Atsu Lindanis küsib pojalt Lembitult, kas ta täiesti on vaenlase väeosad hävitanud, siis vastab murelik väejuht kahetsevalt —

Siin waikis taat; ja poeg võdis lõna võtta :

„Mind aeti **inimeste** wasta jõtta!“

Rahuaatest haaratud Lembitu ohverdab oma mõõga Taara pühas hies ja pöördub palves taeva poole :

„Suur *Jumalus!* kes kõik ja oled loonud,

Oh kingi rahu wäsinud ilmale!

Ma olen julle ohwriks mõeka toonud ;

Tad võta pandiks oma hõlmale :

Et rahu põlwo, mis fina taetwas foonud,

Ka paistma tõuseks rahwa filmale!

Ja nende käit, kui sinu tähe sära,

Kõik waenu mõtled wistaks endast ära! . . .“

Lembitu loobub valitsusest ja kavatseb oma mõrjsa Lillikuga põgeneda metsadesse Laanerauga juurde.

Ning Lembit puhus : „Ei pea kurtwastama

Meid paša täht; sest minu oled ja!

Kes kõrgem! Kätt ei jalka kõwerdada,

See katjub õnne oma rammuga!

Kui maailm fibub furjuft ähwardama,

Siis lähme waiiffe laane ajuma." . . .

„Mull anna wastuſi,“ palus Lembit argel:

„Kas tuled kaaja?“ — Noorif fogeldand :)

„O, laſe mind ſiin *inimeseks* jäeda;

Ma'p taħa *jumalate* jeltſi jaada.“

Metsaüksinduses ei vasta jumalad Lembitu palveile nagu Widdmanni „Buddaski.“ Aga Lembitu ainult trotsib jumalaid ja sajatab variserlikke paganusepreestreid. Ta ei salga jumalust ära, nagu seda teeb Siddharta, vaid jõuab veendumusele, et „Kõik ta on ja elab kõige sees.“

Selles lauses avaldub Kreutzwaldi usuline pale. Ta oli usklik inimene, kõikjal ta tunnetas Jumala võimsust ja ilmutust. Kuid ta ei sallinud kitsarinnalisi, varanduse-ahneid kirikuõpetajaid. Kreutzwald mõttevabaduse-poolajana oli kiriku tardunud dogmade vastane.

Samuti kui Lembitu suurimaks igatsuseks oli metsaüksindus, veetis ka Kreutzwald oma elupäevad erakuna Võru linna vaikusel, eemal olles suurte linnade kärast ja rahva ühisettevõttest. Ta oli endassesüvenenud erakinimene. Oma üksinduse-armastuse tõttu ta ei võtnud isegi osa eesti esimesest laulupeost.

Kreutzwald oli tõsine rahvustegelane. Ta õhutas eestlaste rahvuslikku tunnet ja võitles ägedasti kadakluse vastu. Ometi ta püüdis sakslastega sõbralikult koos töötada, et ühiselt saavutada suuremaid tagajärgi.

Kirjanduslikus ja keelelises liikumises liitus Kreutzwald uuendusmeelsetega. Ta võttis juba 1852. a. tarvitusele uendatud kirjavaisi ja püüdis ise rikastada eesti keelt uudisõnade ja -vormidega. Kirjanduslikul alal oli ta peapüüdeks luua teoseid kunstiväärtuslikus keeles ja stiilis, sellele vaatamata kas ainestik oli algupärane või võõrsilt laenatud.

Kreutzwald algatas eesti romantilise kirjanduse ja püs-

titas meie rahvusliku äramisaja põhimõtted. Ta rajas uue ajastu nii eesti kirjanduslikus kui ka kultuurilises elus. —

Lauluisa Kreutzwald „jääb ... meie rahvusliku uuestisünni aja suurkujuks.“⁽¹⁾

Ülesanne 39. Harutlege üldjoontes „Budda“ ja „Lembitu“ ideestikku. Missugused riimid ja värsijalad esinevad „Lembitu“ oktaavstantsides? Iseloomustage Kreutzwaldi isikuna, arstina ja kirjanikuna.

2. Johann Voldemar Jannsen ja Lydia Koidula.

1. Jannsen kösterkoolmeistrina ja Koidula noorpõlv.

Jannseni noorpõlv. Johann Voldemar Jannsen sündis Vana-Vändra mõisa veskis 4. mail 1819. a., „kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana,“ põlvnedes mõldrite suguvõsast. Jannseni vanaisa Mats oli haruldase kehajõuga eesti iseteadev maamees. Ta hukkus jõkke ühes appihüüdva uppujaga, keda ta oli rutanud päästma. Oma vanaisalt päris pojapoeg tuseduse ja kangelaslikkuse. Jannseni isa, nn. mõldri-Adam, oli tavaline talumees.

Varasema lapsepõlve veetis Jannsen Vana-Vändra veskis, mis asetses keset mõisahooned Pulga jõel. Mõisaümbruses laiusid viljaväljad ja kauguses sinetas põline mets. Sealset loodust ja veskilisi hakkas huviga jälgima alles põlvepikkune mõldri-Jants. Elavaloomulisel poisil polnud kuskil püsi: ta liikus veskiruumes, mängis mõisaõues, ronis puude otsa, sulistas jõe ääres jne. Aga meeeldi ta kuulas veskitoas, oma „suurkoolis“, veskiliste vestlusi, naljatlusi ja jutustusi, mille kaudu ta tutvus rahva muistsete kommetega ja elava rahva-keelega.

Seitsmeaastasena kaotas Jannsen oma isa. Tema ain-saks kasvatajaks jäi arukas ja südamik ema Mall, kes oskas kujukalt jutustada huvitavaid lugusid ja põnevaid sündmusi. Tark ja lõbusatujuline ema pärandas Jannsenile elurõõmsuse, huumori ja jutustamisande.

Varsti naitus Jannseni ema uuesti. Ühes sellega vaheldusid Jannseni muretud lapsepõlveaastad karjapõlvega. Ühe suve ta oli karjaseks Uue-Vändra metsatalus Maganarul²⁾ ja teise suve kirjanik E. Petersoni esivanemate talus Särghaua.

1) A. Anni artikkel „Eesti biogr. leksikon“ II, lk. 234.

2) Ants Pauluselt saadud teade.

Jannsen oli lõbus ning rõõmus karjapoiss. Harva oli ta tõsine ja murelik.

12-aastasena pandi Jannsen kõster Kochi juurde kihelkonnakooli, kus ta kui vaeslaps hariduse omandas valla kulul. Koolis ta õppis erilise innu ja usinusega. Vändra kirjanduslikkude kalduvustega kirikuõpetaja Kõrber, märgates Jannseni väljapaistvat andekust ja kuulates ta ilusat lauluhäält, võttis noormehe hiljem enda juurde kutsariks. Kõrberi juures õppis Jannsen vabal ajal saksa keelt, samuti orelit ja klaverit mängima. Kasustades Kõrberi suurt raamatukogu, ta tutvus saksa rahvakirjanikkude teostega. Kõrberi õhutusel edenes Jannsen jõudsasti oma õpinguis keele, kirjanduse ja muusika alal.

Peale kõster Kochi surma a. 1838 valiti iseõppinud laulu- ja muusikamees Jannsen Vändra kõstriks. Kõstri kohustiste kõrval oli tal ülesandeks õpetada lapsi. Kõsterkoolmeistrina jätkas Jannsen saksa kirjanduse lugemist. Erilise andumusega ta luges vaimulikku kirjandust, mis kujundas ja arendas tema pietistlikke kalduvusi.

1843. a. alul nais Jannsen saksa soost põlvnenud, endise kõstri Kochi vennatütre Emilie, kes oli iseloomult uhke ja äge. Abikaasaga kandusid Jannseni elurõõmsasse kodusse Kochide närvlikkus ja haiglus. Samuti tekkis peale naitumist ainealine kitsikus, mis perekonna suurenemisega kord-korralt raskenes.

Koidula lapsepõlv. Jannseni tolleaegne elukoht — Vändra ühekordne kõstrimaja — asus umbes kilomeetri kaugusel kirikust, suure maantee läheduses. Kõstrimaja ümber oli õunaaed kauniste lillepeenardega ja eemal kõrge mets ning karjamaa. Samas kõstrimajas, millest tänapäevani püsinud vaid rohtunud vandament uue kõstrimaja kõrval, sündis 12. detsembril 1843. a. Jannseni esimene tütar Lydia (Lidie) Emilie Florentine, pärastise kirjanikunimega **Koidula**. — Isaliku rõõmuga mainib Jannsen tütrekese esimesi elupäevi: „Issand andis mulle tütre, kes on olnud juba enam kui kümme kuud minu rõõm, ja kelle sündimise järele mu armas naine jäi haiglaseks ning on seda veel praegugi.“ Tütar Lydia tõi küll perekonda õnnesädeluse, kuid abikaasa haiguse tõttu ei saanud Jannsen seda täielikult maitsta.

Emalt omandas Koidula saksa keele oskuse oma esimesil

eluaastail. Hiljem puutus ta kokku talulastega ja õppis isa kaasabil juba väikese tütarlapsena kõnelema ka eesti keeli. Koidula lapsepõlve lemmikpaigaks oli kõstrimaja aed. Seal ta vaatles imestusega lilledel puhkemist ja õitsmist.

Aga ta ei unustanud tülitamast ka oma head isa, kes usinasti töötas kirjutustoas. — Kord tulnud Koidula — nagu Jannsen ise jutustab — nukk süles tema juurde, sõnades küsivalt: „Isa, pai isa, kellele sa kirjutad?“ — „Ma kirjutan Eesti rahvale, mu laps, nende rõõmuks ja õpetuseks,“ kostis minna. . . „Aga, isa, kui sina pisukeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mind ka neile kirjutada ühe tillukese raamatu, isa, kas lubad?“ — „Ja muidugi, mu laps, sina oled ju Eesti lapselaps, kes sulle siis seda keelab. . .“

Kui Koidula oli viieaastane, võttis Jannsen tema koolitupa kaasa, et talle külalaste seas aegsasti jagada esimest õpetust emakeele lugemises ja kirjutamises.

Jannseni kirjanduslikud üritused. Kuna kõsterkoolmeistri väike palk ei võimaldanud perekonnale lähedat äraelamist, hakkas Jannsen a. 1845 katsejama kirjanduspõllul, järgides oma õpetaja Körberi eeskujul. Ta alustas oma toodangut uute eestikeelsete vaimulikkude laulude soetamisega, tõlkides eesti keelde vaimuliku laulukogu *Sioni-Laulo-Kannel*. Sellele järgnesid hiljem teine ja kolmas anne. Lauluraamatud oma selge, rahvapärase keele tõttu levisid kiiresti rahva sekka.

Aga Jannseni peapüüdeks oli eestikeelse ajalehe toimetamine. Tagurlikud valitsusvõimud ei annud selleks luba ja ta pidi esialgu piirduma perioodiliselt ilmuva juttudekogu *Sannume-toja* väljaandmisega. Mainitud teosega algas Jannseni pidev kirjanduslik tegevus. Vabanenud oma igapäevaseist ametitallitustest, ta põgenes oma kirjutuslaua taha, eestistas seal saksakeelseid jutte ja pani kirja mõned algupärased lood rahvaelust.

Kõige enam ta tõlkis saksa toleaege noorsoo- ja rahvakirjaniku Horni töid, mis sisult ja vormilt vastasid tema hingelaadile ja püüetele. Horni populaarse rahvaraamatu *Spinnstube* eeskujul, mis perioodiliselt ilmudes pakkus saksa rahvale mõnusat ja õpetlikku ajaviidet rahvalikkude jutukeste kaudu, toimetaski Jannsen oma juturaamatut „Sõnumitoojat“ rahvale rõõmuks ja õpetuseks (1848—1860). — Järelikult on „Sõnumitooja“ väljaandmise mõte laenatud võõrsilt. Samuti

on mitmed „Sõnumitooja“ jutud tõlgitud peaaegu sõnasõnaliselt Horni „Spinnstube“ järele. Jannsen on need lood püüdnud vaid kohastada eesti oludele ja on mõnel puhul lisandanud juttudele huumorit ja moraali.¹⁾

Vaatamata võõrale algupärale oli nimetatud juttudekogu väga loetav. Rahvamees Jannsen oskas oma elava ja rahvaliku väljendusviisiga tabada lihtrahva maitset.

Kuid kirjanduslik tegevus ei annud loodetud tulu ja Jannseni perekonna aineeline olukord jäi endiselt raskeks. Pealegi muutus Körberi ja Jannseni vahekord vaenuliseks. Endine aitaja ja ärataja hakkas kadestama oma kasvandikku, kes tubli haridustegelaseks oli võitnud rahva seas suure poolehoiu ja lugupidamise. Et Jannseni elu-olu raskendada, vähendas Körber köstri sissetulekuid, võttes omavoliliselt endale köstri leerimaksu-puud.²⁾ Säärane teguviis mõjus masendavalt Jannsenisse. Ta otsustas loobuda köstriametist Vändras ja siirduda kooliõpetaja-kohale Pärnu, lootes seal leida lahedamaid töötamistingimusi ja paremaid elamisvõimalusi.

Jannsen kooliõpetajana Pärnus. 1850. a. kevadel saabus Jannsen ühes perekonnaga Pärnu Ülejõe agulisse, Kalameeeste-külla. Seal ehitati parajasti koolimaja kaskaaluse maantee äärde. Samal sügisel valmis ehtis ja Jannsen asus sinna oma perekonnaga elama, pühendudes õppetööle. Ellukutsutud algkooli esimese juhataja-õpetajana hakkas Jannsen algõpetust andma sealsete talunikkude, popside, käsitöölise ja kalurite lastele. Ta oli **tubli ja hea kooliõpetaja**. Jutte ja lugusid ta oskas hästi ja elavalt jutustada, nii et õpilased kuulasid teda suure huvi ja tähelepanuga. Kelme ja hooletuid lapsi ta ei sallinud, neid ta käitles äärmiselt kurjalt ja karmilt.

Külarahva vastu oli Jannsen väga lahke ja vastutulelik. Kui keegi tema juurde läks nõu küsima, siis ta andis sõbralikult juhatusi ja seletusi. Ümbruskonna-elanikud austasid teda ja püüdsid talle oma kaasabi pakkuda põllutöös, võttes suurel arvul osa tema korraldatud talgutest. Aga tema abikaasa oli sõnaaher ja kõrk, ta ei rääkinud kunagi taluinimestega.³⁾

1) Pr. Torgi uurimustöö alusel.

2) Köster Rossmanni teade Vändra koguduse konvendi protokolliraamatu järele.

3) Leena Vimsonilt, Madis Kodaralt ja Jaan Mihhelsilt saadud teateil.

Koduseks keeleks Jannseni perekonnas oli saksa keel. Samuti kasvatati seal lapsi, eriti ema poolt, saksa vaimus. Seepärast jäid Jannseni lapsed, nende hulgas ka Koidula, Kalameeste-küla talurahva lastele võõraiks. Nende mängu- seltsilisteks olid sakslaste tütreid ja pojad.

Jannseni perekond kasvas Pärnu Ülejõeel perekaks. Tal oli 4 poega ja 2 tütar. Rohkearvulise perekonna ülalpidamiseks pidi Jannsen otsima endale kõrvalteenistust. Ta andis õhtupooliti eratunde ja pidas kooliõpetajana ka Ülejõe küla- vanema ametit.

Kuid Jannsen ei unustanud ka kirjanduslikku ala. Ta jätkas Pärnus „Sõnumitooja“ väljaandmist ja hakkas 1857. a. suvel toimetama *Perno Postimeest*, eesti esimest ajalehte.

Berno Postimees ehk Näddalileht.

Postimehhe esfimenne terretaminne.

1857.

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Bernardo Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Keif, mis sünnib ilma sees,
Uunnan teada sulle heats,
Et ka sinno rahwas teats,
Kuiida teif ma- ilma maad
Ellawad ja tetgetwad.

Altwaliffud kulutusjed.
Rigi käsjud; seädused,
Sündind asjad, mällestusjed
Ja teif teifed teädusjed
Sündfo siin, ehf teifes rüis,
Saad siin leida nende lifis,
Mis se firri teada annab,
Iggamehhe tätte kannab.

Kirritudest, laste tolist,
Põllo-õõst ja harrimisest,
Mitmest asjast, iggast poliist,
Ellajatte fastwatusjest:
Nende terwist, arsti-rohto,
Hädda aial abbi-õhto
Luggedes ja leiad siit;
Agga mitte ebba twiit!

Andfo nüüd siis Jummal juff'
Head meelt ja moistust ka,
Zoudu, rõmo, toidust kül,
Wagga ello ellada;
Jummal jaatto armust ka,
(Sedda pean sowima:)
Et, tui torra sõbraks same —
Hästi kauaks sõbraks jäme. —

Perno Postimehhe peaülesandeks oli esitada teateid ja sõnumeid kodumaalt, võõrsilt, kiriku- ning koolioludest ja paganaist. Nimetatud sõnumeis anti rahvale näpunäiteid majapidamise ja põllunduses, äratati huvi koolihariduse vastu, virgutati laulukooride asutamist, jagati tervishoidlikke õpetusi ja õhutati päriskohtade ostmise mõtet. Peale praktiliste õpetuste pakuti lugejaskonnale mõnusaks ajaviiteks huvitavaid jututisi ja jutujätke. Aga poliitilised kirjutised puudusid täiesti.

Jannseni toimetatud *Perno Postimees* levis kulutulena eesti suitsutaredesse. Lehelugejaid leidis mõne aasta möödudes üle paari tuhande. Jannsenile tõi *Perno Postimees* küll ülemaalse ajakirjaniku ja rahvamehe kuulsuse, kuid lehe toimetamistöö ei annud talle hädavajalikku tulu, sest ajalehemüügist saadud sissetuleku võttis endale lehe väljaandja Borm, makstes toimetajale vaid ühe kümnendiku.

Koidula koolipõlv. Väandra metsapõuest pääses Koidula oma seitsmendal eluaastal merelähedasse Pärnu alevikku. Mõõdunud olid ta muretud lapsepõlveaastad. Eluhallus kipus tumestama tema lapselikke rõõme. Koidula ei saanud enam vabalt väljas mängida, sest ta pidi hoidma lastetoas oma nooremaid vendi ja haiglasele emale abiks olema majapidamises. Talle ei jäänud tundmatuiks ka vanemate perekondlikud tülid ja lahkkelid.

1854. a. augustikuus astus Koidula Pärnu saksakeelsesse tütarlastekooli. Oma andekuse ja usinuse tõttu ta edenes õpinguis kaunis hästi. Eriliselt avaldusid Koidula harukordsed võimed ta kirjalikes töis, mis olid meisterlikult kirjutatud. „Tema kirjatöö loeti kord kogu klassile ette, kuna kooliõpetaja tähendas: „Siin sa näitad, mis võid.“¹⁾

Koidula koolitunnistused kuuluvad parimate hulka, neis leiduvad ainult mõned rahuldavad hinded. Kogu kooliaja kestel on ta ülespidamine *hea* ja *väga hea*; tähelepanemise hindeiks on: *mittevirk*, *usin*, *hea*, *võiks usinam olla*, *aiva hoolas*, *mitte alatiselt hea*, *väga hea*, *hea*, *väga hea* jm. Õppeained on hinnatud enamasti *väga hea* ja *hea*'ga. Harukorral esinevad üksikuis aineis rahuldavad hinnangud, nagu: „Annete poolest võiks edu parem olla“; „Kui usinus andeid vastaks, oleks edu suurem“. — Üldiselt osutavad koolitunnistused, et ainult mõnes nooremas ja keskmises klassis pole Koidula õppimise ja tähelepanemisega oldud täiesti rahul. Nähtavasti takistasid ta õpinguid kodused rasked olud. Kuid enamik ta tunnistustest, eriti viimaseis klassis, on **väga head**.²⁾

1) Aino Kalda „Tähelend“ lk. 45.

2) Koolitunnistuste-raamatud (1853—1858 ja 1858—1861) Pärnu Lõuna Tütarlastegümnaasiumi arhiivis.

Lydia Tammisen.

Häuslicher Fleiß.		Fortschritte.
Religion	} sehr gut.	sehr gut.
Deutsch		
Russisch	gut	gut
Französisch	sehr gut.	sehr gut.
Geographie	} sehr gut.	sehr gut.
Geschichte		
Rechnen	—	sehr gut.
Naturgeschichte	} sehr gut.	sehr gut. K.
Naturlehre		
Zeichnen		
Schreiben		Wen aben.
Handarbeiten	—	sehr gut.

Lydia Koidula tavalisemaid koolitunnistusi.

(Tunnistus 1859. a. II semestril.)

Koidula, kes oli koolitüdrukuna lihtsasti rõivas-tatud, ei meeldinud teistele kaasõpilastele. Nad kohtlesid teda üleolevalt ja jagasid talle isegi pilkavaid märkusi. Ainsaks südamesõbraks oli Koidulale lühikest aega Lilly Suburg. Viimane laenas kaasõpilastest hüljatud Koidulale raamatuid ning muid koolitarbeid ja käis teda külastamas. „Ühel õhtul, kui mõlemad tütarlapsed istusid Jannseni korteris vanal rudiseval sohval, — ema oli haiguse pärast Tartus, — luges Koidula seltsilisele ette oma esimese saksakeelse luuletise. Meelehärdus oli suur ja mõlemapoolne, tütarlapsed istusid otse liigutatuina teineteise kaelas. Mõju lisis veel see, et Koidula jutustas, isal olevat nõu luuletist eesti keelde tõlkida ja trükkida lasta!“¹⁾ Kahjuks katkes see südamlük sõprus järsku Suburgi ema kategoorilisel nõudel.

Nagu eespool viidatud, kirjutas Koidula koolipõlves saksakeelseid salmikuid, mis valmistasid rõõmu talle endale ja isale. Jannsen, märgates tütre kirjanduslikke kalduvusi, rakendas varsti tema töösse kirjanduspõllul. Esialgu kirjutas Koidula oma isa töid puhtalt ümber, hiljem ta tõlkis juba iseseisvalt saksakeelseid jutustisi eesti keelde. Oma isalt Jannsenilt omandas Koidula ladusa keele ja humoristliku jutustamisande.

1861. a. detsembris lõpetas Koidula Pärnu tütarlastegümnaasiumi ja omandas selle järgi Tartus õiendatud eksami kaudu kodukooliõpetajanna õigused. Järgneva aasta suvel ta oli Pärnus leeris.

Kooliaastail kujunesid Koidula iseloomujooned ja algasid ta kirjanduslikud üritused.

Ülesanne 40. Missugused iseloomujooned päris Jannsen oma vanaisalt ja emalt? Jälgige Jannseni haridusteed, võrreldes seda Kreutzwaldi omaga. Millest oli tingitud Jannseni perekonna majanduslik kitsikus? Iseloomustage Koidulat lapsepõlve- ja kooliaastail. Harutlege „Postimehe esimest teretamist“ sisuliselt.

2. J. V. Jannseni jututoodang.

Jannsen on eesti populaarsemaid jutukirjanikke 19. sajandi keskpaigu. Kösterkoolmeistrina ja ajakirjanikuna ta puutus talurahvaga alaliselt kokku. See-

1) Aino Kalda „Täheleand“ lk. 47.

pärast ta tundis hästi rahva hingeelu ja teadis, mis-sugused lugemispalad erutavad hulkade lugemisnärv. Oma harukordse vestlusande ja südamliku huumori tõttu võitis ta endale tuhandeid lugejaid. Jannsen ei kirjutanud hooti, vaid vahetpidamata. Pidevalt ta oli oma perioodiliselt ilmuvate väljaannete kaudu ühenduses lugejaskonnaga. Rahvas omakorda suhtus Jannsenisse kui heasse õpetajasse ja parimasse sõbrasse.

Oma jututoodanguga taotles Jannsen nagu tema eelkäijadki rahva valgustuslike eesmärged. Ta tahtis rahvast heatahtlikult õpetada ja kõlblalt kasvatada. Nende eesmärkide saavutamiseks ta põimis jutusündmustikku sageli moraali juhisteid. Viimaseid ta suutis mõnel puhul nii lähedalt siduda üldtegevustikuga, et nad ei tundunud üleարստետena, vaid loomulikkude järeldustena.

Jannseni jutud on ilmunud *Sannumetoja* seitsmes vihus, jutukogus *Püssipappa essimesed külla-Juttud külla rahvale* ja nädalalehtede veergudel. Kogusummana ta on kirjutanud 224 juttu, neist suurima osa tõlkides saksa rahvakirjaniku W. O. Horni juttudekogude järele. Tõlgitud juttudest on mitmed ajaloolised tooted, nagu: „Vürst Menšikov“, „Rootsi Raudpea“, „Saardami linna puusepa sell“ jts. Kuid enamik Jannseni eestistatud jututoodangust on õpetlikku ja humoriga segatud laadi. Säärased külajutud „olid Saksamaal 19. sajandi keskel moes. Seal kirjeldati külaelu realistlikus toonis, kuid idealiseeriti seda õpetlikkuse ja sentimentalismi lisandamisega.“¹⁾

Algupäraseiks tooteiks peetakse Jannseni üldtuntud jutustisi *Ma Targad* ning *Uus wariser* (1860) ja teisi vähemaid jutujätke. Mainitud juttudes kujutatakse ebausku, ühiskondlikke pahesid ja iseloomulikumaid tüüpe külast.

Uus wariser ehk ilma kõrtfiita ja kõrtfiiga külla. 1860.

I

... Korwi külla oli metsa külla, 8 wersta postmaanteeft, 12 wersta mõisast kaugel; sebdafama wäärt maad oli ta firifo ja — firifo kõrtfi. Omma igapäiſe ello poleft ollid Korwi rahwas õppetaja meleft teige parremad: wannad ja nored mõistfid ja armastafiwad Jummalat fanna, tüfti

1) A. Jürgensteini kirjutis „Eesti biogr. leks. II“, lk. 168.

egga rido ei peetud, kohtokäimist egga kiusoiamist ei sallitud, pulmad ja warrud peti wiisi pärrast ja firriko te olli tallatud; agga firriko förttimehhe melest ollid nemmad feige pahhemad: wina ei jodud, tühja lorri ei aetud, kaarta ei lödud ja förtsi te olli üsna rohtund. Waese wäljasamisje pärrast ollid feik perremehhed rendi peäl. Urwa käisid töpawal ommast küllast wäljas: paar korda moisas, paar korda linnas, sellega asfi otjas ja sest olli küllalt. Jõuatakad perremehhed ollid ennamiste feik, olli leiba je leiwaförwast ning ta omma rahhatoppil asjawahhendamiseks futrus. Et ühhe Korwi perremehhel 10 lehma, 3 pari tö-härgi, paarfümmend lammaast ja 4 hooft olli: se polnud immeasfi middagi. Agga nad mõistfid ta nifugufid fanno, mis waesust maiast emal hoidwad ja warra kaswatawad.

„Ohho! — üttele monni — mis siis wigga rikkats sada, kui nad noiad ollid ja fanno moistfid.“

Pea, pea, söbber! Nifuggufid fanno moistame meie feik, eht peafime moistma: „Te tööd ja pallu Jummalat“ — se olli Korwi rahwa noibus, mis wannad moistfid ja lastele õppetafid. Mis igga üks isje tahtis, sedda ta feifele sowis ja minno melest peaks fesuggune tartus ristiinnimeste seas tuttau asfi ollema. Korwi rahwas moistfid sedda, mõnni kül ennam, mõnni wähhem, feik innimesjed polle ihho egga hinge poleft ühhe pitkusjed; agga üleülfje läfjid Korwi külla osjad löbbufast eddafi, kui nad iggal pool jubba nenda lähhäks ja Korwil ta nenda ollefid j ä n u d . . .

II

Matfi Peetri l ellas sel aeal Maddis SALLE, üks tasfane jummalakarilik mehhe, kes kellegi lapse peale ei läinud, kui tedda rahhul peti. Ta naene Marri ja wiis last hingafid jubba kümmefond aastat firriko aedas ja tüttar An olli ta ainus lapsje warra, kedda ta jummalakaritusjes kaswatas. Tesft naift wötta Maddisje südda ei kannud; ta wöttis pärrast Marri surma, kus An alles 10-aastane olli, ühhe ellatand lesje naese perrepiddajaks ja nenda olli ta tännini läbbi aianud ja tüttart kaswatand. Wiggi 10 aastat olli nimmetud lesje naene Maddisje maia tallitust teinud ja An tedda, nago omma emma armastanud; agga nüüd tulli, mis keigil tulleb: ta surri ärra ja maeti mahha. Mis nüüd heaks nõuts? Mis muud, kui An pididi perrenaese rangid oma laela wõtma. Maddis isje olli jubba mõnda aastat keddur, kühheja innimenne, kes paljo hinge tagga ei fanud ja haigus teeb 50 aastase mehhe seitsmekümneseks. Olli se immeasfi, kui tal ta mõnni kord mõtted wäimehhe peäle löid? Perremeest olli tarwis, An olli selle ealinne — mis ta pididi otama? peäle sedda ei seifa saialeib ja nored tütarlapsed muidogi mitte kaua wärsked, ja se temp pididi ommeti ta tehtud sama. Aga kedda wötta? — Mitmed

Korwi külla poisid niipasid küll keelt Anne peäle, agga kaup ei tahtnud fündida; ei olnud ommats lodud.

Sel aial juhtus nüüd, et L u h h a kõrtsimehhe kolmas poeg, J a k o b W ö r k, postmaantee ärest, liiskowõtmise pärrast koddowäi kohta otfis ning Matfi Peetri Annest kuulda sai. Warfi olli mees Korwil, watas Anne ja näitas ennast Annele ning otas, kas südda lustib. Ennäh, lustis jah? Jakob tulli üks ford — faks ford — kümme korda ning igga ford ütles ta südda: se ta on! Jakob olli wäjaspidi kenna priske pois, nago noor kuust, pealegi ni tassane ja lahke, mis seal immeks panna, kui Anne südda ta tiffuma hakkas ja Wanna Maddis mõistis peagi ärra, kust tuul puhhus; agga ta ütles: „Armas tüttar, ma näen küll, kuidas loud on; agga ma usfun, et se mitte korda ei lähhä. Jakob on sure maantee äärise kõrtsimehhe poeg: mis õnne se meile toob?“ — Jah, nenda rätis isja, agga tütre südda löi jubba teist luggu ja on tütarlapse südda ford tiffumas, siis on mõistlikud sannad ennamiste wette wisatud. Jakob mõistis ja teadis ka, et raswaga tihhased pütatse ja teggi nenda. Ta warrastas esmalt Anne ja pärrast wanna Maddise süddame tatta peäle, ja jenna polnud tal muud tarwis, kui et mõnneks aiaks lamba nahha hundi selga tombas. Tulli ta Korwile (ja sedda teggi ta nüüd saggedaste), siis olli nii tassane, ni wagga ja lahke, nago polleks ta siit turjast maailmast olnudte; ta norrutas pead, pöritas filmi, hoidis käsfi ristis ja õhtas ni süggawast, naggio eht warifer. Tulli jut kõrtfideest, winast, kaardilõmisteft eht muist pahha asjust, siis teggi Jakob, kui olleks tegi tale kewa wet kaela wistanud; ta ei tahtnud seft „uskumata mailma laste pimedusse tenistusseft“ midagi kuulda egga nähha; ta tahetses ja õhtas allati, et kõrtsimehhe poeg olli ja seal paikus pididi ellama, kus temma süggune wagga mees head ei kuulnud egga näinud; ta kitis Korwi ello taewast sadil ja ütles, et ta südda tedda nago ahhelattega selle külla pole tombada, kus kõrtfist ja „mailma käärrast“ kaugel, üht „waitist pühha ello“ woiks ellada.

III

Nenda hakkas kui lõpma ja süggise kätte jõudma, ilmad läksid willumaks, agga Jakobi waggadus pääw pääwast ifka pallawats. Matfi Peetril olli ta jubba ammo tuttaw mees ja — mis ma seft salgan? — Anne tuwwi filmad watafid hea meelega ta peäle. Illust meest tahhab jo igga tüdruk ja kui mees hea ja wagga peäle on, nago Jakob Wörk olli — no sedda parrem.

VI

Suiste esimesese pühha hommiko oli wägga illus ilmata; soe ja wagga; kassed lehtafid, tommingad õitsefid, kaggud kutfufid, päsolesed laulfid toa harja peäl ja aiateiwast, et lust oli kuulda . . .

Rus warresid kous on, senna lendab weel teifi jure. Mitto ei teäd-
 nud isfegi, mis neid Matji Beetrite aias, ogga nad läfsid ommeti, sest et
 teised ka läfsid ja esimesse pühha õhtul olli Korwi külla norem rahwas
 jubba teif Matji Beetrit kous . . . Teisel pühhapäwal olli weel ennam
 rahwast kous ja mönni wannem ka jubba noorde seas nende nalja wata-
 mas . . . Kolmandamal pühhal 'olli asji weel parrem. Pea teif külla
 olli Matji Beetrit kous . . .

VII

. . . Jani laupäwa õhto olli kääs. Tõrwa ton põlles pleekaja tagga
 wäljal kusuße ofas, pleekaed kubbises innimesse täis, wiol tiifkus ja torropil
 ürgas: „Küllilu, küllilu, külliluuuu! säreluuuu — säreluuu!“ ja wahel
 sekto: „Teine küllilu, teine särelu, — teine wiiktinnas, teine labbakinnas, —
 teine sukafäär, teine wanna pöid — uuuu!“¹⁾

Eest ofa wahtisid Korwi tüttarlapsed sedda teif, kui immeasja. Lühha
 Kaie, Maie ja Rinut läfsid tige peäle. Oh sa pärdil, kui illuste nemmad
 laulsid! „Kasite ja kasite!“ tulli igga sanna järrel, muud mul ennam
 meles ei olle; agga illus ta olli, muido ei olleks Korwi tüdrukutte suud
 mitte wet jooksnud. Mäga möda läks üks ja teine ka tige peäle. Oh, oh,
 kui se süddame löbbisema aias! „Kadri, Madli, Els, tulge katfuge ka!
 Egga teie figelaua külge finni ei jä! Tõnnist Jürrit figutawad — tasja,
 tasja!“ üks, kaks, kolm — Korwi tüdrukuttel oli tige ammet kääs, nago
 seal wilja maggo suus. Pil ürgas, tiif kääksus, külla neiud laulsid — mis
 Korwil ennam tarwis olli? — Jah, agga pil, illus pil jookfis üsta mahha.
 Kige himmo olli täis — lähme rehhealla! Suur rehheallune olli puh-
 tats pühhitud, möda seinä äärt nored kassjed pandud, kaks suurt lattert
 rippusid laudi al — mis siin wigga . . . tantfida? Mäga kes mõistis Korwil
 tantfida? Jakob omma õe Kaiega olli esfinenne paar, pärrast Maiega,
 pärrast Rinoga, kunni pea suitfis, forda möda aitasid Wioli-Mart ja Torro-
 pilli-Pärt ka sekka. Korwi poisid ei mõistnud, agga mis tal ees on, eks
 katfume! Eest ofa läks hulluste küll, agga sam sammult parremaks ja
 pärrast nenda, et

„Hiir hüppas, kaks kargas,

Wanna karro löi rummo“.

Tüdrutud ei tahtnud naljalt platsi tulla. Mäga mis eest fiis Kaie,
 Maie ja Rinut seal ollid? Teine lestasjalg Jaab teise ikka wimats pör-
 mandale. Korwi neiud tantfid küll esmalt nago lambad haige jalgega,
 agga tüdrukuttel on, nago olleks neil paggan jalgus, nad katfuwad ja
 õppiwad, kunni waltfiwad, nago tulispast pörmandal. Nenda Korwil ka.

1) Tunnen mõnda kohta, kus need sannad wägga tutwad on.

Jakob, meie endine wagga Jakob, olli mees neid õppetama, ühhe wöttis, teise lastis ja ennego puhte kätte tulli, mõistisid Korwi tüdrukud . . . tant-
sida, ehk kui sedda mitte, siis olli neil tantso himmo kã ja sepärrast õerus
Jakob käsfi ja kihheses : sedda ma tahtsin!

VIII

Sest Janipäwast sadit olli Korwil nago püsti kurrat lahti. Mehhed
hakkasid joma, kaarta löma, riidlema, ja karwopiddi kistuma; naesed õppi-
sid meestest ammetit, läksid ka aiawiteks Matsi Beetrile, mektsisid esmalt,
rüpasid pärrast, laffusid wimaks, nago weised. Poisid läksid häbemattaks,
tüdrukud retkits, elfinud lapsed tekkisid Korwile, kust neist enne tegi ei tead-
nud. Laiskus ja holetus ja nende järrele waesus ja nappus tulsid uksest
ja aknast sisse. Jummalä sanna ei prugitud enam, pühha päwa ei petud
ennam, kirrikus ei käidud enam, tööd ei tehtud enam ehk tehti joobnud
peaga. Pari aasta pärrasti hakkasid maggasiinist leiba toma, jälle
pari aasta pärrast tehti jubba parile oksjon. Kuus aastat läksid möda ja
tahheksa uut perremeeft ollid jubba wannade asfemele tulnud ja ütsti neist,
tes lahti sanud, ei pannud sedda ennese egga wina süüks, waid Jummalä
nuhtlusseks, mis wasto innimenne ei wõi parrata . . .

Jutustis „Uus variser“ kuulub realistlikku laadi
külajuttude hulka. Külaelu on kujutatud selles teoses kau-
nis tõetruult ja asjalikult. Kuid tegelaste iseloomustamisel
ja ühiskondlikkude olude kirjeldamisel on satutud liialdus-
tesse ja väheusutavale pinnale, mis jätab jutust pealis-
kaudsuse mulje. Ka õpetlik ja moraliseeriv
tendents on „Uues variseris“ liiga esiletikkuv ja väljapaiste-
v. Näib nagu Jannsen on tahtnud lugejaile esineda enam mo-
raalijutlustajana kui jutukirjanikuna.

Seda teost lugedes meelestuvad tahtmatult Arveliuse
ja Holtzi jutud. Niivõrt lähedane on „Uus variser“ sisult
ja keelelt meie esimestele õpetlikkudele jutujätkudele. Ta
erineb neist vaid oma laiaulatuslikkuse ja haruldas-
elt **ladusa** väljendusviisi poolest. Eriti tõstavad vaadeldava
jutu stiili **kujukust** ja **pildirikkust** huvi-elustavad rahva-
pärased võrdlused ja metafoorid, millistele on
omane sageli humoristlik värving.

„Kujundite ja naljadega maitsvaks tehtud Jannseni kõne
meeldib igauhele ja ei lähe iialgi igavaks. Tema keel on
rahva keel, tema nali rahva nali.“¹⁾

1) K. A. Hermannini „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 406—407.

Jannsen kirjutas **esimesi eesti külajutte**, sellega olles eeskujuks järgnevaile algupäraste külajuttude kirjutajaile, nimelt Jakob Pärnale, El. Aspele ja teistele. Oma rikkaliku jututoodanguga ta äratas huvi kirjanduse vastu laialistes hulkades, sest ta juturaamatud ja ajalehenumbrid olid loetavamad lugemispalad ärkamisajal. Nad pakkusid lugejaile mõnusat ajaveedet ja kasvasid ning harisid rahvast.

Jututoodangu kõrval jäävad varju Jannseni näidendid ja luuletised. Tema väärtuslikum luuletis on meie vabariigi **hümn** *Mu isamaa, mu õnn ja rõõm*, mis on tõlgitud soome-rootsi luuletaja Runebergi laulu *Maamme* järele.

Ülesanne 41. Kirjeldage Jannseni ja lugejaskonna suhet. Kust on pärit „Uue variseri“ aine? Käsitlege „Uut variseri“ kirjaviisilt, keelelt ja sisundilt. Leidke näiteid võrdluste ja metafooride kohta. Võrrelge „Uue variseri“ stiili Arveliuse ja Holtzi väljendusviisiga. Iseloomustage „Uue variseri“ tegelasi. Missugust moraali esitab see teos?

3. Rahvuslik kevad.

Eesti Postimeest toimetamas. Osalt majanduslikel põhjusil, osalt ideelistel ülesandel lahkus Jannsen oma perekonnaga 1863. a. detsembris provintsilinnast Pärnust ja asus kultuurikeskusse, ülikoollinna Tartu elama. Kiiresti ta nõutas ajalehe väljaandmise loa ja hakkas toimetama ning omal kulul välja andma sama aasta lõpul ülemaalist ajalehte **Eesti Postimees**. Jannseni uus nädalaleht levis ruttu talurahva seas. Alul oli lehel 1700 lugejat, aga nelja aasta pärast juba 2800 lehetellijat. Lehe rohkearvuline levik kergendas tunduvalt Jannseni perekonna ainelist olukorda.

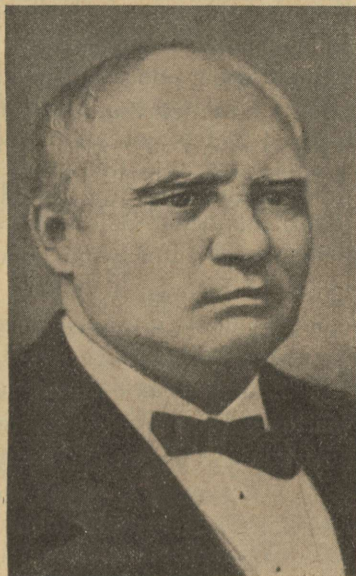
„Eesti Postimehes“ avaldas Jannsen peale tavaliste sõnumite ja teadete ka artikleid rahvuslikest ja poliitilistest küsimustest. Ta ise kirjutas tagasihoidlikult, kuna tema kaastööline C. R. Jakobson arvustas ägedasti siinseid kooliolusid ja nõudis uuendusi. Nii omandas Jannseni toimetatud nädalaleht poliitilise värvingu ja kujunes varsti eesti rahvuslike ja hariduslike püüete ning aadete kandjaks.

Koidula töötas lehe toimetamisel käsikäes oma isaga. Ta oli viimasele alatiseks abiliseks. Koguni suurem osa toimetustööst lasus Koidula õlgadel. Jannseni parem käsi oli haige, ta ei saanud ise kirjutada. Tütar Lydia pidi tema ar-

tiklid ning teated etteütlemise järele üles kirjutama. Peale selle oli Koidula ülesandeks parandada trükipoognaid, pidada kirjavahetust lehe kaastöölise ja tellijatega, kirjutada aadresse ja ära saata lehti postiasutisse. Sageli tuli tal töötada hommikust keskööni puhkamata ja söömata. Ta ise kirjutab oma suurest töökoormast järgnevalt: „Olen oma isa vanem laps ja ainus abi tema töö juures... Ma ei ole võinud peatuda ega puhatagi, — olen pidanud tööd tegema nagu sulane adra taga või õigemini hobune adra ees... Juba paar nädalat ma ei leia õõ und..., hommikust kell 6 kuni vahel keskööni Postimehe talituse laua taga istudes.“¹⁾

Ülejökäiva töö tõttu lebas Koidula vahetevahel haigevoodis. Aga ta ei lakanud töötamast, sest ta helitas endas suursugust mõtet, et elu kohustab teotsema ühiskonna heaoluks. „On olemas tõsine jumalanna, kelle mustad, käsivad silmad võivad vaadata ometi nii rõõmsalt: Kohustus. Need silmad, — nad vaatavad mind juba mõni aeg nii väga tõsiselt“,²⁾ — nii kirjutab tööst tüdimatu Koidula, olles haaratud kohusetundmusest.

Koidula luuletiskogud. Tartus algasid isa Jannseni mõjustusel Koidula isamaalised harrastused. Tiivustunud rahvuslikest äratushäalist, pühendus Koidula eestikeelsete luuletiste loomisele. Luuletamisel oli talle esialgu teenäitajaks

J. V. Jannsen.

1) Aino Kalda „Täheleend“, lk. 80—81.

2) Sama, lk. 82.

koolis õpitud saksa biedermeierlik luule, milles ülistati perekondlikke voorusi, jumalakartlikkust, süütut lapselikkust ja vaikset loodusidüllit. Sellest vaik-elu meeolust kantuna kirjutas Koidula oma esimese luuletiskogu *Waino-lilled*. Teos ilmus anonüümsena a. 1866 „Eesti rahva heaks meeleks“. Jannsen kirjutas omalt poolt südamliku soovitusena „Eesti Postimehes“: „Need finnatsed *Waino-lilled* tõlbaksid küllalt ka jaksate roht-aeda, sest sealt noppime jaggedaste palju sandimaid . . . *Waino-lilled* aga näitavad seda olevat, mis olla pehme süüdamega laps ilusjas lille aedas oma armsa emmaga rägib, kui taeva Isja armotarkust imeks paneb“.¹⁾ — Kuna luuletiskogu autor Lydia Jannsen ei usaldanud oma nime avalikkusele teatada, nimetas C. R. Jakobson, kes ta mõned luuletised avaldas oma lugemisraamatus, noore kirjanetsi *Koidula*'ks.

Enamik *Waino-lilled* luuletistest on kunstiliselt vähese väärtusega. Siiski ei saa mainimata jätta, et selles kogus kõlavad esimesed isamaalised lauluhelid:

Eestima, Eestima —
 Kes mind võtnud üleskastvata!
 Eesti leib, mull' üffi maggast maitjed —
 Eesti piir, mind üffi kindlast' faitjed —
 Täanno Isjale! et terreta'
 Võin find jälle, kallis isjama!

„Ei olnud veel keegi enne seda eesti mullale nuttes suud annud. Ei keegi kätt taeva poole tõstes töotanud: „lial enam sust ei lahku ma. Isamaa, mu kallis Eestimaa!“²⁾

Aga erilise innustuse ja imetlusega tervitati Koidula teist luuletiskogu *Emmajõe Öpik*, mis ilmus aasta hiljem (1867). Selles kogus väljendusid Koidula kõrgelennulised isamaatundmused.

„Emajõe ööbikus“ esinevad luuletised olid, nagu C. R. Jakobson „Eesti Postimehes“ kirjutas: „Eesti viisid, eesti

1) „Eesti Postimees“ nr. 24, 1866.

2) Gustav Suitsu eessõna „Kogutud luuletustele“, lk. IX.

südame sügavusest välja keenud, . . . mis nii vägevasti mu südamesse tungisid, et sest ka teistele pean jutustama . . . Tõesti, toogu eelolev aeg, mis ta toob, kuulsaid laule ja laulikuid — ülal-nimetatud laulud kõlavad ja elavad ikka nende kõrvus, kuni elab eesti keel.“¹⁾

C. R. Jakobson ei eksinud, kui ta oma esimeses vaimustus-tuhinas nii kõrgesti hindas Koidula isamaalüürika väärtust, sest neis kehaastusid kangelasloo „Kalevipoja“ ilmumisel äratatud rahvustundmused. — Eesti rahvusromantika võis nüüd puhkeda ja liikuma panna suuri rahvahulki.

Esimene eesti laulupidu. Algava rahvusliku liikumise juhiks oli energiline ajakirjanik ja rahvamees J. V. Jannsen. Ta rakendas töösse eesti noored haridustegelased ja asutas kultuuriliste ning majanduslikkude ülesannetega seltse, nagu eesti lauluseltsi „Vanemuise“ (1865), Eesti Põllumeeste Seltsi (1871) ja Eesti Kirjameeste Seltsi (1872). Aga tema suurimaks ja raskeimaks ettevõtteks oli esimese ülemaalse laulupeo korraldamine.

Jannseni ettevõtlikkuse tõttu õnnestus laulupidu hästi. Lauljaid ja kuulajaid kogunes esimesele eesti laulupeole, mida peeti 1869. a. juunikuus Tartu Toomi varemete läheduses, kõigist maanurgist suurel arvul. Kokkutulnud rahvahulkade vaimustus oli kirjeldamatu, kui nad kuulsid 762-pealise koori võimsaid isamaalaulude helisid.

„Igaüks tundis, et rahvas oma üldsuses oli ärganud, et see polnud enam hulk üksikuid isikuid, kes elasid ise-kildkondades ja kogudustes üksteisest eraldatuina ning askeldasid oma viletsais peatoiduse muredes, vaid et oli olemas üksmeelne eesti rahvas.“²⁾

Saabunud oli eesti rahvuslik kevad, täitunud olid Koidula isamaalised unistused ja teostunud Jannseni ammuigatsetud mõtted.

Jannseni kodu kultuurikeskkohana. Rahvuslikul kevadel vaibusid hetkeks lahkeliid eesti haridustegelaste vahel. Meie ideelised kultuurikandjad tundsid end vastastikku sõprade ja liitlastena. Nad püüdsid üksteist toetada rahvuslikus kultuur-

1) Lühendatult „Eesti Postimehe“ järele, nr. 29, 1867.

1) Dr. H. Rosenthali muljed, vt. Aino Kalda „Täheleand“, lk. 109.

töös ja olla omavahel tihedas kontaktis. Ühiseks kogunemiskohaks toleaegeile rahvajuhtidele oli Jannseni maja Tartus,

Lydia Koidula.

tiigi tänavas. Seal võis näha külalistena mitmel puhul meie nimekamaid rahvustegelasi, nagu C. R. Jakobsoni, Fr. R. Kreutzwaldi, Jakob Hurta ja paljusid teisi. Seal viibisid ka hõimlased Soomest ja Ungarist.

Külalisi koheldi Jannseni mugavas kodus südamlikult. Jannsen lõbustas seltskonda humöristlike kude jutuvestetega ja Koidula köitis võõraid oma kõne tundesügavuse ja huvitavusega. Ülevas meeleolus veedeti aega ses vaimses keskkonnas, harutledes rahvusküsimusi ja plaanitsetes tulevikukavatsusi.

Tol ajal oli Jannsen kõigis ettevõtteis algataja ja teostaja. Erilise hoogsusega ta töötas „Vanemuise“ teatri-

ja lauluseltsis. Ta juhatas koorilaulu ja korraldas näitemänge. Rahvast käis teatris rohkesti. Koguni Väandrast tulid Jannseni sugulased ja tuttavad teatrietendustele. Rahvamees Jannsen võttis oma kauged külalised ülilahkesti vastu. Ka nemad — liht-taluinimesed — leidsid mõneks päevaks ulualust ses kodus majas.¹⁾

Ent missugused muljed jäid külastajaile Jannsenist ja Koidulast? — Jannsen oli neil eluaastail täis elujõudu ja ettevõtlikkust. Vaimustusega ta kõneles teatrist ja rahvahariduse edendamise vajadusest. Ta oli väga rõõmus ja lustiline mees. Sageli oli ta poolviltune suu nae-

1) Elise Jannsenilt saadud teated.

rul.¹⁾ — Koidula oli väga ilus ja vaimukas. „Harva valab loodus oma iluandeid nii rikkasti kellegi inimese peale välja, kui seda Koidulale oli sündinud. Tema oli ärarääkimata vaimurikas naisterahvas. Tema terve isedus oli nagu luulelist õhku täis. Iga sõna, mis ta suust kuulus, oli enne nagu iluduses valatud.“²⁾ „Ta heljub mu mälestuses mingi rahvavaimuna, põleva lendtäheena oma rahva taevas.“³⁾

Külaskäik Soome. Ärkamisajal elustusid ka hõimuaated ja -tundmused. Esialgu toetasid eestlased ja soomlased teineteist rahaliselt nälja-aastail. Rahasummade saatmisel tekkis Koidula ja soome ajakirjaniku Almbergi vahel kirjavahetus, mille tõttu lõpuks teostus Jannseni perekonna ammune kavatsus — külaskäik Soome.

1871. a. juulikuus matkasid Jannsen ja Koidula Soome. Sealpool lahte tervitasid neid südamlikult soome rahvusliku liikumise juhid Lönnrot, Snellmann, Almberg jt. Külaliste auks korraldati suurejooneline pidu, mis kestis läbi öö päikesetõusuni. Peol hinnati ülistavalt Jannseni ja Koidula rahvuslikku tegevust. Siis sõideti Sise-Soome ja imetleti tuhandejärvede-maa kaunist loodust.

Koju saabunud Soomest, luuletas Koidula neljast osast koosneva tunderikka hõimulaulu *Soome sild*.

Mälestused.

Jälle tõused vaimu ette,
Kaljuvalla kallis rand!
Jälle purjed lahe vette
Mälestuse lootsik kann'd!
Jälle järve niiskeil harjul
Lendab tuule vägedel,
Sügavama hiie varjul
Hõiskab kõrgeil mägedel.

Sinu Koitu näen loitvat,
Soomi, jälle taeva all!
Näen sinu mulda toitvat
Välju, orge madalal!
Valendades mäest maha
Kuulen koski vahuvat,
Näen lootes sirbi, saha
Sinu süle tahuvat.

Ja sa kujutad mull' kätte
Oma poja ustavust,
Ja sa ehitad mu ette
Oma tütre kaunistust.
Õigus sinu linna oda,
Tõde sinu talu taim:
Nõnda ehitasid koda,
Valvab teda sinu vaim!...

Soomi, Soomi, ei sa kao
Meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jao
Jätsin hinge idadest!
Sigi, sirgu, sugupinda!
Sõlmitud meil südamed:
Issand ise jagab hinda,
Et meil kokku käivad teed!

1) Elise Jannsenilt saadud teated.

2) K. A. Hermannini „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 415.

3) Soome prof. Aspelini kujutis, vt. Aino Kalda „Täheleand“, lk. 121.

Koidula matkamuljed olid niivõrt elavad, et ta pidi igatsevalt tagasi mõtlema Soomemaale. Ta ei suutnud unustada Soome järvi, kaljusid, männimetsade tumedat rohelist ja usstavate silmadega, tõsise, tugeva ning kindla loomuga soomlasi¹⁾. Lembetuul läbis ta õnnerikast südant. Armastustundmused ärkasid Koidulas „Uusi Suometari“ toimetaja Antti Almbergi vastu. Kiiresti valmis südamik kiri, millele ta ootas kärsitusega vastust. — Hõimusõbralik kiri saabuski, kuid seal polnud midagi isiklikest armastustundmustest. Koidula uhke iseloom taganes ja loobus jäädavalt, kuigi võibolla pettunult, neist armastustaotlustest.

Peale Soome huvireisi jõudis Jannseni tegevuse hiilgeajajärk lõpule ja Koidula rahvuslik innustus taandus. Uue, käremeelse liikumise juhiks tõusis C. R. Jakobson.

Ülesanne 42. Mis poolest erines „Eesti Postimees“ „Perno Postimehest“? Kirjeldage Koidula tööalasi ja töötamistingimusi Tartus, seejuures teda iseloomustades. Kuidas tervitati Koidula luuletiskogusid? Mispärast tema luuleloomingut peeti väärtuslikuks? Võrrelge Jannseni kodu Tartus tema eelmiste kodukohtadega. Missugused mõjurid põhjustasid rahvusliku kevade tekkimist?

4. Koidula lüürikat.

Koidula suurus avaldub tema isamaa-lüürikas. „Nii vaimustatud ja suurevõimulisi laule isa- ja kodumaast ei suuda küll enam keegi tema järel luuletada. See on luulevaim, mis nende läbi rahva südamesse teed leiab.“²⁾

Laulikneiu pöördub ennekõike romantilises heldimuses koduma muistse mineviku poole. Öövaikus jutustab talle kadunud vabadasaegadest, mida kastepisarais lillekesed taga leinavad.

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene!	Tõsta pead, oh õiekene!
Nupud sul täis pisaraid?	Koit on saanud isändaks!
Kas sa rasket hingevalu,	Oma terad hiilgvalt saadab,
Hellakene, ka tunda said?	Et nad nutu kuivataks!
Ons sull' Eesti pind ka rääkind,	Kui ta lõunavalgust puistab
Vaikne õõ sull' teada ann'd	Üle õitsva Eestimaa,
Ennemuistsest rõõmupõlvest?	Oh, kuis tahame tall' tänu,
Kadund õnnest pajatand?	Õis, siis vastu õhata!

1) Koidula ja Almbergi kirjavahetus, lk. 69.

2) K. A. Hermann'i „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 417.

Patriootlik hümn *Mu isamaa, nad olid matnud*, nagu Kreutzwald Koidulale arvustavalt kirjutab, „tärkab oma sooja tundmuse pärast isamaa vastu väga ilusalt igale targemale lugejale silma, sealt sedamaid otsekohe südamesse, kuni viimane ilutsema läheb ja oma kaastundmust pisar-piisal silma tagasi läkitab, kui kõike seda aega meelde tuletab, mis lauluke tähendanud.“¹⁾

Mu isamaa, nad olid matnud.

Mu isamaa, nad olid matnud
Sind raske, musta kattega, —
Ei haavatud maapinnast tõusnud
Kui verelilled õitsema.
Ja ahelas sa ennast väänsid,
Ja orjaikked ohkasid, —
Ja vaikseks, vaiksemaks siis läksid —
Siis unesurma hingasid!

Kuussada aastat lentsid mööda,
Ei elutähte annud sa —
Kuid imelikult kõndis tasa
Üks muistne jutt veel üle maa:
Kuid enne prii su rahvas olnud,
Kord Kalevite vapper kond,
Ja kuidas oma põhjapinnal
Kord eesti rahvas pesitand.

Ja kus su pisar maha langes,
Sealt laulud tõusid ülesse,
Ja taeva linnud rääksid, pilved
Su valust teineteisele;
Ja tuuled kõned vastu võtsid,
Need kandsid põhjapiirile,
Ja kivihoonest sisse tungsid
Nad ühe is a südame.

Üks sõna läbi ilma kõlas,
Et õnnes hõiskvad miljonid:
„Ma tahan, et prii minu rahvas!“
Ja orjaikked langesid!
Prii oma pinnal jälle leiad
Nüüd eesti rahva pesakest,
Ja, õitsev Eestimaa, sa hüüad:
„Au Aleksandril' igavest!“

Koidula armastab Eestimaad ilutsevalt, südamesoojalt, ülevaks pidades Maarjamaa metsi, vaine ning järvi ja emakeelt. Kallikspeetud isamaa ei tarvitse kurta, sest kodumaa pojad on võimsad, tütreid lillekestena nägusad.

Sind surmani.

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsev Eesti rada,
Mu lehkav isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellalt kannad
Su lapsi käte peal,
Neil' annad leiba, katet
Ja viimset aset veel!
Tõest, armsam on mul hing'da
Su põues, Maarjamaa,
Kui võõral piiril õnnes
Ja aus elada!

1) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I. lk. 60.

Kuis on su pojad vagad,
 Nii vaprad, tugevad!
 Su tütreid nagu lilled
 Nad õitsvad, nägusad!
 Ja sinu tuul ja päike,
 Sind õitsel hoiavad,
 Ja kõrge kotka tiivad
 Kuis hellalt katavad!

Ja tihti siiski leian
 Su silmis pisarad? —
 Mu Eestimaa, oh looda:
 Ka ajad muutuvad!
 Meil tulevased tunnid
 Veel toovad kinnitust!
 Käi kindlalt! Pea kõrgel!
 Aeg annab arutust!

Surmgi ei suuda lahutada sügavhingelist isamaalast armsast kodumaast. Rahvuslik luuletaja on veendunud, et ta unnesuikunud lapsena võib pärast surma rahulikult puhata emakeses maamullas.

Eesti muld ja eesti süda.

Süda, kuis sa ruttu tõused
 Kuumalt rinnus tuksuma,
 Kui su nime suhu võtan,
 Püha Eesti isamaa!
 Head ma olen näind ja paha;
 Mõnda jõudsin kaota,
 Mõnda elus jätta maha —
 Sind ei iial unusta!

Sinu rinnul olen hingand,
 Kui ma vaevalt astusin;
 Sinu õhku olen joonud,
 Kui ma rõõmul hõiskasin;
 Minu pisaraid sa näinud,
 Minu muret kuulnud sa,
 Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
 Sull' neid tulid rääkima!

Oh, ei jõua iial öelda
 Ma, kuis täidad südame!
 Sinu põue tahan heita
 Ma kord viimse unele.
 Ema kombel kinni kata
 Lapse tuksuv rind siis sa:
 Eesti muld ja eesti süda —
 Kes neid jõuaks lahuta!

Eespool-esitatud Koidula pateetilised isamaahümnid on loodud ärkamisaegses pidulikus meeleolus. Neis ülistuslauludes „tungib esimene kord esile ta hinge suur tundejõud“. 1) Ta ülistab isamaa-armastust suurimaks väärtuseks, kodumaale ta töötab surmani ustavaks jääda ja tema palavaimaks sooviks on — puhata isamaa mullas. Nimetatud juhtmotiivid läbivad pea kõiki ta tundesügavaid isamaalisi luuletisi. Koidula isamaalüürikas sulanevad teineteisesse

1) Aino Kalda „Täheleand“, lk. 75.

luuletaja isiklikud tundmused ja kogu rahva elamused. Kirjanik kannatab ühes rõhutud kodumaarahvaga ja sisendab rahvasse lootusi vabanemiseks hämarast orjaõöst.

Koidula loodusluuletistest on kunstikaunid *Õöbik* ja *Üürike*. „Nad on nagu kohe juba helides kuulnud luuletised, komponeeritud sõna, musikaalsed, kirjutatud suure sõnalise virtuositeediga.“¹⁾

Kõlarikkas luuletises *Õöbik* helisevad loodushääled ja -hõisked, küldkeeltena kajades südamesse. Vaikinud on vainud, puud ja puhmad — kõik kuulavad imetusväärset hõbehelinat.

Õöbik.

M iks laululine lahkeste, Õöbik, ööbik, Käib kullakeelil südame? Õöbik, ööbik! Vait vainud, puud ja põõsastik, Mis hõbehelin imelik? Õöbik, ööbik, Tark Taara linnuke!	All õhkab väli, mets ja maa, Õöbik, ööbik, Pilv sõuab kõrges pilvega, Õöbik, ööbik, Ja koidu poole, häbelik, End kummardamas Hämarik, Õöbik, ööbik, Tark Taara linnuke!
Kes kuningaga kevade — Õöbik, ööbik, Sa lootust toonud tagasi, Õöbik, ööbik! Mis vait meil seisis salajas, Sul keele peal nüüd liikumas, Õöbik, ööbik, Tark Taara linnuke!	Üks hõiskehääl, üks ainuke, Õöbik, ööbik, Käib läbi kõige looduse, Õöbik, ööbik, Ja ohvrileegi süda ka On pannud põues põlema, Õöbik, ööbik! Tark Taara linnuke!

Üldtuntuks on saanud looduslaul *Üürike*, millises kurdetakse õitsmisaja kiiret kadumist, sest sügis on tähelepanematult saabumas.

Üürike.

Õ ieke, öieke, Ära nii hellasti õilmitse: Lilleke, lilleke, Kiire on kaduma kevade!	Kõidab kord külmade uha mind, Täna veel võidab mind luha pind: Üürike elu, sind teretan ma Õilmetega.
---	--

1) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 69.

Lõoke, lõoke,
 Hõiskamist unustad aegsaste!
 Linnuke, linnuke,
 Salaja sammumas sügise!
 Saagu siis seotud korra keel,
 Suveviis südames, hõiskan veel!
 Üürike elu, sind teretan ma
 Lauludega!

Põueke, põueke,
 Tungi su tuksumist tagasi!
 Inime, inime,
 Tiib pandud aastaile õlale!
 Magus jah magada mullassa:
 Täna veel laske mind hõisata!
 Üürike elu: Veel hoiab ta mind, —
 Helise rind!

Tema armastuslauludes avalduvad tagasihoidlikud südameigatsused. Luuletaja isiklikud armastustundmused on tavalised, argipäised. Neis puudub vaimustav hoogus, mis on omane Koidula patriootilistele elamustele.

Kaks selget silma.

Kaks selget silma mulle vaatnud
 Kui taevatähed südame;
 Kaks selget silma põue saatnud
 Mul täheläiget äkiste.

Nad saladuses sõlmitanud
 Mu südamele sidemeid;
 Kaks selget silma valmistanud
 Mul nõia kombel nidemeid.

Kust oleks teadnud taganeda
 Ma vaene vaga palgeilta?
 Nii peenet nägu põgeneda,
 Nii selget silma süüdelda?

Kuis lapse viisil langes vaade
 Mu varjamata südame, —
 Ja nagu taevatera saade
 Mul lõõnud südant lõkkele

Et ühtepuhku mõttes suigun,
 Et mõistus mul kõik metsa läind,
 Et nagu unes ala tuigun:
 Kaks selget silma seda teind!

Kes vastab veel kõik seda tusku,
 Mis sest vast tõuseb hiljemaks?
 Kes võib kaht selget silma usku
 Nii kahjusaatjaks, kavalaks!

Kõrvalpõikena olgu nimetatud, et Koidula kirjutas ka romantilisi ballaade Kreutzwaldi muinasjuttude aineil, nagu *Udumäe kuningas* ja *Narva neitsi*. —

Koidula algupärane luuletoodang kajastab rahvusliku kevade elevust ja innustust tundeküllases toonis. Laulikneiu on meisterlikult luulevormi valanud tollaegsed aatelised püüded ja rahvuslikud igatsused, eeskujuna kasustades saksa patriootilist luulet ja Kreutzwaldi laule.

Mitmed luuletised tõlkis Koidula otseselt saksa- ja soomekeelsete laulude järele. Ta üldtuntud luuletooteist kuuluvad tõlgete hulka: *Ema süda*, *Meil aia ääres tänavas*, *Isamaa hiilgava pinnalla paistab jt.*

Peale sisulise omapära omab Koidula lüürika kujundilisi väärtusi. Tema luuletiste stiil on kaunis kujukas ja pildirikas. Rohkesti leidub tunderõhulisi hüüdnähtusi ja küsilauseid, meeolustavaid metafoore ja võrdlusi. Rütmitiliselt on need laulud mõjusad ja hoogsad. Kasustatakse peamiselt neljajalgset troheilist ja jambilist värsimõõtu. On hoolitsetud ka luuletiste kõlalise külje eest. Riimid on enamasti uudsed, korrapärased ja puhtad; alliteratsioonid ja assonantsid on ilukõlalised.

Koidula luuletised, eriti isamaalaulud, rajasid meie **rahvusliku romantilise lüürika**, mille „mõju all oli pea kogu hilisem ärkamisaja luule“.¹⁾

Ülesanne 42. Missugused motiivid esinevad Koidula isamaalüürikas? Iga rühm valigu klassis 2 Koidula luuletist analüüsiks ja määraku nende luuletiste värsimõõtu, riimid, alliteratsioonid ja assonantsid, kordusriim, retoorilised hüüdnähtused, metafoorid, antiteesid, võrdlused ja kliimaksid. Jälgige ka Koidula luuletiste keelt sõnavaraliselt ja sõnajärjestuselt.

5. Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus.

Kreutzwald oli Jannseniga vaenulises vahekorras. „Mõlemate iseloom läks nii lahku, et väheemat kokkukõla ei võinud tekkida. Kreutzwald — sapine, satiriline, niruja, Jannsen — päikeselaps, elurõõmus, huumorine naljahammus“.²⁾ Viru laulik ei saanud Jannsenit hurjutamata jätta tema kiriklikkude põhimõtete ja vana kirjaviisi pärast.

1) A. Anni kirjutis „E. biogr. leks.“ II, lk. 225.

2) W. Reimani iseloomustus.

Kui ilmusid trükis Koidula luuletiskogud „Vainulilled“ ja „Emajõe ööbik“, riivas Kreutzwald pilkavalt ka Jannseni tüdart, kirjutades Kasulises kalendris järgnevalt: „Meie päevil, kus aur ja välk oma väega maailma vana kere kipuvad lõhki ajama, peab küll ka naisterahvast leitama, kes nõelast ja sukavardast lahkudes — orjavitsalisel raamatukirjutamise teel õnne läheb katsuma — siiski, kui ma ükskord oma poega kosja peaksin läkitama, tahaksin ma temale nii kaua laulda, kuni ta märkama hakkab:

Talla maha kirjaneitsid,	Kosi noore nõelaneitsi,
Pabernirgid, peenikesed,	Sukavarda veeretaja,
Talla maha suleneitsid,	Leemekulbi liigutaja!“
Pikil juuksell tindipiigid!	

Koidula oli sellest kirjutisest haavunud ja mõnenädalase kõhklemise järele ta usaldas kirjutada 7. novembril 1867. oma esimese kirja Kreutzwaldile õienduseks ja selguse nõutamiseks.

Katkeid Koidula 1. kirjast Kreutzwaldile.

Auustatud Herral!

7. nov. 1867.

Kui needfinatšed sõnad tundmata fulest Teie filma ala ulatawad, siis — ma palun Teid kõigest südamest — siis tuletage meele, mis Teie ise olete ütelnud, et „noore inimese palawat südant mitte jahtund were mõõduga ei peaks mõõdetama . . .“

Auustatud herra, kas Teil elades on seda walu juh-tunud, teist oma üle nägewad kohut mõistwad, ilma et kohtu-mõistjal Teie tegude pohi ja aru selge oli? Oh se on tibe kannatada, seda tibe-dam, mida kõrgemat aujärke Teie kohtu-mõistjale südames ehitafite! . .

Nüüd aga, kus ma kui õpetuse himustaja laps Teie ette tulen, Teid paludes: „Otsust, õiget otsust andke mulle!“ — nüüd, Kalewi poea laulu looja, nüüd, meie rahwa laulu-isa, nüüd unustage ära, kes paluja on, mis teda ja Teid lahutanud ja lahutab, nüüd aitage üht waest ja kahtlast inimese süda ise enese ja maailmaga õigeks saada, rahu teha! ütelge mulle, mis ma pean tegema, ja kui Teie seletate: „Jäta maha, mis peale sulle jõudu ei ole antud“, — ma tahan ustawa südamega kõik laulu sünnitamist püüda läinud aegade rüppe matta, südames ärašuretada, mis laulma

funnib!!... Aga ma tahan siis endale muialt tööd püüda leida, mis südant waigistab ja mind lubab äraunustada, et inimene ei ole maailma loodud söömiseks, joomiseks ja tühja üle tühja sõnu wahetamiseks niisugustega, kelle mõtted kolme wassa pikkuselt üle maapinna ei ulata ja kes ometi naesterahwast weel heitlikumaks pidawad, kui nemad ise on. Seista ja üffipäine, ilma järeilmõtlemiseta, leeme-fulpi liigutada: seda ma ei jõua! Mul on itka, kui oleks meie auru ja wälgu päewil terge asi, majinat niisuguse töö peale walmistada...

Ma olen lootnud, et, mis südamest tuleb, südamesse tungib, ja oma eesti rahwa Wiru lauliku juure läinud. Se olgu mo ainus wabandus.

Teile kõik õnne ja rõõmu soowides, mis taewas oma armjama lastele jagab: jään mina

Teid auustamisel teretades

Teie alandlik E. J. Jannsen.

Kreutzwald vastas Koidulale sõbralikult, mitte kui *rahva lauluisa, Kalewipoja looja* ega *kuulus Viru laulik*, nagu Koidula teda nimetas, vaid kui „üks nõder, ekslik inimese loom“. — Nii algas Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus, mis kestis kuni 1873. aastani.

Esiolgu tunneb Koidula end Kreutzwaldi õpilasena, ta pöördub lapselikus austuses lauluisa poole. Viru laulik pole ka kitsi oma isalikkude nõuannete jagamisega. Ta arvustab üksikasjaliselt Koidula *Emajõe ööbikut* ja annab talle luuletamiseks näpunäiteid. Nende vahekord muutub iga kirjaga südamlikumaks ja õrnemaks.

Katkeid Koidula 10. kirjast Kreutzwaldile.

B. B. 1)

Aprillikuus, 1868.

Pühapäewa waihus hingab ümberringi — pitkalt lan-
geb õuest kirikukella hale helin mulle kõrwu: ta hüüab rah-
wast püha kotta, selle kannatamisest ja surmast kuulma,
felle nime meie kõik kanname — „Issand, anna neile andeks,
nemad ei tea mitte, mis nemad teewad!“ — Ma olen ainu-
üffi tühjas tubades: kohuse täitmise paelutab mind täna koeu;

1) B. B. (loe: *praemissis praemittendis*) tarvitatakse kirja peal-
kirjana tiitli asemel, kui vastav aunimi mingisugustel põhjustel ära jäetakse.

fui aga waga mõte rindus liitumas, siis pöörab tundmine alati Teie poole ja sulg heidab südame teenistusse — ma tunnen ennast parema olewat, . . . kui ma, ennast sest igapäisest olemisest lahutades, mõteid ja tundmist sinna poole kannan, kus nende päris kodu — walguse poole! . . .

Töeste, minu Wirulaulit ostab rõõmupisaraid filmi meelitada! Teie armas, armas pääwa pilt! Jah! see on seesama unustamata kallis filmanägu . . . Teie ei wõi elades teada, kui suurt rõõmuehmatust mulle selle lootmata läkitamisega walmistafite! . . .

Lapsepõlwes, kui homiku wara õueaeda astudes kõit lillepeenrad, mis eile õhtu alles nappus magama heitsid, õitsel nägin, õilmekesed laiali lahutatud lehtedega warte pealt niitades mind teretafiwad, kui naeratafsid lapsukesel suurte filme üle, kes sõnalausumata õitsewa lillepeenra nagu ime lugu ette seisma jäi — siis liigutas sagedaste waga mõte lapsel südant: seda wõiswad wisfist inglid taewast teinud olla, keda ööse warjul ülewelt tähtede hoonedest mahaläkitadi õueaeda ehitama! — Täna tulewad needsamad lapselikud mõted südamesse tagasi, küsides: kas taewalikud wäed mitte ilma minu filma nägemata imejuhtumiste sõlmitamiseks käsfi liigutanud? Et nemad mind nii hilja alles Teie juure juhatanud? Jah, mina ei saa sest ühest asjast ka tänagi weel aru: kuida ma nii mitu aega ilma Teie auustatud käe juhatamiseta jõudnud ära elada? . . .

Ma saan töeste pitkifilmi wastust ootama, aga kõige pealt laste mind südamest paluda: mõtelgu minu Wirulaulit kõige esmalt oma terwise ja rahu peale, enam kui tänini! . . .

Andku wanaisa arm minu kalli Wirulaulitule rõõmsaid ja rahulikuid pühi ja pidagu ta mind ka edaspidi lahkes mälestuses, kes ma kunni wiimse filmapilguni teda auustades ja armastades saan olema

Teie alandlik Lydia J.

1868. a. tuleb Kreutzwald lihavõttepühiks Tartusse Koidulale külla. „Ta astub üle oma vastase Jannseni läwe, seekord sula lepitus mõttes. Suuremaid vastandeid ei wõi küll kujutleda kui paks, ümmarik Jannsen, kes oma viltu suust ühe lopsaka nalja teise järele lendu laskis, jutukas ja elav, ühtlasi läbi ja läbi rahumees, — ning lahja, kummaras, hõredajuuk-

seline, kuigi mitte paljaspäine Kreutzwald, harvasõnaline ja väliselt vaikne, kuid sisemiselt kirglik ja äge, sõnades järsk, pilkes hoolimatu“.¹⁾

Suvel sõidab Koidula Võrru vastukülaskäigule. Sealt ta on sunnitud Kreutzwaldi abikaasa pahameele pärast ootamatult lahkuma. Selle tagajärjel katkeb kirjavahetus kolmveerandaastaks.

Varsti vahetatakse jälle kirju, kuid muutunud meeleolus ja toonis. Koidula on omandanud eesti isamaalüüriku kuulsuse, aga Kreutzwald on vanaks jäänud, teda ei hinnata enam nii kõrgesti kui Koidulat. Isalikus helluses avaldab lauluisa veel mõttevälgatusi ja tundesädelusi oma endisele õpilasele, kuni lõpuks Koidula naitumisel kirjavahetus täiesti raugeb.

Lõpetades kirjavahetust Koidulaga, mainib Kreutzwald järgnevalt —

Armas ja austatud noorif — proua!

19. veebr. 1873.

Meie vahel — seda tohime wastastifu tunnistada, ei ole füüne wäärt midagi sündinud, mis taga järel sūdamele foormat mõiks teha, ehf Sumal patuks arwata, süiski elab maapinnal wāga rohkest rahwast, kellel wōimalif ei ole mõista, et fugulasliffu hingede feskfel tuline sõbrus wōib kaswada... Peaks üksford eluteel enne filma kustumist fogemata juhtumine meid kustil kofku wedama, süis tahame sellest pifemalt süufõnaga jutustada . . .

Kreutzwaldi kirjad avaldasid suurt mõju Koidulasse. Kirjaneitsi, olles mitu aastat järgimööda waimses kontaktis tolleaegse eesti suurkirjanikuga, wōis hingeliselt rikastuda ja kujuneda samaks waimseks suuruseks, nagu oli ta õpetaja, eesti „Kalevipoja“ looja.

Ülesanne 43. Mispoolest erines Jannsen Kreutzwaldist? Iseloomustage esitatud kirjade järele Koidulat luuletajana. Kuidas suhtub Koidula oma kirjades Kreutzwaldi? Jälgige üldjoontes Koidula keelt ja stiili, võrreldes Kreutzwaldi omadega (lk. 151).

6. Koidula näidendid.

Jannseni poolt asutatud „Vanemuise“ teatri ettekandehõtuiks hakkas Koidula peale esimest laulupidu soetama eesti keelseid näidendeid. Esimesena ta tõlkis eesti keelde Kör-

1) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 94.

neri ühevaatusliku külajandi „Der Vetter aus Bremen“. Näidend ilmus trükis a. 1870 pealkirjaga *Saaremaa onupoeg*. Koidula algatusel ja juhtimisel etendasid nimetatud naljamängu tema vennad ja mõned üliõpilased esmakordselt „Vane-muise“ viieaastase juubeli puhul. Nii esietendusel kui ka järgnevail ettekandeil oli saal tungil vaatlejaid täis. Publiku soe vastuvõtt julgustas Koidulat jätkama näitekirjanduslikku tegevust.

1872. a. ilmus Koidula kolmevaatuslik lustmäng *Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola*, eesti esimene algupärane näidend.

Säärane Mul'k

ehk

Sada vakka tangusoola.

1872.

I vaatus.

4. Maie. Enn (parsil).

Maie (saadab Märdi ukseni; senikaua tahab Enn maha tulla ja pöörab ruttu ülesse tagasi niipea kui Maie ümberpöörab). Oh küll ta on tubli pois, minu Märtni, nii tugew ja lahke, nii kange pää ja jälle nii hella südamega: tõist temasarnast ma ometi ei tunne kõiges kihelkondas! Mis se isa ometi sest mul'ginimest peaks söimama!? Mul on ometi — (maha waadates) ka — kosilasi käinud — Altoja Hans — ja Wiiraku Wiidu — ja Lahearu Laos: ei sünni neist ükski Märdi kõrwa! See Aluste talu ei kao isal pääst! Aga ega Märtni selle süüdlane ei ole? Ja nüüd ma pean Ennule minema! See on see kõige wäetim kõlgist: rōugetand ja punased karwad pääs, ja päälegi see põial — mitte koguni! Wa ülejäanud loom! Enne ma hüppan ojasse! (Lapselikult südamest): Oh Jumaluke taewas, aita meid ometi! Sa tead jo ise: Minu Märdi sarnast ma kusa-gilt ei saa enam, ja tema on küll selle wäärt, et ta — et ma — ei, kuidas see on? Üks puhas, kui m'e aga tõine tõist saame! (Heal meelel) Ja kui pitk ja sirge ta on — nagu tamm metsas, (põlatest) ja see Enn jälle — puhas kadakapõõsas! Ja —

H ä ä l (rehe alt). Maie — ae!

Maie. Oh sa Jumaluke — eit! Seda ma olin hoopis äraunustanud! Aga tõist Märtni maailmas mitte ei ole! (Rehealusele)

5. Enn (Ülewelt maharonides).

(Ähib.) Sooh! Sooh! Salakoi Sina! Ja tema ka! Lõhki ma ennast lõhuks! Teie esimised petised! Aga seda ma ei jäta! Vanamees peab teada saama, mis sipelgad tema pesas sibliwad! Teie ussinäod! . .

Oota, ma tahan Sulle näidata, mis magu kadakapõõsad maitsewad! Kus wanamees on? — Wõtku pagan! Jälle juba mõni tuleb! (Ronib parsile tagasi).

7. **Jüts** (ukse äärest ümberpöördes). **Enn** (poolelt teelt, ronib, nagu ülemal, parsile tagasi).

Jüts. Ihiih! Ah ta arwab, et ma ei tea, mis (sõrm nina ääres) mis Kure-onu meilt otsib? Vallaasju meil arutada ei ole, seda ta ise õues ütles! Küllalt tean! (waatjate poole) **Maie!** jälle kosilane! — A' — kes ta wõib olla? (Rehealuse poole) Kas kuulatan? Ei, Maie ütles, see on ineto! (murelikult) Kui ta aga se pääluu **Enn** ei ole! Seda ma ei taha!.. — Mina tahan ilusa naise saada! Nii ilust ei olegi kui meie Maie on — (südamest) ei, nii ilust ei ole ... teda m'a ometi wõtta ei wõi: mis ma nüüd teen siis? —

11. **Peeter** (ukselt tagasi tulles). **Enn** (nagu ülemal, ronib tagasi).

Peeter. Ma wiskaks t'a pilpaga uksest wälja kõige oma rik-kusega ja tarkusega! Ei tea, mis minul, tema tarkusest tarwis lähä? mul'k ta on ja mul'gid on petjad kõik! Aga mis ma teen nende nais-tega? Nagu hullud tema järele, ja w'a Ann weel ise — selle wasta ei mõo minu wäeti nõuu! Seda see tarkus kõik toob, et nüüd lapsed isa enese wasta wõimust wõtwad! Kes mind käskis oma Maie kooli panna? See on ka jälle mõne mulgist wälja arwatud aru, et nüüd naised lugema peawad ja kirjutama õppima ja kes teab mis kõik — puhas naiste rik, muud ühti! Ja oma Juku ma wõttan küünlapääwaks koolist lahti — kui Ann laseb, — muido rikuwad selle mulle ka ära käest. See sõna jääb pääle. Ma ütleks weel midagi, — aga — — Oh, et ma rumal olin selle Aluste talu käest ära andma, nende kätte, seda ma ei anna elades neile andeks! Nüüd istwad mul'gid minu wanas kotuses, ja ma näeks, et nad Siberimaal oleks: nüüd anna weel oma laps mul'gile! Kui ma ometi Enno kätte saaks, se teaks ehk nõuu...

15. **Anne** (üksi).

Tuba tühi — tea, kuhu nad kõik läinud! (Ette poole tulles). No tänu Jumalale, et ta kord tanu pähä saab: ma kartsin ikka weel seda Ennu. Kui ta mehe loom ka parem oleks, kui ta iseenesest on, mo süda ometi ei annaks painuda tema wasta sest saadik kui ta tõise peres mind „hernehirmutsaks“ ja „karuohakaks“ kiitnud. Oota sa! Sina lailõug! Ja puniku on ta mulle ka ärateinud, et piimast palju wiletsam nüüd kui naabritalu lillik! ei anna seitse toopigi pääwas enam! — Maie ae! Kus ta nokitseb nüüd? — Sellel 'pole ka muud, kui kosilased enam pääs! Ma ei taha nüüd küll ülearu sõidelda selle ülle, eks ta ole noorerahwa

wiis, ja eks ma ole ikka ka noor olnud ise, ja libe nägu on Maiele mo enesest tulnud — ole Jumala ristike juures! Aga tarwis ometi ka maja eest muret kanda, mis ometi muidu külapois mõtleb? Eks ta wõi arwata, meie Maiel olla tuhat tuhinat tema järele, ja et ei jõua tõise tulikut ära oodata, (Hüüdes) Maie? (Jälle, lauda koristates, ette poole) Ei, pole ma oma last ka nõnda kaswatannd — ta on just nagu ema, karwa päält! — Või ometi Märt? No m'a märkasin küll ammugi, palju kuk oli laulnud, seks mulle Jumal jo seda ärku pääd otsa on loonud; aga mis ma laste asja läksin läbisiblima, sealt ei oleks ial hääd wäljatulnud. On tubli pois, se Männiku Märt . . . Oh mina waene waewatud naine! Kõik seisab minu kaelas — ei tea mis ma nüüd teen, kui kosilased õhtu tulewad? Kellele ma niisugust majatalitust näitan? Ja — aita taewa taadike — ma pidin jo seapõrsa tappa laskma, et mull käepärast wõtta — Maie! — Aga selle Ennule ma näitaksin, et tal eluks ajaks sest küll peaks saama! Maie!..

II waatuse algus.

1. **Peeter** (laua ääres, „Postimees“ ees). **Jüts** (uusi pastlid sidudes).

Jüts. Sünniwad! Waat' mis mees oma sõnaga wõib kõik kätte saada. Kui ma eidele oleksin ütelnud, siis ma oleksin neist ilma!

Peeter (Jütsi poole). Tule siia — ei saa teda wälja — loe mulle, mis siin seisab! Näe siit, kus n'e „Kaubahinnad“ hakkawad: mis seal seisab? Wõtku tont seda tarkust, kellele aru taha ei saa!

Jüts (lugedes). „Pärnus, Orawa poodis on kaup nõnda: Vak rukkid — odre —“

Peeter. Seda ma juba tean aga siis? Mis tuleb siis?

Jüts. Püt punast soola 9 rubla — kop.

„ tangu „ 8 „ 20 „

Peeter. Kas seisab: tangu 8 rubla 20 kop., näita mulle enesele!

Jüts. Siin seisab nõnda, ja pärast tangu on mõned tillukesed täpid tehtud: ei tea, mikspärast? Seda pean ma koolmeistri käest küsima.

Peeter. Siis on õigus! siis on Ennul sula õigus! See on jo üks esimene kaup! 8 rubla 20 kop. tangu, püta tangu eest! Neil peab tuline häda olema linnas, et seda tangu jo püta kaupa nii kalli raha eest ostetakse!..

III waatuse lõpp.

10. **Jüts** (tõttab tupp). (Pärast) **Kirjutaja ja Kure-Aadu.**

Kirjutaja (suur paber käes). Kes on siin Erastu Enn? Taluperemees? 24 aastat vana, poissmees?

Kõik { Tema sääl!

Jüts { Tema, sääl, pai kirjutaja!

Kirjutaja. Sind m'e otsime (Loeb) „Nekrudi komissjoni nõudmise pääle kässib Arusaare wallawalitsus igäühte, kes talupoega Ennu näeb, keda wannutatud tunnistajate sõna järele nähtud iseennast wigaseks tehtawad oma parema pöidla maharaiumisega, — et ennast kroonuteenistusest lahti petta; — sedasinast kroonu ja walla ülekohtust petjat ise ehk külakasaka abiga, kus teda nähakse, jala päält kinni wõtta ja kohtu kätte teenitud nuhtluse ja pettuse palga alla heita! Arusaare kogukonna kojas, Wallawanem O. Kaas.
Kirjutaja M. Patterson.“

(Kõik wait. Enn on järkjärgult madalamasse langenud.)

Kirjutaja. Kasak, täida oma kohut!

Aadu. Tule, Enn! (Peetri poole) No Peeter — mis ma ütlesin? Mina, wallaametnik! Täna Sa Jumalat, Peeter!

Peeter. Ometi! Ometi! Ja niisugusel ajal just!

Märt (tuleb ette poole). Siin Enn, siin on Sinu raha; 125 rubla; Sa ei pea mitte üttelema, et Sa omast ilma oled jäänud! Mull oli küll pitk aru weel äraarutada Sinuga, aga Sinu nuhtlus on warem ja raskem tulnud So nese läbi, kui tõine Sulle oleks wõinud pääle panna! Jäagu siis niisamati ja Jumalaga!

(Enn ees, kirjutaja taga, õue, nende pääle Aadu, kes aga läwelt weel tagasi pöörab ja Märdi hõlmapidi ette wiib.)

Aadu (häält tujul). Pulmaks ikka palud w'a kosilase ka, Märt? Eks ma ole wallaametnik ikka! Jumalaga! (Lähäb tööste järele.)

Märt (niisamati). Muidugi, muidugi! Jumalaga!

11. Endised (ilma Ennu, Aadu ja kirjutajata).

Jüts (röömsaste). Maie ae! Nüüd Sa oled temast lahti! Paras tale!

Maie. Uih, häbene, ta waene mees ei ole nüüd õnnes ühti enam, siis ei pea ka ässitama enam!

Anne. Jah sina kallikene, kuidas küll see Jumala nuhtlus wõib kaela tulla! Ja nüüd seda muud weel —

Peeter (kukalt sügades). Jah, seda muud — Aga Märt, (kindlalt) ma ütlen Sulle: Sa oled esimine mees — mees, ... ma tänan Sind, Märt, jah südame põhjast tänan, tänan! Ja ma ütlen ka puhta sanaga: Ma ei olnud seda mitte ärateeninud Sinust! Ja ma ei taha neid mul'ka iial enam sõimata, neil on mis ütelda — nüüd — nüüd mitukorda rohkem pääd, kui — kui — hmm — no, mis ma sest nüüd arutan! Jah, ja kui Sind mitte Maie nõnda ei põlgaks ma wõtaks Sind wäimeheks jala päält ilma kaalumata ja ilma paberi täheta!

M ä r t } Põlgaks? Maie? Mind?
 M a i e } Põlgaks? Mina teda? Aga taat — aga kust ma
 teda siis põlgan? Ma — ma lähän tale jo kahe käega!..

„Säärase mulgi“ tegevustik sünnib kogu näidendi kes-
 tel samas kohas — **Mäeotsa peretoas**. Sündmustik
 algab ühel hommikupoolel, jätkub sama päeva õhtupoolel
 ja lõpeb päev hiljem — järelikult kestab paar päeva.

Esimeses vaatuses tutvustatakse tegelasi. Peretütar **Maie**,
 kes unistab aina kosilastest, on välimuselt ilus. Küläs ei
 leidu teist nii ilusat neiu. Tal ei puudu ka edevust, kui
 ta kiitlevalt meelde tuletab oma arvukat kosilaste-peret. Maiele
 isa poolt soovitatud kosilane **Erastu Enn** on välimuselt anti-
 paatne, rõugetanud näoga ja punaste juustega. Salakaval
 perepoeg Enn on küll rikas, aga tal puudub põial.
 Seevastu mulk **Männiku Märt** on ideaalne kosilane. Ta on
 tugev, tark, viisakas ja heasüdamlik. Maiel
 ei jätku sõnu tema vooruste ülistamiseks. Perenaine **Anne**
 on käbe ja hoolas majapidamises. Ta tunneb südamest
 kaasa oma tütre saatusele. Anne on ebausklik ja veel
 suurem enesekiitleja kui tütar Maie. Oma meest Peetrit
 ta nimetab sõgedaks ja tigidaks. **Peeter Pint** on tõesti pii-
 ratud arusaamisega talunik. Ta laidab kooli-
 haridust, sõbrustab lipitseja Erastu Ennuga ja vihkab
 mulke, sest nende tõttu ta on pidanud oma Aluste talust
 ilma jääma.

Näidendi tegevustik areneb esimeses vaatuses aeglaselt.
 Mõnel puhul jutustatakse tagasihaaravalt mineviku-
 juhtumeid, näit.: Maie kõneleb Ennu põidla kadumisest; Peeter
 tuletab meelde Aluste talu lugu. Sellega põhjendatakse tege-
 laste suhteid ja asetatakse nad üksteisega vastastikku.

Teises vaatuses sündmustik hargneb kahte suunda.
 Alguse saab tangusoola lugu. Peeter Pint läheb linna tangu
 müüma heas lootuses, et nende eest makstaks tangusoola hinda.
 Sel ajal nihkuvad Maie kosjakavatsused täitumise suunas edasi.
 Ilmuvad kosilased, kes annavad talle head nõu, kuidas ta
 võib Erastu Ennust vabaneda ja ihaldatud peigmehe saavu-
 tada. — Tegevus jõuab hariastmesse.

Kolmandas vaatuses laheneb keerduläinud tegevus-
 tik. Vaatuse alul peremees Peeter Pint norutab masendunud
 meeolus, Maie ja Anne parastavad teda. Maie on Peetri

häämastuseks valmis mehele minema Ennule. Ilmubki Enn ja nõuab sõlmitud lepingu alusel Maiet endale. Kuid kriitilisel hetkel tuleb kirjutaja ja vangistab Erastu Ennu pöölda maharaiumise pärast. Enn läheb karistust kandma; Maie näitub Männiku Märdiga, Aluste talu peremehega. Anne ja Peetri rõõm on kirjeldamatu. —

Koidula ei suhtu erapooletult oma näidendi tegelastesse. Naistegelasi ja Männiku Märti ta idealiseerib, kuna Peeter Pinti ja Erastu Ennu ta naeruvääristab. Nähtavasti on ta naiskirjanikuna tahtnud esijoones tähelepanu juhtida naiste väärtuslikkudele omadustele. Üldse kaldub autor tegelaste iseloomustamisel äärmustesse. Ühed tegelased on head ja õilsad, teised — halvad ning pahaloomulised.

Sama liialdavat joont võib märgata ka lustmängu sündmustiku arengus, ehkki näidendi aine on võetud tolleaegsest igapäevasest elust. Teose tegelased, harilikud liht-taluinimesed, kõnelevad vastu ootust pikki monolooge. Juhuslikult ja lõdvalt liituvad teosmotiivid üksteisega, nende vahel puudub lähem põhjuslik side. Nii jätab kogu teos ebausutavuse mulje.

Koidula on ise teadlik oma näidendi puudustes. Ta palub Kreutzwaldi, et viimane kirjutaks „Säärasest mulgist“ asjaliku arvustuse, eriti esile tuues selle näitemängu nõrkused.

Kõnesolev külajant kui esimene eesti algupärane näitemäng algatas meie omapärase näitekirjanduse ajaloo. Juba esimestel etendustel leidis „Säärane mulk“ publiku poolt sooja vastuvõttu ja sai kiitva arvustuse osaliseks. Praegugi tuleb pidada seda naljamängu ärkamisaja kõige õnnestunumaks ja elulisemaks näidendiks.

Koidula kaks viimast näitemängu *Kosjakased* ja *Kosjaviinad* ei pääsenud trükki. Neid etendati omal ajal eduga teatri- ja lauluselts „Vanemuises“ autori enese juhatusel ja lavastusel.

Näitekirjanikuna on Koidula eesti **näitekirjanduse rajaja** ja esimene näitejuht.

Ülesanne 44. Iseloomustage üksikasjaliselt „Säärase mulgi“ tüüpe, tsiteerides kaastegelaste iseloomustavaid ütelsusi. Harutlege selle näidendi ülesehitust. Missugused osad „Säärasest mulgist“ on ebausutavad? Kuivõrt kujutab „Säärane mulk“ tolleaegset külaelu?

7. Koidula Kroonlinnas.

Naitumine. Kui saabus soomlaselt Almborgilt Koidula ootustele mittevastav kiri, siis purunesid viimase sügavamad harmoonilise armastuse lootused. Kirja mõju oli seda suurem, et Koidula üldise vaimlise ja füüsilise väsimuse tõttu oli ülitundlik. Haavatud enesetunne ja soov vabaneda kurvalt väsitavast ajalehe toimetamistööst andsid tõuke otsustava sammu astumiseks, mis määras ta edaspidise saatuse. Paljude kodumaa-sõprade üllatuseks ta kihlus 1872. a. novembrikuus saksastunud lätlase Eduard Michelsoniga, kes oli ametilt sõjaväearst.

Koidula mõrspanjõlve meeoleolud kajastuvad tema kirjades Almborgile ja Kreutzwaldile. Ta algatus- ja tahtejõud on nagu halvatud, sest ta on sattunud mingisugusesse ebamäärasesse tundmuste-keerisesse. Arad ja rahutud on tema tulevikuaimeused.

Almborgile saadetud kiri, millele lisatud kihlikaart, lõpeb lüürilise tooniga —

Loodan, et ma õnnelik saan olema. Kindlus seisab Jumala ja tuleviku käes.

Rääkige mulle midagi Soomest, mul on janu selle järgi! Tõelge mind, tahan seda rahulikult kannatada, sest mul oli ju sulg ja käsi — ei, mul polnud enam ühtki! Aga kirjutage mulle midagi Soomemaast — o palun!

Varssi saab sest aasta — üks aasta! Ons see nii? Lihavõtted ei või surra.

Ma pole haige — olen väga terve; aga väljas ei taha kuidagi roheliseks minna; võib olla tuleb see sest.

Kirjutage mulle midagi Soomest ja ärge unustage, et mina seda kunagi ei unusta. See on nii ilus, nii ilus —!

Tervitage neid, kes mind päris pole unustanud.

Lydia Jannsen.

P. S. Mu peigmees on arstiteaduse doktor, ta viib mind — Venemaale! Ta on ülikooli stipendiaat, nii peab see siis olema. Mu S. jaulatus on alles talvel.

Peale kihlust **Kreutzwaldile** läkitatud **kiri** sisaldab muuseas järgnevaid kurbi aimduslikke ridu —

Armas papa Kreutzwald!

... See ärritus, mis toimetuse töö ja seal kõrval veel need teised asjad, mis on tulemas, enesega kaasa toovad, ei ole mulle ei ihule ega hingele heaks tulnud, — ah papa, kas ma küll elades veel peaksin päris terveks saama, nagu enne olin? Kas minu töö ja tegevuse kõige mõjusam aeg tõesti juba seljataga peaks

ole ma? Ma olen nii närvlik, nii ütle mata närvlik, minu oma mõt ted tee vad mul le va lu, I ga vä hem kui asi, mis harjunud viisist kõrvale läheb, ei lase mind ööd otsa magada. Sellega ma vä sitan kõiki, kellega kokku puutun, ja kui ma oma närvlikku hellust ja ärevust katsun alla suruda, siis läheb asi selle läbi veel pahemaks. Mis siin teha? Nõnda peab mehele minema!

Nii teostub Koidula naitumine 1873. a. keva del, — naitumine, mis paratamatult viib parima isamaa tütre ka uge le emakee le st ja kodupinnast. Alul lohutab Koidula end üldinimliku rahvusvahelise vaatekohaga, tähen dades omas kirjas Kreutzwaldi le, „et esimesel astmel on inimene, ja alles teisel rahvus“. Ta loodab, et abielu saksameelse mehega ei muuda tema südamlitku vahekorda oma rahva ga. Kuid ta oli niivõrt kindlate sidemetega ühen datud oma kodumaaga, et ta juba oma esimeses kirjas omak seile igatseb linnuna lennata oma kodukohta.

Kroonlinnas. Uus asukoht — Peterburi läheduses asetsev sõjasadam Kroonlinn — suurte kasarmutega ja üks lüise maastikuga tundus Koidulale sü nge va ngl a n a. Kõik jalt haigutas talle vastu masendav külmus. Ainult meri ja tae vas lohutasid mõnel hetkel looduseilust mahajäetud luuletajat. Ta otsis endale uut sõpruskonda, et vaim selt värskeneda. Kuid sealne sõjaväelastest koosnev vaimutu ja hingetu seltskond ei suutnud seesmiselt rahuldada ta erksat hinge. Koidula tunneb end Kroonlinnas võõrana ja kodutuna, mitte suutes end viia kooskõlla ümbruse ga. Tõõrikas noorus oli teda juba kurna nud närvlikkuse ni. Kui sellele veel lisanevad vaimline üksin dustunne ja piinavad igatsused kodumaa järele, siis pole ime, et Koidula hele nooruslõõke enneaegselt hakkab kustuma. Nii kirjutab ta: „Vaevalt 30. a. vana, näen ma ennast hallide juustega — viimaste aastate tagajärg, mis mind on asetanud mulle täiesti võõrasse ning seesmiselt igavesti võõraks jäävasse ümbruskonda.“¹⁾

Rahustavat lohutust otsivale hingele oleks Koidula kaht lemata leidnud oma perekondlikust elust, kui see oleks olnud täiuslik. Ent abikaasade elusuhtumus oli niivõrt erinev, et lähedama teineteise mõistmiseni ialgi ei jõutud. Mehele jäigi võõraks Koidula mõttemaailma sügavus, ta püüded ning rahvuslikud harrastused. Aga Koidula omalt poolt ei suutnud taluda kannatuseta mehe mugavat materialistlik-egoistlikku ilmavaa-

1) Koidula ja Albergi kirjavahetus, lk. 113.

det. Siiski ta armastas sama meest, oma tahtejõuetuses temast olenedes. Suuremad ja puhtamad rõõmud elas ta aga läbi armastava emana. Tema esimene laps Hans Voldemar sündis 1874. a. Kaks aastat hiljem tütar Hedvig ning tema välismaareisil Viinis (1879) — tütar Anni.

Eriti armas oli Koidulale Hans Voldemar. Kogu oma hoole ja armastuse ta pühendas temale, jälgis heldimusega ta arenemiskäiku ning õpetas talle agaralt eesti keelt. Kuid see noor elu, keda ema nähtavasti tahtis kasvatada oma rahva rõõmuks, kustus juba varases lapseeas. Tütred aga ei suutnud Koidula kasvatada ei eestimeelseiks ega -keelseiks, ta oli liiga väsinud selleks.

Välismaareis katkestas paariks aastaks Kroonlinna ühetoonilise elu. — Nimelt sai Michelson 1876. a. riigi poolt stipendiumi edasiõppimiseks Saksa tähtsamais ülikooles ja Viinis. See reis — vähemalt esimene pool — on hele, rõõmus laik Koidula elus, mil ta võis kirjandust ja kunsti maitsta. Tema välismaakirjadest omakseile näeme imekspandavat tähelepanu-võimet, detailidesse süvenemist ja fotograafiliku täpsust kirjeldamises. Need reisikirjeldised on omaette väärtuslikud kunstiliselt, huvitavad sisult ning äratavad paiguti otse aukartust Koidula mitmekülgsede teadmiste ja hea maitse vastu. Niivõrt osavalt on esitatud kirjeldised, et lugedes kerkiavad elavalt silmade ette linnad, milles nad peatusid või mida läbisid. Kirjeldiste toon on elav, paiguti huumorine, vaba romantikast. Reisi lõpp osutus kurnavaks majandusliku kitsikuse ning perekonna suurenemise tõttu. Saabunud kodumaale, oli Koidula igatahes küllastunud ning väga väsinud reisimisest ja talle tundus Kroonlinna elu 1—2 aastat päris rahulikuna.

Viimsed eluaastad. Reisimälestised haihtuvad peagi ja tekib jälle kojuigatsus. Kuid mis on juhtunud Maarjamaal? Sealt hakkab tulema ebameeldivaid teateid poliitilistest lahkelistest. See tumestab Koidula ideaali — isamaad, kuhu ta ikka oma unistustis põgenes.

Koidula vananeb varakult. Juba kolmekümneviie-aastasena ta on täiesti hallpäine. Korduvalt ta mainib oma õele kurba tõde: „Lähen vanaks“. Ometi pole temas kustunud isamaalised tundmused. Igatsevad helid kodumaast saadavad teda surmavoodini.

Kroonlinna elu mõjustab halvavalt Koidula tervist. Ta satub emalt päritud vähitõve kүүsi. Haiguse suurenemisega lisanduvad ka hingelised piinad. Varsti ta peab tunnustama — „haigevoodi on nüüd mu ainus kodumaa“. Haigus on äärmiselt kurnav, aga Koidulal jätkub meelekindlust vaikselt kannatamiseks. Kodumaalasi ta ei saa unustada, neile ta läkitab tervitusi: „Jumalaga, mu armsad, ja jääge terveks, vanad kui noored! Olen väsinud.“

Koidula suri kannatusriikka haiguse järgi 30. juulil 1886. rahulikult, „soovideta ja pääsemist igatsedes“. Ta maeti Kroonlinna saksa surnuaiale, kus ta praegugi vastu oma südamesoove puhkab. — Tänuliku Pärnu seltskonna algatusel püstitati Koidulale 10. juunil 1929. a. Pärnus mälestussammas, mis kujutab Lydia Koidulat püsti kaljul; luuletaja pahem käsi raamatuga on surutud rinnale, kuna parem käsi toetub lüürale.

8. Koidula viimseid luuletisi.

Oma kodumaaga on Koidula surmani ühte kasvanud. Ka kõige murelikumail ja valurikkamail haigusaastail ta tuletab meelde oma armsat isamaad. Ta on mures Eestimaa tuleviku pärast, kuna rahvuslik üksmeel on hääbumas kodupinnalt. Koidula hoiatab oma sonettides rahvajuhte, et nad loobuksid tülitsemast ja pühenduksid isamaalisele ülesehitavale tööle.

Laulu kohus.

Nad taovad su tüve sisse talva,
Mu Eestimaa! Ei lilled laulu luua,
Mul enam sünni teretusi tuua
Ei lindudele! Hüüa, sarv, ja valva!

Kui enne sa ei ehitanud halva:
Kus nüüd nad rahvaelu üdi juua,
Su paleusi püüdvad võlla puua —
Mu nõder luule, helise ja salva!

Miks värised, et väeti sa ja vaene?
Kui sinus kiirgab tõsiduse loit,
Siis sinu säde nagu elulaine:

Tal taevast tärkab noore elu toit!
Ei võida enam pimeduse paine —
Vaid üle ilma lendab kõrge koit!

Koidula suudab ületada isiklikud valutundmused haigevoodis, aga raske on tal mõelda sellele, et ta peab võõrsil elama, vaevlema. Kustumatus kojuigatsuses ta pöörub tuule, pilve, linnu ja kevade poole, et nad jutustaksid temale kodumaast.

Jutt.

„Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“
Eestimaalt tulen,
Väsinud olen:
Kõikusin kodumaa latvade lehtes,
Kevade ehtes
Hiilgavad vainud, ja väljad, ja aas!
Lilleke maas,
Tammed, ja kase, ja lõhmuse õied
Olid mul õrnasti õhkuvad köied,
Nägin neid mängivat kevadega:
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev huul?

„Pilveke, kallike, kuhu sa reisis?“
Eestimaa üle
Lendab mu süle,
Karastab põldu, ja peenart, ja metsa.
Kõik minu otsa
Vaatab kui taevase allika pool.
Olgu ka hool
Vaikne ja tasane; siiski mu vägi
Silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi,
Rohul on Maarjamaa pühane pind:
Mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisad?

„Viibi, lind, ära nii rutates sõua!“
Eestimaal' tiivad
Kuju mind viivad!
Eestimaa õitsvate õilmete vahel
Armsam mul ahel;
Rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!
Eestimaa hiis
Varjas mu pesakse, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis viibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei jõua?

Eestimaa tütar: Mis viibin ma siis?
Lennake, päevad,
Mida veel jäävad
Piiriks mul kodumaa kallaste ette!
Jõuab, oh, kätte,
Jõua, sa igatsev, õnnistav tund!
Päeva ja und
Küsin ma: „Millal mind viite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?“
Ei vastust andd
Õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

Igatsus.

Tule, oh kevade, tule ja too mind!
Elu siin külmab ja uhke maailm,
Tarretand tiivaga väriseb voolind,
Tarretand laulud tal, sumine silm.

Miks ma siis otsisin võõralta ilu,
Võõralta varju, tuge ja nõu?
Marudeks kasvanud kodune vilu,
Imeb mul soontest noorusejõu.

Iga mull' pilveke sinises taevas
Kõneleb kodumaa päikese teed,
Kus aga laineke rajakest kaevas,
Kuulen ma kohavat Eestimaa veed.

Vaata, kui loodus leinates õhkab,
 Temaga närtsin isegi pea,
 Igatsus õitseb, viletsus lehkab,
 Lootuse lille ma kuskil ei tea.

Tule siis, kevade, tule ja too mind!
 Kus minu armastus idanes:
 Anna sa aset mull', Eestimaas soopind,
 Elu, ilmu mu südames!

Kuid Koidula igatsused ei täitunud, nad jäid vaid kaunisteks unistusteks. Tema „vaimu viimseks õhkeks oli Issand ja isamaa.“¹⁾

Enne surma Eestimaale.

Issand, surres jätan maha	Ära lahku, ära lange,
Sinu hoolde isamaa!	Eesti ühendatud hulk!
Lahkuda ei süda taha	Ühenduses oled kange,
Raske hirmuohuga:	Tõde sinu sõjatulk.
Piiravad su ümber paelu,	Vennad! Õed! Meie põrmus
Eesti pind, et jälle nad	Sirgugu teil tegevus!
Tagudes sull' kirstunaelu	Isamaale saagu sõrmus:
Mullale sind matavad!	Lootus, usk ja armastus!...

Koidula viimseis luuletis puudub ärkamisaegne kõrgelennuline vaimustus, nad sisaldavad kaebeid ja raskemeelsust, olles enam isiklikku laadi. Kujundiliselt on need kaebus- ja igatsuslaulud täiuslikud ja kunstiväärtuslikud.

Kogusummana on Koidula loonud 275 luuletist. Osa tema lauludest on tänapäevalgi nauditavad. Kuna ajad ja olukorrad on muutunud, ei suuda nad küll esile manada omaaegset suurt vaimustust ja imetlust, kuid ometi nad jäävad meile kalliks päranduseks meie rahva koidikult. Koidula laulud ei ole mitte tühjalt kõmisevad sõnad (milliseid tehti palju ärkamisajal), vaid soojad, südamest-tulevad soovid, igatsused ja lootused. Lõpuks mainitagu ühes Tuglasega: „Koidula nimi tähendab oma ajajärgu vaimusaavutiste kõrgemat tippu. Näib, nagu oleks senisesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüriline toon, poeetiline voolavus, rütmiline kergus, vormiline mitmekesisus.“²⁾

1) Gustav Suitsu eessõna „Kogutud luuletused,“ lk. XV

2) „Pärnu Postimees“, 10. VI 1929.

Koidula isamaalise oreooliga kaunistatud kuju püsib edasi rahva ideaalina. Isikuna oli ta üllas, üleulatuv era-kondade tülist, mille tõttu ta suutis ajutiselt lepitada käre-meelseid alalhoidlikkudega.

9. Jannseni vanadusaastad.

J. V. Jannsen kui rahuarbastaja rahvamees ei sobinud hästi ägedaloomulise C. R. Jakobsoniga, kes kaldus oma artiklile üldpoliitilisele alale. Mõned aastad töötas Jannsen oma lehe energilise kaastööliselega sõbralikult, kaitses tema seisukohti. Kuid 1870. a. lõpul, mil Jakobsoni ja Balti pastorite vahekorid muutus õige teravaks, ta ei avaldanud enam Jakobsoni kirjutisi „Eesti Postimehes“. Sest ajast alates tekkis eesti haridustegelaste vahel tüli, mis kord-korralt ägenes ja Jakobsoni „Sakala“ ilmumisel (1878) kujunes avalikuks võitluseks. Alahoidlik Jannsen oli vanaduse tõttu jõuetu võitlema oma käremeelsete vastastega. Teda tabas 1880. a. halvatus, mille tagajärjel ta pidi oma kümme vanadusaastat veetma tegevusetult. — Rahvakirjanik J. V. Jannsen suri 1. juunil 1890. a. Tuhandepealine rahvahulk sängitas oma tähtsa ärkamisaegse tegelase Tartu Maarja surnuaiale. Mõni aasta hiljem püstitas „Vanemuise“ selts teatrisõprade rahalisel toetusel hauasamba Jannseni kalmule.

Ülesanne 45. Mispärast kurtis Koidula maapaos? Kirjel-dage tema traagikat Kroonlinnas. Määrake Koidula soneti riimid. Mis-suguseist motiivest koosnevad Koidula kojuigatsusluuletised? Hinnake Koidulat lüürikuna ja isikuna.

3. Fr. Kuhlbari ja M. Veske lüürika.

1. Friedrich Kuhlbari looming.

Koidula kaasaegne, meie teine isamaa-laulik Fried-riich Kuhlbars sündis 5. VIII 1841. a. kooliõpetaja po-jana Sangaste-Laatre kihelkonnas Uniküla koolimajas. Oma lapsepõlveaastad ta veetis üksinda mängides sealses kaunis looduslikus ümbruses. Varakult hakkas isa jagama pojale algõpetust. Hiljemini ta õppis kauemat aega Tartu koolides — alg- ning kreiskoolis ja õpetajateseminaris. Semi-nariõpilasena jälgis Kuhlbars huviga kreeka ja saksa kir-jandust. Suvevaheaegadel ta luges kodus andumusega

F a e h l m a n n i ja K r e u t z w a l d i teoseid, tutvudes eesti muistse ajaga, mis tema tähelepanu eriliselt köitis.

1862. a. asus Kuhlbars Viljandi elama. Seal ta töötab algkooli õpetaja-juhatajana 33 aastat. Ta oli otsitav pedagoog ja töötas töö enese pärast.¹⁾ Koolitöö kõrval ta luuletas laule ja oli energiliselt tegev lauluselts „Koidus“. Vanadusaastail hoidus Kuhlbars eemale avalikust elust ja pühendus täiesti luulele ja teadusele. Vaatamata ainelisele kitsikusele jäi Kuhlbars elulõpuni elujaatavaks optimistiks. Haruldaselt hea tervis võimaldas talle — ainsale ärkamisaegsele laulikule — näha Eesti iseseisvust, millest ta noormehena ei usaldanud unistadagi. Kuhlbars suri 28. I 1924. a. Viljandis.

Kuhlbari esimene — lõunamurdeline — luuletiskogu *Wastse laulo ja kannel* ilmus 1863. a. Ses kogus avalduvad noore kirjaniku isiklikud elamused ja tema suhtumus luuleloominguusse. Ta idealiseerib innustavalt luulet ja luuletaja tähtsust laulus *Äitsme-mehhe*.

Sääl, kos ne wanna tamme saistva,
Sääl om üks issus ainamaa,
Nin' selle ainama pääl paistva
Ka äitsmis rohju äitsmeta.

Na tõnneleiva tuldsesi ajast,
Na tõnneleiva turjast tööst
Nutonist ja ka puhtast pajast
Nin' ommašt jummaliffust ööst.

Na omma selle orru poja,
Ent kõrge made funninga,
Neid jodap tuldsje mäffi oja
Kui meie lätte kuitvava.

Na tandidva lillsemäffi päle
Meid omma taitva õnguga.
Nin' meile tõmmatva jis äle.
Mees ilm es jõtvava sünnita.

Na palmitseva närtseva troni
Meil' närtsimatta lillega ;
Na ehhitatva esso troni,
Kes surm es lasje ellada.

Na toiva meile suri andit,
Mis meije ma ei valmista ;
Na lõppetatva turje wandit,
Ke meid siin surma sunnitva.

Ent sattap üks neist Äitsme-mehhisi —
Ni võdi ma neid kül nimmeta —
Siis faktva frandsi tammelehhišt
Neid neide äitseva ativaga.

Werd itva sõame nin' filma ;
Ei tedda nemma nätta ja ;
Ent temma õng käib ülle ilma,
Ea nimmi peap ellama!

Noorsoole ja lastele kirjutas Kuhlbars *Lauliku koolis ja kodus* (1868). Üldtuntuiks on saanud sellest kogust lihtsad ja mahedad lastelaulud: „Teele, tee, kurekesed, üle metsa, maa!“ ja „Hüüavad pasunad, tõuske üles magajad.“

Isamaalise lauliku kuulsuse omandas Kuhlbars oma algupärasema luuletiskoguga *Wanemuine ehk Neljakordne*

1) „Eesti Kirjandus“, 1924, lk. 103.

Laulu-Lông, mis ilmus a. 1870 ühes viisidega. Selle kogu juhtsõnaks oli: „Isamaa üldse ilus ja igapidi“.

Ühes Faehlmanni ja Kreutzwaldiga viib luuletaja ses luuletiskogus meid eesti kaugesse, kuldsesse muinas-aega, ilutsevalt kujutades meie muinaskangelaste ja jumalate maailma. Seal unustame kurbuse ja kaebed, mis meisse sisendasid Koidula isamaalaulud, ja meeliskledes imetleme kodumaa muinasaegset ilu.

Muinasloolise sisuga Kuhlbari luuletistest on kõikjal lauldavate rahvalauludena tuntud *Kui Kungla rahvas kuldsel a'al* ja *Sealt Läänemere kalda pealt*. Mõlemad laulud on lihtsavõitu, kuid kaunis meeleolulised ja tundeerksad. Vähem tuntakse Kuhlbari lüürilist luuletist *Vanemuise laul*, mis on loodud Faehlmanni sellekohase müüdi aineil (vt. lk. 85).

Vanemuise laul.¹⁾

Ma tõnd'fin ford Endlatvee ääres	Kui Endal oli furnud,
Nii nutra meelega :	Ja Endlat armastas ta,
:: Mu fannel kaebas ja nuttis,	:: Siis kaebas ja nuttis mu Jutta,
Rõif tüntad kaebasid ta. ::	Rõif tüntad kaebasid ta. ::
Seal leid'fin talda pinnalt	Kui oli faua ju laulnud
Ma lapse rohu seest ;	Ja faua ta faebanud,
:: Ta oli ainu üffi	:: Siis Endla järtve end' heitis
Ja nuttis südamest. ::	Ja Endlas on uinunud. ::
Oh wana isa, ma palun,	Ja Jaani õöfel waatab
Mull' anna se lapsute ;	Ta läbi udu wee,
:: Tal põle ei isa, ei ema,	:: Kas taewa tähed weel tõus'wad,
Ta on weel nii pisite. ::	Kas käib weel lindude tee. ::
Ta lastwis ja õitfes mu käel,	Ta puhfab järtve põhjas
Kui lõhnaw lehepuu,	Su tuhat aeastat, —
:: Ja laulis ford lastfelt mu fannel,	:: Oh hinga rahus, mu Jutta,
Siis laulis ta tema juu. ::	Rõif lapsed ta magatwad. ::

Kuhlbari vähestest isamaalauludest on kujunenud meie rahvuslikuks aktuselauluks *Eestimaa, mu isamaa*. Esmakordselt lauldi seda võimsat isamaalist hünni eesti esimesel laulupeol. Sellele luuletisele on omane jõuline ja pidulik väljendusviis.

Eriiliigi moodustavad Kuhlbari pehmekõlalised looduslaulud, milles kajastuvad kirjaniku südamlikud kodumälestised. Neis laules väljenduvad otseselt tema isiklikud

1) Selle laululoo on õnnis Tartu linna arst Dr. F. Faehlmann rahvasuust kirja pannud.

elamused. Kuhlbari parimaid loodusluuletisi on *Õhtu laul* („Õo nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama“) ja *Suve õhtul* —

Eäbi õrna õhtu õhu	Põlssu ääres, järve kaldal,
Ule laane latvade	Õhustab õõpifute feel;
Walab fuu nüüd hõbevaagnaest	Uduvaifsed unetiitwad
Walguft twälja twainule.	Walendawad iwete teel.

Üldjoontes sisaldab Kuhlbari luuletoodang samu põhimotiive, mis on esinemas Koidula lüürikas. Kuid oma tunde- laadilt erinevad tema laulud tunduvalt viimase luuletistest. Kuhlbari luulele on võõrad kangelaslik paatos ja valulik kaebetoon, mis läbivad pea kõiki Koidula isamaalaule. Hämara orjaaja asemel käsitleb Kuhlbars ilutsevalt muistset vabaduspõlve, sellega täiendades ärkamisaeget isamaalüürikat mütoloogiliste ainetega.

Vormilt on Kuhlbari luule lihtne ja ilukõlaline. Rahvalaulude eeskujul kasustab autor sageli alliteratsiooni, assonantsi ja troheilist värsimõõtu, et tõsta laulude meloodilist külge ja saavutada märglevat rütmi.

2. Mihkel Veske luuletajana.

Eesti tähtsama keelemehe ja luuletaja Mihkel Veske elukäik on üks huvitavamaist. See näitab, kuidas viletsast karjusest kujuneb raudse tahte ja edasipüüdlikkuse varal luuletaja ja ülikooli professor. — M. Veske sündis 17. jaan. 1843. a. Paistu kihelkonnas Holstre vallas taluniku pojana. Ta kaotas varakult isa ja juba karjapoisina hakkas ise endale ülalpidamist teenima. Alghariduse omandas Veske Pulleritsu külakoolis ja Paistu kihelkonnakoolis. Paistu kirikuõpetaja Hanseni soovitusel ja rahalisel toetusel ta valmistus misjonäriks Tartu gümnaasiumis ja Leipzigi misjonikoolis. Ent elurõõmsale Veskele muutus masendavaks misjonikoolis valitsev kloostrielu. Ta kirjutas kodumaale: „Mina tahan misjonimajast välja minna, misjonäriks mitte saada; mitte tamuli rahva seas misjonitööd teha, vaid eesti rahva seas: see on parem, õigem ja armsam.“¹⁾ Varsti teostaski Veske oma kavatsuse: ta lahkus misjonikoolist ja astus Leipzigi ülikooli õppima võrdlevat keeleteadust. Rahaliselt toe-

1) A. Jürgenstein „Arvustuslised kirjatööd“, lk. 69.

tasid teda haridustegelased kodumaalt ja Vene suurvürstinna Pavlovna.

Lõpetanud 1872. a. ülikooli doktoriastmega, ta saabus järgneval aastal kodumaale ja hakkas koguma rahvalaule ning uurima eesti murdeid. Selleks ta korraldas jalgsi pikemaid uurimisretki. Matkal leppis Veske minimaalsega — magas tavaliselt heinaküünis ja sõi kõige lihtsamat toitu. 1874. a. valiti Veske Tartu ülikooli eesti keele lektoriks. Vabad hetked ta pühendas ikkagi rahvaluulekogumisele ja keeleuurimisele.

Tema sulest ilmus **1879. a. Eesti keele healte õpetus**, kus ta esimesena selgitas eesti häälikute *välteid*. Samal ajal avaldas Veske ka oma uurimisreisidel kogutud rahvalaulud kahes kogus *Eesti rahvalaulud* (I—II, 1879—1883). Tänapäevani peetakse neid rahvalaulu-antoloogiaid parimaiks ja väärtuslikemaiks.

Eesti rahvuslikus liikumises kuulus Veske radikaalse rahvajuhhi C. R. Jakobsoni pooldajate rühma. Seepärast ei sallinud teda saksa soost ülikooliõppejõud ja otsisid teid, kuidas temast lahti saada. Nad määrasid talle õpperaha Ungari sõiduks. Ungaris töötas Veske stipendiaadina kaks aastat. Kodumaale saabumisel nimetati Veske Vene valitsuse poolt Kaasani ülikooli professoriks.

Rõhutatud meeleolus lahkus Mihkel Veske oma kodumaast. Nagu ette aimates oma surma võõrsil, ta võttis endaga välismaale kaasa väärtusliku *kalliskivina* peotäie kodumaa mulda. Kaasani oli Veske väsimatult tegev. Ta magas vaid 4 tundi ööpäeva jooksul. Mõnikord ta töötas isegi magamatult. — Prof. M. Veske suri Kaasani 4. mail **1890**. Poole aasta pärast toodi ta põrm Eestisse ja maeti Tartu ülikooli uuele kalmistule.

Juba gümnaasiumiõpilasena kirjutas Veske lihtsaid laule. Kreutzwald hindas ta luuletisi halvakspanevalt ja soovitas neid käsikirjadena lausahtlis hoida. Veske alistus Viru lauliku nõuandele ja alles peale laulupidu ta avaldas oma luuletiskogu *Laulud wiisidega* trükituna (1874), mainides eesõnas muuseas järgnevalt:

Uuemal ajal, iseäranis priiuse juubelipidust saadik, on Eestlaste laulmise himu ennast ülendanud ja wana Eesti waimuga jälle ergemaks saanud. See on wäga kiidu wäärt; sest laulul on imelik ja jumalik hingeelu ülendamise ja waimuelu wahwastamise wägi sees . . . Ma pakun

nüüd oma laule, mis ma Eesti rahwa waimus teha olen püüdnud . . . armsale Eesti rahwale . . .

Tema teine luuletiskogu *Dr. Weske laulud* ilmus 9 aastat pärast autori surma.

Veske luuletodangu peamotiivideks on: isamaa, priius, kodu, loodus ja armastus.

Isamaale pühendatud Veske lauludest on eriliselt hinnatud luuletisi *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast ja Minge üles mägedele*. Viimase laulu loomisel on ta kasutanud eeskujuna saksa luulet, kuna esimene luuletis on täiesti algupärane. — Kord sõitnud Veske ühes kaaslastega Lõuna-Eestis. Äkki lasknud luuletaja hobuse kinni pidada ja mõne minuti jooksul ta kirjutanud paberilehele, olles haaratud luule-inspiratsioonist, laulu *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast*. Reisikaaslased olnud väga üllatatud, kui Veske neile deklameerinud oma hetkeliselt loodud võimsat isamaalaulu¹⁾.

Täie õigusega võib M. Vesket pidada innustunud priiuselaulikuks. Ta ülistab vabadust suurimaks väärtuseks eesti rahva elus, nimetades priiust pühaks aardeks. Suurgusele priiusele ta laulab oma ilusamad värsid.

Isa sõnad.

Minu isa ütles mulle:
„Prii on jälle meie maa,
Prii on jälle meie rahwas,
Armas poeg, sest rõõmusta!“

„„Kuidas priius meile tuli,
Ütle, isa, minule?““
Isa ütles: „Priius tuli
Kui see koidutäheke!“

Priius hakkas meile paistma
Kui see kume wara koit,
Priius hakkas helendama
Kui see lõkkew koidu loit.

Priius tõusis kui see päike
Koidu kuldse kaisu seest.
Orjapõli pugese ära
Kui see udu päikse eest!“

Mina uuest isalt nõudsin:
„„Kas meilt priius jälle kaob?““
Isa kostis: „Ei ta kau!
Priius tõuseb, orjus waub!“

Wõiwad ohjad jõge hoida,
Kui ta kolab kewadel?
Kes võib priiust paelu panna
Kui ta paisub paistusel?

Kes võib meie metsal' hüüda,
Kui on käes kewade:
Kaasik, ära aja kasu,
Lepik, ära lehitse!

Kes võib orasele hüüda:
Ära wõrsu, wõsu sa!
Kes võib haljal aasal öelda:
Ära hakka õitsema!

Kes võib tõusjal päewal
Weere jälle tagasi! [hüüda:
Teda pilw küll warjab wahel,
Aga päew on ometi!

Aleksander andis käsku:
„Priius, paista Eestimaal!“
Priius Eestimaal nüüd paistab,
Jäägu paistma igal a'al!“

1) Lektor J. V. Veski ülikooliloengud.

Õpetlasel Mihkel Veskel on „valus võõrsile veereda, surmüksinda kaugele kaduda.“ Eriti armas on talle kodutalu, ehkki see on hämar ja madal. Jumalaga jättes oma isamaja, ta satub härdasse meeleollu ja loob südamlikult õrna k o d u - l a u l u

Lahkumine.

Kui mu kallist isa talu
Jumalaga jätsin ma,
Tundis minu süda walu,
Mis ei wõi ma ütelda.

Wärawalt ma üle wälja
Sõitsin wenna saatusel,
Sõitsin üle nurme selja,
Kust weel kodu nähtaval.

Wend mul ütles: „Ära nuta,
Ära enam kaeba nii!“

Mina wastu: „„Ära rutta,
Siit näen kodu wiimati!“

Hoia hobust kinni wäha,
Las' mind waad'ta tagasi,
Ehk ei saa ma enam näha
Isa talu iialgi.

Jumalaga isa maja,
Nurm ja niit ja karjamaa!
Taewas anna mis teil waja,
Jumal küll teid õnnista!“

Kõrgelennulisest isamaatundmusest on kantud Veske looduslaul — ood päikesele — „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt keerutab ülesse, kerkib kiirelt“. Luuletajal on kindel usk meie rahva tulevikku. Päikene kaob kord, kuid emakeel jääb ikka kõlama.

Suurem osa tema l o o d u s l a u l e s t on idüllilist laadi. Looduseilu vaadeldes ta unustab kõik muud askeldused ja ruttab väljale töösse.

Nüüd hele heina-aeg on käes
Ja rahwas läheb luhta;
Nüüd päike lahkest läigkitab
Kõik niidu niisket kohta.

Ei todus olla färssi ma,
Ei todus aega wiita:
Ma tahan minna niidule
Ja walmist heina niita.

Meelsasti oleskleb Veske loodusrüpes õ h t u t u l e k u l. Õhtune vaikus tekitab temas lüürilisi elamusi.

Waike õhtu! Lind ei hüüa,
Mets on waike ja wõsa waike;
Ei nüüd farja-farwe lüüa,
Kõõmu näita teegi paik.

Buudelt lehed pudenenud,
Käsi on ilma ehteta,
Härm ta oksa fügenenud;
Külm ja fare on kõik maa...

Kõlaliseltsimeilus on Veske loodusluuletis *Õhtu õhud sõudvad sala*. Ei leidu ärkamisajal ühtki teist laulu, mis häälikulise ilukõla poolest sarnleks sellele luuletisele. Häälikulised samakõlad on ses laulus nii meisterlikult leitud, et juba luuletise kõlaline külg manab esile kujutatavad loodusilmutused.

Linuse laul neiuks.

1874.

Õhtu õhud sõidwad jala
 Lepa lehti libistes.
 Gustil lafsu lööb nüüd kala
 Järwe pinna selguses;
 Beu jääb ta hingama.
 Muga ja
 Rahuga,
 Helde, ilus neiuks!
 Hääd ööd soowin sinuks.

Õha helgib weel nüüd wähe,
 Õha täht nii heledast'.
 Minu film ei finni lähe,
 Ei ta waiibu walwamast;
 Raua weel küll walwab ta.
 Muga ja
 Rahuga,
 Helde, ilus neiuks!
 Hääd ööd soowin sinuks.

Veske armastusluulele on omane jutustav laad. Neis ta avaldab varjatud kujul, mõistamisi oma tundmusi. Lüüriline elamus esineb sääraseis luuletistes peidetuna. Seda liiki laulude hulka kuulub ennekõike „Saaniga sõitsin ma sohinal.“

Kujundiliselt on Veske luuletised ladusad ja kunstipäraseid. Tema lauludele on omane rahvalaulu-laadiline stiil. Värsimõõt on korrapärane ja erilauludes vahelduv. Kunstikavatsuslikud kõlakujundid muudavad laulud musikaalselt mõjuvaiks. Üldiselt osutavad Veske laulud vabanemist võõr mõjudest ja lähenemist kodumaisele rahvaluulele.

Ülesanne 46. Võrrelge sisuliselt Kuhlbari ja Veske laule üks-teisega. Missugused ühised põhimotiivid esinevad neis? Mispoolest nad erinevad? Käsitlege Kuhlbari ja Veske laule kujundiliselt.

4. Rahvaluulekogumine.

1. Jakob Hurt rahvaluuleuurijana.

Eesti vanavara isa Jakob Hurt sündis 1839. a. Põlva kihelkonnas Himmastes koolmeistri pojana. Juba lapsepõlves tärkas temas huvi rahvalaulude vastu. Kooliaastail moodustasid ta lemmiklektüüri rahvaluulelised tooted. Eriti vaimustas teda „Kalevipoja“ ilmumine. Ta ei saanud enam külmaks pealtvaatajaks jääda, vaid hakkas andumusega ülikooli õppetöö vaheaegadel kodukihelkonnas rahvaluulet koguma, üles tähendades rahvasuust muinasjutte ja rahvalaule ning virgutades ka oma sugulasi rahvalaulude korjamisele. A. 1871 valiti Hurt ellukutsutud Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks. Sellega avanesid talle suuremad võimalused rah-

valuulekogumise korraldamiseks. Ta õhutas tööle seltsiliikmeid ja kogu rahvast üleskutsete kaudu. Hurda äratushüüded ei kostnud kajatult. Arukamad pead nii maal kui linnas virgusid ja asusid innukalt üles kirjutama meie rahvaluule säilmeid. Hurt ise korraldas kindlate põhimõtete alusel kogutud ainekku ja andis täpsaid juhendeid rahvaluulekogujaile.

„Mis oli selle töö eesmärgiks? — Süstemaatselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külla üles kirjutada kõik, mis rahvas mäletas oma pärimusist.“¹⁾ Oma suurejoonelise kavatsusega alustas tõsine teadusmees Hurt eesti rahvaluule ajaloolis-geograafilise kogumis- ja uurimisviisi. Hurda energilisel juhtimisel kujunes rahvaluulekogumine Eestis laiaulatuslikuks liikumiseks, mis rahvuslike lahkhelide ajal ajutiselt taandus, kuid Hurda ilmakeelse üleskutse tõttu eesti parematele poegadele ja tütardele (a. 1888) uuesti puhkes.

„*Vanavara* kogumine muutub massiliseks kireks, millele anduvad sajad rahva paremaid poegi ja tütreid, harituid ja peaaegu kirjaoskamatu, värisevaid tudikesi, tormilisi noori ja koguni väikesi väeteid lapsukesi, nii et 80-ndaid ja 90-ndaid aastaid võib täie õigusega nimetada imeliseks *vanavara-ajajärguks* eesti kultuuriloos: mitte teaduslikud stipendiaadid ega uurijad, vaid kogu rahvas ise päästab oma endispõlvede loomingu. Jakob Hurt saab eesti kroonimatuks kuningaks, maailma rikkaimaks *vanavara-aidameheks*. kelle kätte usaldatakse saatusest rõhutatud orjarahva vaimuvara üle ootuste suures kvantiteedis ja kõrges kvaliteedis. Ja sellele võib olla uhke: see mees on oma suurkutset väärt. Ta oskab kõigepealt valjult vaos pidada oma kirjavat kaastöölise peret, taltsutada võltsijaid ja hoida oma kogusid kindlal usaldatavuse ja teaduslikkuse tasapinnal. Ta leiab edasi ka geniaalselt lihtsa, kuid seejuures ometi hõlpsaima ja otstarbekohaseima süsteemi oma järjest kasvatate kogude korraldamiseks. Tal jätkub isegi jõudu nende teaduslikuks läbitöötamiseks ja väljaandmiseks.“²⁾

Hurda toimetusel ilmus a. 1875 *Vana Kannel* I, mis sisaldas tema kodukihelkonna Põlva rahvalaule. *Vana Kannel* tahtis küll olla täieline kogu vanu eesti laule, kuid rahapuu-

1, 2) Dr. O. Looritsa sellekohasest kirjutisest.

dusel võis veel trükist ilmuda ainult *Vana Kandle* teine köide — Kolga Jaani kihelkonna rahvalaule (1886). Nime-
tatud Hurda rahvalaulukogud olid teaduslikult koosta-
tud. Laulud olid täpsalt üles tähendatud ja neile olid juurde
lisatud rahvalauliku nimi ja asukoht. Samul põhimõtteil andis
Hurt välja oma vanadusaastail Setust kogutud vanavara kol-
mes suures köites *Setukeste laulud* (I—III, 1904—1907).
Need monumentaal-teosed said eesti teadusliku rahvaluule-
uurimise nurgakivideks.

Rahvaluulekogumine ja -uurimine oli Jakob Hurdale
elutööks. Ta pühendas sellele kõrgeväärtuslikule tööle kõik
oma vabad hetked ja kulutas selleks kaunis suured raha-
summad. Mingisugused takistused ei heidutanud teda. Väsi-
matult ta virgutas oma kaastöölisi kogumisele, rõhutades veen-
valt: „Meie kohus on vanu eesti laule korjata!“

Haruldase organiseerimisandega ja avara teadusmehe
pilguga juhtis Jakob Hurt eesti rahvaluulelist liikumist.
Tuhandepealine vanavarakorjajate pere jälgis tähelepanelikult
oma juhi nõuandeid ning näpunäiteid. Hurda äratushüüded
kostasid nii mõjuvalt, et kõik kogujad püüdsid võimalikult
hoolikalt rahvaluulet korjata. Lugupidamise ja aukartusega
nad läkitasid kogutud ainestiku puhtalt-kirjutatuna oma au-
toriteetsele juhile.

Jakob Hurt suri 31. dets. 1906. a. Vaatamata et sel-
lest on möödunud 25 aastat, pole mälestus temast veel tume-
nenud eesti talutaredes. Kui tänapäeval külastate mõnd vana
eidekest või taadikest maal, siis varsti veendute, et nad ela-
valt mäletavad Jakob Hurta. Vestlemisel tuletavad nad meelde —
õnnesära silmis, kuidas nad noorpõlves on õhinal kogunud
rahvalaule ja neid saatnud kaugesse Peterburi linna. Vastu-
tasuks nad on saanud *Vana Kandle* köited. — „Jah, Hurt oli
küll üks suur ja aulik härra. Me üsna kartsime ja armasta-
sime teda“ — sõnavad südamlikult vanakesed.¹⁾

Katkeid Jakob Hurda üleskutsest.

Õiidja heal²⁾

1894.

. . . Enam kui seitsme saja taastöötegija abil on meil
fuur fogu muinasaja teaduse materjali kokku kogutud. Minu
wanawara aidas on praegu, umbes arvata 30 tuhat wana

1) Tõstamaalt saadud teade.

2) „Linda“, nr 4, 1894.

laulu, 4 tuhat juttu, 25 tuhat wanafõna, 20 tuhat mõistatust, mõni hea tuhat punkti wana uslu, siis hulf wanu kombeid ja pruuksid, rahwamängusid ja kõnekäändusid. Kõik on kõwasti ja ilufasti kõidetud, pealkirja ja numברי alla pandud, kõllu 85 suurt raamatut, igaüks läbistiftu 800—1000 lehe-

Hurda ja teiste rahvaluulekogud
Eesti Rahvaluule Arhiivis.

1. kapp. a) Eesti Rahvaluule Arhiivi registrid, b) Hurda *folio* (parempoolsel ülemisel riiulil), Õpetatud Eesti Seltsi, Veske ja teiste kogud.
2. kapp. a) Andersoni lastelaulud, b) Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu.
3. kapp. **Hurda kogu.**

külge pats. Wanawaral on oma iseäraline fapp, tammepuust tehtud, mis üks armas sugulane ja wanawara sõber Saaremaalt finkis. Igast Eesti maafonnast, kõigist kihelkondadest on ses tähtsas teaduse aidas kaunist tagawara, elawaid ja selgeid tunnistusi Eestirahwa muinasajast, meie esiwanemate meelest ja keelest, nende usust ja arwamistest, nende rõõmust

ja kurbdusest, nende tööst ja teost, nende kannatamisest ja faebamisest, nende kombetest ja pruulidest, nende waimutundmisest ja hingeloost, nende elutartusest ja siidame saladustest. Üksigi üksik uurija ehk ajaraamatu kirjutaja ei oleks iganes

Eiseni ja muud vähemad rahvaluulekogud
Eesti Rahvaluule Arhiivis.

1. kapp. Eiseni kogu.
2. kapp. Muud pisemad kogud (EKS, ERM, TEM, ARS, AES. jt.)

jõudnud wana Eesti rahwa elu nii täielikult ja selgesti ja elawasti üleskirjutada, kui rahwa omad mälestused ja tunnistused siin teewad. Meie kogutud wanawaral on suur teaduse tähendus . . .

Uga nüüd tuleb minu hüidja heal. Armsad suguwennad, armsad sugused! See, mis meie praegu kuulsime, paneb meile tungima kohuse peale, et meie kõik hoole ja jõuu fokku mõtame ja weel wanawara wargasti kogume. Meie ühishist tööd on tänini tähelepantud ja see töö on tululine leitud olemat. Seda enam peame meie teda täiendama ja auusale lõpetusele wiima . . . Mida tuumakam ja täielisem meie töö, mida laiemale ja jõgawamale oleme uurinud, mida enam materjaali fokku weetud, seda kasulikum on see teadusele, seda

auusam Eesti nimele . . . Raastöötegijate arv on praegu 712, tõusku see tuhande peale. Põdagem ühendust kalliks, ühendus teeb ka siin tugewamaks. Tahaks leegi nüüd lahku minna, siis oleks tema awalit lõhkuja. Ärgu pillatagu wanawara mitte ilma peale laiali, pillamine ei ole iganes majapidaja ehe ega ühendus olnud. Meie ühine töö ja waew jäägu ühtekokku isamaa pinnale. Siis on meil enestel wara wõtta ja ka armsatele naabritele ette panna, kui nemad lahkesti meile külaliskes tulewad. Sel mõttel edafi!

2. Eesti rahvaluulekogud.

Jakob Hurda algatatud rahvuslik wanawara-liikumine andis häid tulemusi. Enne Hurta oli tervest Eestist kirja pandud ainult mõni tuhat lehekülge rahvaluulet. Kuid Hurda õhutusel hakkas meie rahvaluulevara kiiresti kasvama. Näiteks koguti pärast tema üleskutse „Paar palvet . .“ ilmumist ajalehis mõne aasta jooksul üle 40.000 rahvalaulu.

Kogutud käsikirjalise ainestiku järjestas Hurt kindla kava alusel ja laskis käsikirjad lehekülgede kausta järele kokku kõita. Iga nahkköite ta varustas järjekorranumbri ja märksõnaga *Eesti wanawara*. Viimase oskussõna võttis Hurt esimesena tarvitusele. Hurda leiutatud rahvaluulekogude korraldamisviis leidis üldtunnustust nii Eestis kui ka Soomes.

Hurt kogus peamiselt rahvalaule, s. o. rahvasuus esinevaid nn. vanu laule, mis olid loodud neljajalgse troheilises värsimõõdus. Seepärast ta nimetaski oma rahvalaulu-antoloogiad *Vanaks Kandleks*. — Tema rahvaluulekogu, mis sisaldab **114.695** lehekülge ehtsat rahvaluulet, on suurimaid ja väärtuslikemaid mitte ainult Eestis, vaid kogu maailmas.

Tunduvalt erineb Hurda ideaalsest rahvaluulekogust tema noorema ametikaaslase M. J. Eiseni kogutud rahvaluulelist laadi ainestik. M. J. Eisen pole küllaldaselt silmas pidanud Hurda kateoorilisemat põhinoet — teaduslikku täpipealsust. Ehtsate rahvajuttude kõrval on ta kogunud palju ebarahvaluulet, mis on rahvaluulekorrajate poolt muudetud ja stiliseeritud kujul üles tähendatud. — Lehekülgede arvult seisab Eiseni kogu teisel kohal, koosnedes **72.068** lk.

Tolleaegseist kogudest on kolmandal kohal Dr. O.

Kalda juhtimisel korjatud **20.902**-leheküljeline kogu, mis sisaldab rohkesti eesti rahvaviise. Teiste kogude kõrval jääb hoopis varju keeleteadlase Mihkel Veske **2.558**-leheküljeline rahvalauludekogu.

Peale nimetatud kogude leiduvad Eesti Rahvaluule Arhiivi¹⁾ tulekindlas keldrikambris:

Õpetatud Eesti Seltsi kogu	(GEG)	3.022	lk.
Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogu	(ELG)	2.161	„
Eesti Kirjameeste Seltsi kogu	(EKS)	7.622	„
Soome Kirjanduse Seltsi kogu	(SKS)	4.054	„
Eesti Kirjanduse Seltsi kogu	(EKnS)	2.688	„
Eesti Rahva Muuseumi kogu	(ERM)	7.701	„
Prof. W. Andersoni lastelaulude kogu	(A)	38.656	„
Eesti Vabariigi stipendiaatide kogu	(EVR)	8.333	„
Tallinna Eesti Muuseumi	„ (TEM)	608	„
Akadeemilise Rahvaluule Seltsi	„ (ARS)	1.656	„
Akadeemilise Emakeele	„ (AES)	138	„
Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu	(ERA)	38.085	„

Kõik kogud kokku sisaldavad 324.947 lk.

Rahvaluule rohkuse poolest võib Eesti suhteliselt võistelda rikkaimate kultuurrahvastega kogu maailmas.²⁾

Ülesanne 47. Tuletage meelde Hurda poolt püstitatud rahvaluulekogumise põhimõtted (vt. „Paar palvet eesti ärksamaile tütardele ja poegadele“ lk. 146.) Harutlege sisuliselt üleskutset „Hüüdjä hääl“. Iseloomustage Jakob Hurta rahvaluuleuurijana. Mõned õpilased joonistagu eesti rahvaluulekogude diagrammtabel.

Üldvaade kirjandusest 1850—1875.

19. sajandi kolmanda veerandi kirjandustooted moodustavad **hariastme** meie romantilise kirjanduse arenguloos. Selle kirjandusliku ajastu suursaavutisteks on Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ ja Koidula isamaalüürika, mis algatavad eesti rahvusliku kirjanduse. Luuletooteis pääsevad valitsevale kohale **isamaalised** motiivid. Patriotlik vaimustus asendab endist õpetlikku ja moraliseerivat tooni. Kirjandus vabaneb

1) Eesti Rahvaluule Arhiiv asub Tartus, Aia tän. 44.

2) Dr. O. Looritsa kirjutise järele.

reaalelust ja läheb tagasi rahva kuldseesse minevikku ja kaunisse loodus-rüppe.

Teoste sisulise külje muutumisega teiseneb ka nende vorm. Luules hakatakse vabanema saksa kirjanduse mõjust ja püütakse jäljendada meie rahvalaulude stiili. Tunduvalt areneb proosateoste keel, kujunedes rahvapäraseks, puht-eestiliseks. Uuendatud kirjaviis levib kõigisse kirjandustooteisse.

Tärbab eesti hariduslik ja poliitiline liikumine. Toimetatakse nädalalehti ja asutatakse seltsi. Teatritegevus saab alguse eesti omapärase näitekirjanduse tekkimisel.

Võrsuvad eesti teaduslikud üritused rahvaluule ja keele alal. Jakob Hurt rajab rahvaluule teadusliku uurimise meetodid ja Mihkel Veske lahendab eesti keele põhiprobleemi — välteküsimuse. Sellega algab meie rahvuslik teadus.

Rahvuslikul kevadel oli rahvas vaimselt ärganud ja vastuvõtlik kultuurpüüdeile. Seepärast võisid tol ajal kirjandus ja teadus eriti jõudsasti edeneda.

A. Märkmeid poetikast.

1. Rahvalaulude värsitehnikast.
(„Kalevipoja“ käsitlemiseks.)

Eesti rahvalauludes esineb *neljajalgne troheiline värsimõõt*

Läksin metsa kõndimaie

— — — — | — — — — | — — — — | — — — —

Esimene värsijalg võib koosneda ka kolmest ja neljast silbist.

Ei mina | kiida | neidu-sida

— — — — | — — — — | — — — — | — — — —

Minu aga | hella | vennakene

— — — — | — — — — | — — — — | — — — —

Sõnarõhud langevad vahel värsirõhkudega ühte.

Perenaine | pettis | minda

— — — — | — — — — | — — — —

Pani vetta piima sisse

— | — | — | —

Sageli võib märgata ka vastupidist, et värsirõhud ei satu sõnarõhkudega ühte. „Ses vahelduses peitub üks muistse rahvalaulu iludest.“¹⁾

Neli oli | neidu | da peressa

— | — | — | —

Tüdreku | higi | i-lusa

— | — | — | —

Tähelepanu! 1) **Pikk** esimene sõnasilp ei tohi olla värsirõhu langus (—). 2) **Lühike** esimene sõnasilp ei või esineda värsirõhu tõusus (—).

Erandiks on laulurea esimene värsijalg, kus pole maksivad esitatud juhised.

Värsid, mis ei vasta nimetatud nõudeile, on vigased.

Näiteks *vigaseid* värsse „Kalevipojast“:

1) Pikk esimene sõnasilp värsirõhu langus:

Uinute **meid** / magamaie.

Õied tüpesta **tungima**.

Ma tähtissa **takista**.

2) Lühike sõnasilp värsirõhu tõusus:

Pani / alla **udu** / linad.

Halja **muru** radadeni.

Kas on **kodu** peretaati.

2. Kordusvärsid rahvalauludes ja „Kalevipojas“.

Peale parallelismi ehk mõtteriimi esinevad rahvalaules kordusvärsid. Nende abil elustatakse samalaadseid toiminguid ja luuakse elevust. Rahvalaules korduvad värsid 2—3korda.

Sinikirja linnukene.

Hakkas siis pesa tegema,

Tegi kuu, tegi kaksi,

Poole kuuda kolmatagi,

Nädalagi neljatagi;

Sai siis pesa valmi'eksi.

Hakkas siis mune munema.

Munes kuu, munes kaksi,

Poole kuuda kolmatagi,

Nädalagi neljatagi;

Said siis munad munetud.

Hakkas poegi auduma,

Audus kuu, audus kaksi,

Poole kuuda kolmatagi,

Nädalagi neljatagi;

Said pojad verisulije.

1) Prof. Kaarle Krohni kirjutis „Eesti rahvalaulude“ I eessõnas.

Kreutzwald kasustab „Kalevipojas“ õige tihti kordusvärse, seejuures sattudes liialdustesse. Ta kordab tavaliselt kordusvärse 6 korda, et suuremat mõju saavutada. Aga tegelikult muutuvad need värsid liiga sagedase kordumise tõttu lugejale monotoonseiks ja tüütavaiks.

Näiteks korduvad 9. loo lõpul värsid:

Sõitsin suisa Soome silda,
Vesikaare vaskiteeda,
Vikerkaare vihmateeda,
Kihutelles kiiruse käsku.
Kuninga käsk kukkurus,
Vanema käsk vammuksessa,
Suu-sopis sõjasõnumid. . . jt.

3. Kompositsioonilisi põhimõtteid. („Kalevipoja“ käsitlemiseks).

Eepose kompositsiooni vaatlusel tuleb jälgida nelja põhilist küsimust: 1) ühtlust, 2) antiteese, 3) tegevuse astmelist tõusu ja 4) lõpplahendust.

1. Jutustavas ehk eepilises teoses valitsegu ühtlus tegevustiku arengus. Eepose üksiklugu moodustagu ühe vahelüli kogu sündmustikust ja olgu tihedasti ühendatud teiste lugudega, nii et tegevus areneks algusest lõpuni suhteliselt samas tempos ja ulatuses. Midagi ei tohi ühtlases teoses olla ülearust. Kõik teosmotiivid peavad üksteisest sõltuma ja ühinedes kujundama organismi-taolise üksuse.

2. Tegevustiku arengus vahelduvad teineteisega laineliselt va st a n d s ü n d m u s e d: rõõmule järgneb mure („Rõõm ja mure kaksikvennad“), õnnelik juhtum vaheldub ebaõnnestumisega, võidulaul — kaebusega jne. Antiteeside tõttu muutub sündmustik elavaks, kunstiliselt nauditavaks.

3. Eepose laiaulatuslik sündmustik muutuks üksluiseks, kui isegi korduvad teosmotiivid esineksid samas intensiivsuseastmes. Et vältida monotoonust ja tekitada põnevust, kasutatakse teoses astmelist tõusu. Korduv tegevus esitatakse järkjärguliselt suuremana, kõrgemas astmes.

4. Eepilise teose sündmustik areneb üldjoontes pikaldaselt ja rahulikult. Tegelased saavutavad oma eesmärgi püsiva ja kauaaegse teotsemise tulemusena. Vastavalt sellele laheneb eepiline sündmustik vaikselt, lepitavalt.

4. Näidendi kompositsioonist. („Säärase mulgi“ käsitlemiseks).

Näidend jaguneb vaatusteks ja etteasteiks ehk stseenideks. Tavalisemad on kolme- ja viievaatuslikud näitemängud. Kolmevaatuslikus näidendis:

I	vaatus moodustab	<i>alguse</i>	ehk	<i>ekspositsiooni</i> ;	
II	„	„	<i>arenduse</i>	„	<i>dispositsiooni</i> ;
III	„	„	<i>lõpplahenduse</i>	„	<i>konklusiooni</i> .

Ekspositsioonis esitatakse tegelasi, tutvustatakse neid vaatlejaile ja antakse mõista, kuidas nad vastastikku suhtuvad üksteisesse.

Arendus ehk *dispositsioon*. Tegevustik nihkub paigast. Tegelased hakkavad toimima. Kuna teoses esinevad lahku minevate püüete ja huvidega kangelased, siis tekivad nende vahel kokkupõrked ja konfliktid, s. o. *intriig* ehk sõlmitus. Sekeldused kordkorralt süvenevad ja muutuvad keerukamaiks ning põnevamaiks, jõudes lõpuks hariastmeni ehk kulminatsioonipunkti.

Lõpplahendus ehk *konklusioon*. Teose lõpul pidev sündmustik laheneb ja tegelaste üle mõistetakse kohut. Ühed kangelased saavutavad oma eesmärgi, teised hääbuvad. On ka võimalik leplik, nn. õnnelik lahendus.

Näitemängu ettekandmisel põnevuse loovad tegelaste sihipüüdlik toimimine ja vastaspoolte kokkupõrked. Näidendi tegevus võib areneda kolmesuguselt: 1) ajaliselt edasisammuvalt, 2) ajaliselt tagasihaaravalt ja 3) tõkendatult. Edasisammuvast tegevustikus on iga järgnev sündmus ajaliselt hilisem eelnevast. Ajaliselt tagasihaaravas

tegevuskäigus tuletatakse meelde kangelaste minevikku ja va-
remsündinud juhtumeid. Sündmustiku tõkendamine tekitab
näidendis põnevust. Tõkendamine seisab selles, et tegelaste
toimimisteele veeretatakse komistuskive ja takistusi.

*

Jant on väike jämedatoimeline naljamäng, mille tege-
vus sõltub peamiselt juhusest.

5. Romantismist.

Kuna ühiskondlikus ja kultuurilises elus valitseb alatine
muutumine ja uuenemine, vahelduvad ka kirjanduslikud näh-
ted, mis on tihedas seoses ühiskonnaarengu ja -ajavaimuga.
Erisuunalisi kirjanduslikke ajajärke kutsutakse kirjandus-
vooludeks.

Romantiline vool eraldub olevikust ja igapäisest tõeli-
sest elust ning läheb tagasi loodusrüppe ja rahvaste
minevikku. Romantilised teosed kajastavad luuletaja
unistusi, tundeid ja elamusi, millised on hari-
likult ebamaärased, piiritlematud. Romantiline vool ei
saavuta kunagi klassilist vormi, talle on alati sisu oluli-
sem. Kuna hinge salapärasele igatsustele ja kaunistele
looduspiltidele on sidumata kõnes raske sobivat väljendust
leida, siis romantikud kasustavad väljendusabinõuna peamiselt
värssi — seotud kõne. Juurdlev, skeptiline
joon läbib romantilisi teoseid ja ilmavaadet. Kuulvalged ööd,
varemed, sulisev oja, armastuse-sosinad, — need kõik on
kergesti immutatud romantilisest hingeõhust.

Kas ei kannud Kreutzwald ja Koidula kõiki neid ro-
mantilisi püüdeid endis?

B. Kirjandusloolisi küsimusi.¹⁾

1. Fr. R. Kreutzwald.

Kuidas sai Kreutzwald endale perekonnanime?

„Nimi Kreutzwald ei ole muud midagi, kui eesti keeli Ristmets saksa keelde ümber pandud. Aga Ristmets oli selle talu nimi, kus Kreutzwaldi esivanemad ammust ajast saadik olid elanud.“ (K. A. Hermann).

Sama teadet kordavad teised kirjandusloolased. Ka Rakvere kohapealsed elanikud püüavad seletada tema perekonnanime päritolu kohanimede kaudu. Nimelt asuvat Aaspere vallas ja ka Viru-Nigula kihelkonnas metsatalud, mida kutsutavat Ristimetsaks.

Noor kirjandusteadlane A. Anni kirjutab: „Uuem uurimus on kõikumana pannud tuntud väite, nagu oleks Kreutzwald oma nime saanud tõlke läbi oma vanemate nimest Ristmetsast: juba kui Keutzwald Rakverre kooli läks, oli ta vanemal priinimeks Reinholdson ja püsis sellena ka hiljemini“ (E. Kirjanduses, 1926).

Kuidas tekkis Reinholdsonist Kreutzwald, seda ei selgita Anni.

Mispärast tundis Kreutzwald end vanaduseas nooruslikuna?

Kreutzwald oli kuuekümnendaastane, aga maal suvitades ta jooksis mäest üles ja alla nii suure kiirusega, et ta nooremad kaaslased maha jäid. Ta oli ju suur sportlane. Alati ta käis haigete juures jalgsi. Peale selle ta korraldas igapäev jalutuskäike. Tema sportlikuks põhimõtteks oli — määratud aja jooksul ära käia 3- kuni 6-kilomeetriline vahemaa. Kreutzwald soovitas ka oma sõpradele säärast sporti harrastada.

Seltskonnas oli ta lõbus, vaimukas ja elav. Harva võis näha Kreutzwaldi kurbtõsist nägu tema vabul hetkil. (Alma ja Anna Kersteni teateil).

Miks asub kõrts endises Kreutzwaldi majas?

Võrus Kreutzwaldi tän. nr. 31a maja seinal on mälestustahvel:

**DR. F. R. KREUTZWALD
ELAS SELLES MAJAS
1839/1877 NING PANI
SIIN 1850/1861 EESTI
RAHWA LUGULAULU
KALEWIPOJA KIRJA**

Tahtmatult küsime, miks asub samas majas Võru Eesti Käsitöölise Abiandmise Seltsi einelaud ühes alkoholiliste jookidega.

1) Allpool-esitatud kirjandusloolised küsimused pakuvad lisaainet nii suuliseks harutluseks klassis kui ka üksikute õpilaste kirjalikeks kodutööks.

Nimetatud seltsi liikmed jutustavad vabanduseks järgmist.

Sel majal on olnud palju peremehi pärast Kreutzwaldi. Esimene peremees oli keegi parun. Juba siis asutati kõrts saksa seltsi poolt sinna majja. Kreutzwald ise elas veel Tartus. Paar korda on asunud selles majas laulu- ja mänguselts „Kannel“. Praegune omanik Käsitöölise Selts ostis Kreutzwaldi maja 4. nov. 1910. a. ja avas samal aastal seal einelaua. Seltsil oli koguni kavatsus 1912. a. maja täiesti maha lõhkuda ja uus kahekordne maja korralikkude kaupluseruumidega asemele ehitada. Ilmasõja tulekul jäi see kavatsus õnneks teostamata. Oleks sõda aasta võrra hilinenud, poleks Kreutzwaldi majast ühtki kivi kivi peale jäänud. Käsitöölise Selts on püüdnud viimasel ajal maja korras hoida ja hoolitseda selle eest, et Kreutzwaldi mälestus sealt ei kustuks. Seltsi juhatuse algatusel nimetati endine Riia uulits Kreutzwaldi tänavaks.

Kreutzwaldi istutatud puudest on tänini alal hoidunud vaher ja suur pirnipuu. (Villem Luigelt saadud teateil).

2. J. V. Jannsen.

Millal ja mispärast Jannsen lahkus Vädrast?

Nüüdne Vädra hallpäine köster-organist Rossman teatab järgmist: „Kahjuks ei ole protokollidest seda leida, mil Jannsen Vädrast lahkus. Niipalju tean ma vana Vädra koguduse personaalraamatust, et uus köster A. Luig juba 1851. köstriks oli. Nii siis võis J. V. Jannseni äraminek Vädrast aastal 1850. olla. Ma leidsin ühest konvendi protokollist, et J. V. Jannsen Vädra konvendile kaebama tuli, et õpetaja K. Körber tema leerimaksupuud oli ära võtnud. Konvent otsustas, et see leerimaks õpetajale jääb. Nii kuidas mulle vanad inimesed Vädras umbes 42 aasta eest teadsid ütelda, on õpetaja ja Jannseni vahel sagedasti kokkupõrkamisi olnud, — nii siis oli Jannsen sunnitud Vädrast lahkuma. Jannsen on 1843. aastast peale Vädras kihelkonnakooli õpetaja olnud. Kool peeti köstrimajas. Kui mina 42 aasta eest Vädra tulin, oli kihelkonnakoolil uus koolimaja, mis köstrimajast oli lahus. Maja oli köstri maa peale ehitatud. Minu teada, on Vädra nüüdsele köstril kolmas maja elamiseks. Kahju, et Jannsen lühikest aega Vädras koolipõllul töötada sai! Tema järele oli Vädras köster A. Luig, kes kõigiti pidi õpetajale allaheitlik olema, et tal seda vaimuteravust ega haridust ei olnud kui Jannsenil.“

Millal ja kuidas asus Jannsen Pärnu Ülejõe koolimajja elama?

Pärnu Ülejõel on asetatud 1924. a. Jannseni tänavas asuva linna maja nr. 18 seinale mälestustahvel:

Selles majas elas
 Johann Woldemar Jannsen
 1851—1863. a.
 Siin kasvas tema tütar
 Lydia Koidula.

Erilist tähelepanu äratav aastaarv 1851, kuna üldiselt on teada, et Jannsen 1850. a. Pärnu tuli.

Küsimuse lahendamiseks tutvugem alljärgnevate lisateadetega.

„Johann Woldemar Jannsen oli ametis sügisest 1850 kuni jaanuarini 1864. Palka tema sai 1850/1851 õppeaasta eest 100 rubla, aga 1852. aastast alates sai maa — $18\frac{3}{4}$ vakamaa suuruses, 15 sülda puid ja 40 rubla raha.“ (Pärnu linna II algkooli kroonikast).

„Kui Jannsen siia kevadel, siis hakati koolimaja ehitama. Jannsen käis iga päev ehituse juures ja nõudis, et ikka rutem meistrid maja valmis teeksid. Sügisel oli kõik valmis ja Jannsen läks sinna elama. See oli 1850. a.“ (Leena Vimsoni mälestuse järele).

Jannsen on tulnud Vändrast 1850. a. ja lahkunud Pärnust 1863. a. detsembris. (Pärnu Elis. koguduse kirikuraamatust).

Missugune oli Ülejõe koolimaja ümbrus ?

Tol ajal asetses nüüdse nägusa eeslinna asemel Pärnu jõe paremal kaldal, Rääma valla, Sauga mõisa ja väikese ning suure jõe vahelisel maa-alal K a l a m e e s t e - k ü l a, mille moodustasid paarkümmend väikest talukohta. Jõe ääres oli heinamaa ja kõrgemal liivaseil künkail kükitasid madalad õlgkatustega taluhooned. Kehv põld ei suutnud elanikele küllaldaselt toidust jagada. Seepärast käidi talvel noodal ja suvel püüti õngede ning võrkudega kalu ja räimi. Peale talunikkude ja popside elasid seal käsitöölised ja elukutselised kalurid. Kalastamise tõttu sai küla oma nime *Kalameeste*. — Küla läbis vähese kruusaga sillutatud maantee, mida kutsuti k a s k e a l u s e k s t e e k s, kuna mõlemal pool küladeed kasvasid kraavikaldail suured kased. Mingisugust kaasikut koolimaja läheduses polnud. (Leena Vimsoni ja M. Kodara teateil).

Võrrelge eespooltooduga Aino Kalda ja V. Ridala kirjeldisi: „Koolimaja, kus elas Jannseni pere, oli linna servas, nn. Kalajõe külas“ (?). . . Maja ise oli kaasiku ääres“ (?). . .

Kuidas teotses Jannsen kooliõpetajana ?

Jannsen oli tubli õpetaja. Ta hääli oli tugev ja mõjuv. Mõnikord ta rääkis õpilasile ka sakslastest. Neid ta palju ei kiitnud, vaid nimetas mõisnikke eesti rahva piinajaiks. Kaks korda nädalas ta õpetas laulmist. Jannseni „Eesti laulikus“ olid mitmed ilusad laulud.

Kord küsis Jannsen kooliõpilaselt Karl Hindreksonilt, kes oli natuke „ohoh“: „Ütle, mitu jalga on 15 kitsel?“ Hindrekson vastas: „15 kitsel on 35 jalga.“ Sest ajast peale hakati seda poissi kutsuma Kitse-Kaarliks.

Külavanemana oli Jannsen kuri. Joobnud mehi ja üleannetuid naisi ta isegi peksis pimedas kambris.

Õhtuti ta toimetas „Postimeest“. Ta ise oli väga vaimustatud oma lehest. Mõnikord ta tõi ajalehe klassi kaasa ja luges mõne huvitava loo ette. (Leena Vimsonilt ja J. Mihhelsilt saadud teateil).

3. Koidula.

Kuidas käitus Koidula kooliaastail?

Aino Kallas on pidanud Koidula ülespidamist koolis mitterahuldavaks ja on kirjutanud tema arvele veelgi raskemaid süüdistusi.

Näiteks mainib A. Kallas „Täheleenus“: „Kõmmetes on esimesel aastal: mitte rahuldav“ (lk. 45). Siin on A. Kallas ilmsesti eksinud, sest tõeliselt on Koidula ülespidamine ta esimesel kooliaastal (1854/1855) hea. Nagu tunnistused tõendavad, on Koidula elukombed kogu kooliaja kestel olnud kas hea või väga hea.

Mis puutub muusse süüdistustesse, siis võib kaunis tõenäoliselt juba praegu väita, et nad on alusetu ja L. Suburgi poolt kadeduse tõttu välja mõeldud. Vähemalt isikud, kes Jannseni perekonnaga olid tol ajal tihedas kontaktis, ei tea Koidula halbadeist kalduvustest midagi kõnelda.

Praegu elab veel Pärnus tolleageise vöölmündri Honigstocki tütar Leena Vimson, kes oli Koidulaga ühevanune. Ta on mitmel puhul viibinud Jannseni perekonnas, kuna tema isa ja Jannsen olid lähedased tuttavad. Oma haruldase mälu tõttu ta teab täpsalt jutustada kõiki sündmusi, mis on ühenduses Jannseni ja Koidulaga. Ometi ei tea ta Koidulast nimetada ühtki halba iseloomujoont, veel vähem halbu harjumusi.

4. Carl Robert Jakobson.

Miks C. R. Jakobson on Vändras lugupeetavamaid mehi?

Kes ei tunne Väandra vanemaist elanikest varakult surnud C. R. Jakobsoni? Kõigile ta on tuntud. Mõned on temagagi ühes töötanud, teised temaga mõnikord kõnelnud, paljud on teda isiklikult palgest palgest näinud.

Jakobson tuli Vändrasse ja ostis endale Kurgja-Tõnise talu, mis oli 260 vakamaad suur. Ta ise kasvatas ka metsa. Oma tütrukul ta las kis korjata kuuse- ja männikäbisid, ajas suure sahana jäätmaa-põllu sisse

vaod ja külvas sinna kuuse- ja männiseemned. Hiljem ta asutas keset enda külvatud ja kasvatatud metsa matusepaiga, kus ta ise praegu puhkab.

(Jaan Rungilt saadud teateil)

Kui Jakobson vastu tuli, siis jäi mulje, et ta ei oska midagi. Aga küll ta võis hästi k ö n e t pidada. Tema kõnet võis mõnuga kuulata. Jakobson oli esimene mees, kes ilma kirjapaberita peast kõneles. Tublimat ja kangemat meest ei ole küll enam olemas.

Kord kõneles Vana-Vändras kurtummadekooli õpetaja Eglon, rõhutades, et roomaaegsed ülekohtused teod kadusid kohe, kui kirik pääses maksvusele. Jakobson kuulas seda vaikselt. Kui kõne lõppes, siis ta võttis sõna ja ütles veendumusega: „Vale! Pime vale! Puha vale! Kirik pole midagi kaotanud. Alles hiljuti peksis keegi mõisaproua süütut tüdrukut ja torkis teda juuksenõeltega. Nõnda piinatakse talurahvast. Ülekohust pole kirik hävitanud, vaid suurendanud.“

Jakobson oli elujõuline ja terve mees. Ta oli laiade õlgadega ja suure kasvu ning kehajõuga. Kõik kartsid teda, isegi mõisnikud ei julgenud talle midagi ütelda.

Kõigile tuli ta surm ootamatult. Saksa tohtrid lasksid ta haiguse ajal jääkülma vette panna. Ta suri oma jõeäärses saunas.

Palju inimesi oli matusel. Suvel, Jakobsoni sünnipäeva puhul istutas Dr. Veske ta mälestuseks neli tamme. Üks tamm kasvab praegugi tema haual. Sõbrad ja tuttavad vedasid kadunud rahvakangelase kalmule mälestusmärgiks suure kivi.

(Ants Pauluselt saadud teateil).

Vändra jõe haljal kaldal
Kerkib kungas puude all,
Liiva sõmer teda matab,
Haljas muru kinni katab,
Keda leinab Eestimaa.

Rändaja seal silmaveega
Kaebab künka ääres:
„Oh, miks lahkusid sa ära,
Oh, miks läksid meilt nii vara!
Poolel' jätsid Eesti töö!“

(M. Veske)

5. J u h a n K u n d e r.

Kuidas teotses Juhan Kunder Rakveres?

„Kunder olnud heasüdamlik inimene, kuid äkilise iseloomuga. Väga vastumeelt olnud talle Rakvere tolleaegsed kadakasakslased. Sagedasti öelnud ta teenijale: „Rakvere on nõnda palju saksa õhku täis, et tuligi toas ei taha põleda.“

Kunder oli linnavolinik. Volikogu koosolekule minnes ta öelnud: „Nüüd lähen pudikeelsete meestega sõda pidama.“ Et talle ühtesoodu niisugustel koosolekutel kallale tungiti, seda tõendavad selleaegsed protokollid linnaarhiivis. Teda nimetati sakslaste poolt linnavolikogu riiju-kukeks. Seda küll Kunder ei olnud. Aga et ta oli täiesti saks-

luse vastane, siis on see arusaadav. Kunderi kodune elu olnud lihtne. Ta teinud väsimatult tööd, ise edasi õppides ja kirjanikuna teotsedes. Kunderi töötoa uks pole iialgi kaua kinni seisnud. Alati avanud seda tema lähimad sõbrad ja austajad maalt kui linnast. Kunderiga olnud sel ajal läbikäimises terve Virumaa ärksam inimespõlv. Kunderi lihtsameelsus ja otsekohesus, töö- ja õiglusearmastus olnud usaldust-äratavad.“

(Riikmanilt saadud teated).

5. Meie kirjanikkude matusepaiku.

Võõrsil

Küll tahtsid, et sind Eestis maetaks maha,
Ent veelgi võõrsil puhkab püha urn . . .
(V. Adams).

Kristian Jaak Peterson

(1801—1822)

Riia Jakobi koguduse surnuaial

Lydia Koidula

(1843—1886)

Kroonlinna saksa kalmistul

Tartus

Otto Wilhelm Masing

(1763—1832)

Friedrich Robert Faehlmann

(1798—1850)

Friedrich Reinhold Kreutzwald

(1803—1882)

Tartu Jaani koguduse kalmistul

Johann Voldemar Jannsen

(1819—1890)

Jakob Hurt

(1839—1906)

Tartu Maarja surnuaial

Mihkel Veske

(1843—1890)

Tartu ülikooli koguduse uuel kalmistul.

C. Kirjandust¹⁾.

1. Fr. R. Kreutzwald.

Paar sammukest rändamisteed.

Fr. Tuglas: Kriitika I; teose „Paar sammukest rändamisteed“ eessõna; H. Sakaria: Kreutzwald ja Jean Paul (Eesti Kirjanduses, 1926).

Kalevipoeg.

V. Reimani ja G. Suitsu artiklid (Eesti Kirjanduses, 1911); J. V. Veski kirjutus (Eesti Kirjanduses, 1918—1919); K. Leetberg: Kui pikalt on „Kalevipoeg“ rahvaluuletus; Fr. Tuglase: Kriitika I; Joh. Aavik: Eesti rahvusliku suurteose keel; M. Salak: Kalevipoeg ja Kalevala.

Lüürilised laulud ja Lembitu.

G. Suitsu „Viru lauliku laulude“ eessõna; Lenau Viru lauliku lauludes (Eesti Kirjand., 1914); A. Anni artiklid Eesti Kirjanduses, 1926 ja 1930; A. Säärirts: Lembitu algupära (Eesti Kirjanduses, 1928); Fr Tuglase: Kriitika I.

2. J. V. Jannsen.

A. Jürgensteini: Arvustuslised kirjatööd; Jannsenist kirjutised Eesti Kirjanduses 1916; M. J. Eiseni: Tähtsad mehed.

3. Koidula.

A. Kalda: Tähelend; M. J. Eiseni: Koidula Kroonlinnas; G. Suitsu eessõna „Lydia Koidula Kogutud luuletised“; Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus; Koidula ja Albergi kirjavahetus.

Käsiraamatuid.

Eesti biograafiline leksikon II; Gustav Suits: Eesti lugemiseraamat I ja II; K. A. Hermann: Eesti kirjanduse ajalugu; V. Ridala: Eesti kirjanduse ajalugu koolidele I ja II; M. Kampmann: Eesti kirjanduselo peajooned.

1) Õpilastele koduseks täiendavaks lugemiseks.

Sisukord.

Romantiline ärkamisaegne kirjandus.

1. Fr. R. Kreutzwaldi elu ja looming.	Lk.
1. Kujunemisaastad	101
2. Arsti ja rahvakirjanikuna	106
3. „Paar sammukest rändamisteed“	109
4. „Kalevipoeg“	
A. Lõplik koostamine	116
B. „Kalevipoja“ kolmanda loo koostis	118
C. „Kalevipoja“ sündmustik	128
D. Kangelasepose üldine käsitus	142
E. Rahvaluulekogumise elustumine „Kalevipoja“ mõ- justusel	146
5. Lüürlisi luuletisi	147
6. Kreutzwaldi kirjadest Koidulale	151
7. Kreutzwaldi vanaduspäevad	152
8. Kreutzwaldi lugelaul ja põhimõtteid	154
2. Johann Voldemar Jannsen ja Lydia Koidula.	
1. Jannsen kösterkoolmeistrina ja Koidula noorpõlv	157
2. J. V. Jannseni jututoodang	164
3. Rahvuslik kevad	170
4. Koidula lüürikat	176
5. Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus	181
6. Koidula näidendid	185
7. Koidula Kroonlinnas	192
8. Koidula viimseid luuletisi	195
9. Jannseni vanadusaastad	198
3. Fr. Kuhlbari ja M. Veske lüürika.	
1. Friedrich Kuhlbari looming	198
2. Mihkel Veske luuletajana	201
4. Rahvaluulekogumine.	
1. Jakob Hurt rahvaluuleuurijana	205
2. Eesti rahvaluulekogud	210
Üldvaade kirjandusest 1850—1875	211
Märkmeid poetikast	212
Kirjandusloolisi küsimusi	217
Kirjandust	223